

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pszichológia
Intézet, Pszichológia Doktori Iskola, Alkalmazott Pszichológia
Program

A kapcsolat, mint esély

A gyermekvédelmi intézményekben élő serdülőkorú
fiatalok kötődésrendszerén belül a nevelőkkel
kialakult kapcsolat összetevői

Doktori (Ph.D) értekezés

Készítette:

Zsubrits Attila

Témavezető:

Prof. Dr. Perjés István

Az Alkalmazott Pszichológia Program vezetője:

Dr. Kovács Zoltán (CSc.)

Pécs, 2011.

Köszönetnyilvánítás

A disszertáció elkészítésében indirekt módon nagyon sokan segítségemre voltak, mindenkinek a nevét nem lehet felsorolni. Így csak azok szerepelhetnek itt általánosítva, akik közvetlenebbül nyújtottak támogatást.

Sokat köszönhetek a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Pszichológia Intézet Pszichológia Doktori Iskola oktatóinak, kutatóinak, munkatársainak. Őszinte hálával tartozom témavezetőmnek, aki készségesen segítette a munkámat.

A kérdőíves vizsgálatra több Nyugat-magyarországi gyermekvédelmi intézményben került sor, ahol mind a gyermekotthon-vezetőktől, mind a nevelőktől, mind pedig az ott élő gyerekektől jelentős segítséget kaptam. De a kérdőívek felvételében a Nyugat-magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar hallgatói is közreműködtek, akiknek szintén köszönettel tartozom.

A gyermekvédelemben szerzett szakmai tapasztalataimat a Doborjáni Ferenc Nevelési és Oktatási Központ pedagógusainak, nevelőinek és diákjainak is köszönhetem.

A kutatáshoz ugyanakkor felhasználhattam azokat a feltételeket, amelyet a következő pályázati támogatás biztosított: „EdQ” – regionális oktatási együttműködés – 2004/2005. Phare CBC Magyarország – Ausztria Program 2002. Kisprojekt Alap 2002/000-317-03-21.

Mindezek mellett a doktori tanulmányaim folytatásához családom mindvégig kitartó támogatása ugyancsak elengedhetetlen volt. Megértésüket ezúton is köszönöm.

Tartalom

1. Bevezetés	6
1.1.A problémakör kijelölése.....	6
1.2.A kutatás tárgya	8
2.Elméleti háttér.....	9
2.1.A személyiség fejlődését meghatározó tényezők	10
2.2.Korai kötődéseméletek	15
2.2.1.Az intrauterin kötődés.....	15
2.2.2.John Bowlby kötődésemélete	19
2.2.3.A kötődési biztonság mértéke és a korai kötődési mintázatok	22
2.3.A kötődésrendszer kérdésköre	25
2.4.A kötődések alakulása a szocializációs színterek változásával	27
2.4.1.A családon belüli kötődések	27
2.4.2.A bölcsődébe járó kisgyerekek kötődései.....	30
2.4.3.Az óvodás gyerekek kötődései	32
2.4.4.Az iskolások kötődései	36
2.5.A pedagógiai kapcsolat értelmezése	40
2.6.A serdülőkorú fiatalok kötődései	45
2.7.A kötődési rendellenességek jellemzői.....	49
2.8.A gyermekvédelmi ellátásban részesülő fiatalok kötődésrendszerének és nevelőikkel kialakult kapcsolatának elemzése	51
2.8.1.Változó gyermekvédelmi tevékenységek	51
2.8.2.A helyettesítő gyermekvédelmi gondoskodás	53
2.8.3.A gyermekotthoni kiegészítő szocializációs környezet	55
2.8.4.A gyermekvédelmi bentlakásos intézményrendszerben nevelkedő fiatalok kötődésrendszerének alakulásában szerepet játszó tényezők	59
2.8.5.A gyermekotthoni nevelő és az átmeneti nevelésben részesülő gyerekek között szövődő kiegészítő kapcsolat értelmezése.....	64
2.9.Az elméleti rész összegzése	67
3.Az önálló vizsgálat bemutatása.....	68
3.1.Az empirikus kutatás központi kérdése	70
3.2.Az első vizsgálat:	71
A gyermekotthoni nevelőkhöz kötődés mutatói az átmeneti gyermekvédelmi ellátásban részesülő serdülőkorú fiatalok aktuális kötődésrendszerében.	71
3.2.1.A vizsgálati módszer.....	71
3.2.2.Hipotézisek	72
3.2.3.A kutatás menete.....	72
3.2.4.Mintavétel	72
3.2.5.Az első vizsgálat eredménye.....	73
3.2.6.A hipotézisvizsgálat eredménye	77
3.2.7.Az első vizsgálat összegzése.....	77
3.3.A második vizsgálat:.....	79
A fiatalok és a gyermekotthoni nevelők kapcsolati összetevőinek megállapítása.....	79
3.3.1.A vizsgálati módszer.....	79
3.3.2.Hipotézisek	80

3.3.3.A kérdőíves vizsgálat körülménye.....	80
3.3.4.A minta	80
3.3.5.A második vizsgálat eredménye	82
3.3.6.A hipotézisvizsgálat eredménye	91
3.3.7.A második vizsgálat összegzése	98
4.Következtetések	100
4.1.Megbeszélés.....	100
4.2.Összefoglalás	113
5.Mellékletek	114
6.Irodalom.....	137
7.Saját publikációs jegyzék.....	145

„Ahhoz, hogy érzelmileg egészségesek legyünk, szükségünk van arra az érzésre, hogy tartozunk valakihez, és hogy ezek a személyek akarják is, hogy hozzájuk tartozunk...”

Bruno Bettelheim

1. Bevezetés

1.1.A problémakör kijelölése

A személyiség fejlődése két elválaszthatatlan, egymást kölcsönösen kiegészítő összetevője a perszonalizáció és a szocializáció. A fejlődést legmeghatározóbb szocializációs színterek: a család, majd pedig a nevelés és oktatás különböző intézményei.

A szocializáció visszatérő kapcsolatok rendszerében történik. A pedagógiai tevékenységek ugyancsak interakciók révén valósulnak meg. A kapcsolatok gyakorisága, mélysége és további kötődési jellemzői együttesen alakítják a növekvő gyerekek személyiségét.

Az inerperszonális kapcsolatok szerveződésében lényeges fordulópontokat különíthetünk el. Ezek a periódusok a családi kapcsolatokat követően a bölcsődébe-óvodába és az iskolába kerülés időpontjai. De fontos kiemelni a pubertáskor időszakát is, amikor a gyerek-szülő kapcsolat átalakulásával párhuzamosan a gyermek életében egyre fontosabbá váló új személyek megjelenésével a teljes társas kapcsolati rendszer jelentősebb módosulása figyelhető meg. A serdülőkort követően további fontos eseményekre kerül sor. A fiatal felnőttek boldogulása, továbbtanulása, majdani munkahelyi karrierje és önálló családi élete ugyancsak függ a rendelkezésre álló társkapcsolati hálótól.

A családi közösségben kialakult érzelmi kötődések egész életünk alakulására hatással vannak. A személyes kapcsolatok megléte vagy elégtelensége lényegesen befolyásolja szociális magatartásunkat, életminőségünket. A perszonális kapcsolatok szerveződésében jelentős módosulást idéz elő a család hiánya, a családot kiegészítő vagy az olykor teljesen helyettesítő, eltérő szocializációs környezet, amikor a gyerekek szegényesebb, bizonytalanabb kötődésekkel, kötődési rendellenességekkel, társas viselkedésbeli problémákkal rendelkezhetnek. Ilyen sajátos kiegészítő szocializációs környezetnek tekinthetők a gyermekvédelmi gondoskodás bentlakásos intézményrendszerének szervezeti formái: a gyermekotthonok és a lakásotthonok.

Az 1990-es évek második felétől indult el Magyarországon a gyermekvédelmi reformintézkedések következtében a szerkezeti átalakítások között a nagyméretű nevelőotthonok kisebb létszámú közösségekké szerveződése. Ennek eredményeként az

érintett fiatalok számára fejlődési szükségleteiknek jobban megfelelő családi ellátást igyekeznek biztosítani.

Ebben az átmenetig tartó vagy hosszabb ideig elhúzódó, netán véglegessé váló helyettesítő szándékú gondozási-nevelési környezetben, a fiatalok számára meghatározó jelentőséggel bír az a személyes kötődésrendszer, amely egyrészt a családi élethez tartozóan áll rendelkezésre, másrészt pedig a gyermekotthoni környezet életterében szerveződik.

A jelzett fiatalok fontos személyekhez fűződő kötődésrendszerén belül a gyermekotthoni nevelők és a fiatalok között alakuló kiegészítő gondozási-nevelési kapcsolat összetevőinek ismerete kitüntetett jelentőségű az aktuális pedagógiai tevékenységrendszer hatékonysága szempontjából, de a fiatalok személyiségfejlődésének, és társadalmi beilleszkedésének támogatása szempontjából ugyancsak meghatározható szempontokat tartalmaz.

1.2.A kutatás tárgya

A személyiségfejlődés az örökletes, a környezeti tényezők, és az individuális alkalmazkodás által szerzett tapasztalatok hatásrendszerének következménye. Az átmeneti gyermekvédelmi ellátásba került fiatalok fejlődéstörténetében szerepet játszó elemek közül hangsúlyos jelentőséggel bírnak a szociális hatásrendszer komponensei. Ebben a rendszerben a különböző ideig tartó gyermekvédelmi gondoskodásba került gyerekek aktuálisan rendelkezésre álló társas kötődési hálózatának összetevői, valamint a bentlakásos intézményekben dolgozó nevelők és fiatalok között szövődő személyes kapcsolatok tartalmi komponensei képezik a legfontosabb tényezőket.

A disszertációban részletezett kutatás kiinduló hipotézise szerint a gyermekvédelmi intézményrendszer otthont nyújtó szakellátásába került serdülőkorú fiatalok mennyiségileg és minőségileg jellemezhető társas kötődésrendszerében, lényeges ismérvek jellemzik a nevelő-gyerek kapcsolat összetevőit. Ezek a meghatározható kötődési komponensek szerepet játszanak a kapcsolat szerveződésében. De további jellemzők ugyancsak hozzájárulnak a jelzett speciális pedagógiai kapcsolat elméleti értelmezéséhez.

A feltételezés igazolásának fókuszába tartozik a releváns kötődéseméleti ismeretek rendszerezése – John Bowlby kötődéseméletéből kiindulva –, a kötődések jellemzőinek áttekintése, amely a társas kapcsolatrendszer fejlődési törvényszerűségeinek a változó szocializációs szinterek figyelembevételével történhet meg, továbbá a kötődésemélet pedagógiai és gyermekvédelmi pedagógiai következtetései megállapítása, valamint az általam elvégzett empirikus kutatás eredménye.

2.Elméleti háttér

2.1.A személyiség fejlődését meghatározó tényezők

Az ember biológiai, pszichológiai és társadalmi-kulturális működése az evolúció eredménye (*Bereczkei, 1991*). Az ember biológiailag társas lény, amely az emberi evolúció során társadalmakban való szerveződésben realizálódott. Az emberi szerveződések a primáták együttélési formációihoz hasonlóan a szociális vonzódás miatt jönnek létre. Az eredményes környezethez való alkalmazkodásban az epigenetikus szabályrendszer érvényesül. Emberré válásunk során olyan képességekre tettünk szert, mint a szimbolizáció és konstrukció, szinkronizáció és a szociális együttélés (*Csányi, 2006*).

A fajspecifikus emberi viselkedéssjegyek 3 csoportba oszthatók (*Csányi, 1999*):

1. konstrukciós képességek (pl. absztrakció, eszközhasználat, nyelvhasználat, hiedelemrendszerek);
2. csoportszinkronizációs mechanizmusok (pl. empátia, nevelés-tanítás, szabálykövetés, rítusok használata);
3. szocialitással kapcsolatos viselkedésformák.

Ehhez kapcsolódóan társas életünkre vonatkozóan a következő lényegesebb viselkedésformákat sorolhatjuk fel (*Csányi, 1999*):

- csoportlojalitás
- szociális vonzódás: kontaktustartás, dependencia
- csökkentett, szabályozott belső agresszió
- csoportgyűlölet különböző csoportok között
- táplálékmegosztás
- komplementer kooperáció
- a szexualitás multifunkcionalitása
- szülői gondoskodás.

Ezek a képességek a társadalmi együttélés nélkülözhetetlen velejárói, és ezek a képességek biztosítják, hogy az emberiség teljes tudáskészletével, illetve a tudás továbbadásának képességével rendelkezünk.

A személyiség fogalma öröklött és tanult, strukturális és funkcionális komponensek alapján értelmezhető. A személy társadalmi beágyazottságából adódóan az is

következik, hogy az egyén fejlődésében a perszonalizáció és a szocializáció folyamata elválaszthatatlanul összefonódik. (Cole-Cole, 2003)

A személyiség fejlődése olyan minőségi változást jelent, amely során korábban létezett struktúrák differenciálódása megy végbe. Az érés és a tanulás folyamatos kölcsönhatása egyre magasabb szerveződési szinten irreverzibilis állapotot idéz elő. (Mönks-Knoers, 1998)

Az érés lényegében genetikailag programozott folyamat, amely a környezeti feltételektől függetlenül kifejti a hatását. A szomatikus fejlődéssel párhuzamosan, a pszichikus, kognitív funkciók és a szociális képességek változásai szintén meghatározott érési menetrendet követnek. Az első életévekben az örökletes tényezők érvényesülésével valamennyi kisgyermek az emberi fajra általánosan jellemző megnyilvánulások mentén azonos fejlődési úton halad („kanalizáció”), majd két éves kor után a genetikai és környezeti hatásoknak köszönhetően az individuális eltérések kifejezettebbé válnak (Mc Call, 1979). Az egyes funkciók megfelelő érettsége szükséges ahhoz, hogy az új ismeretek, készségek kialakuljanak. Vigotszkij (1972) a „legközelebbi fejlődési zóna” kifejezéssel írta le, azt az aktuális fejlettségi állapothoz kapcsolódó időszakot, amikor a gyermek képességeihez igazodó támogató légkörben, segítő társas környezetben lehetőséget kap arra, hogy saját erőfeszítései által egyre fejlettebb szinten teljesítsen.

A genetikailag kódolt lehetőségek kibontakoztatása a személyes tapasztalatok, a tanulás által valósulhat meg, a biológiai örökség társadalmi közegben realizálódik. Az öröklés és a környezet hatása az emberi élet fejlődése során szoros interakcióban áll egymással, jóllehet az egyes tényezők fejlődésre gyakorolt hatását legtöbbször nehéz elkülöníteni. Ennek ellenére találunk olyan személyiség-összetevőket, amelyek inkább génvezéreltek, míg más tulajdonságok inkább a külső behatásra érzékenyek. (Cole-Cole, 2003)

A környezet és az öröklés kölcsönhatásának folyamatában kiemelhetjük az egyes összetevők szerepét. Így például az egyének módosítják a környezeti válaszreakciót, és részben maguk idézik elő a környezetük viszonyulását (Scarr-McCartney, 1983). Ugyanaz a környezet eltérő hatást is kiválthat. Míg az életkorral megszerezhető differenciált környezetalakító eszközök szintén befolyásolják az egyéni fejlődési útvonalat.

Az ember társadalmi-kulturális környezettel kialakított viszonyának vizsgálatából származó eredmények szintén hozzájárulnak a fejlődés pontosabb megértéséhez.

Bronfenbrenner (1986) értelmezése szerint a fejlődésben szerepet játszó társadalmi hatások rendszerében a következő elemeket azonosíthatjuk:

1. a gyermek közvetlen környezete (családi közösség, lakókörnyezet, iskolai környezet és a kortárs csoport);
2. a közvetlen környezet szereplőinek interakciója, a szociális kapcsolati háló;
3. az intézmények (pl.: szülők munkahelye, önkormányzat, a település jellege, a tömegkommunikáció, az oktatás és nevelés társadalmi intézményei);
4. kulturális nézetek és hiedelmek összessége (pl.: a gyerekszerep tartalma, a gyerekevelésről és az oktatásról vallott felfogás).

Ebben a komplex modellben egyszerre jelennek meg az individuális életkörülmények és a kulturális hatások. Kifejezésre jut az egyén fejlődését determináló, egyén fölött álló társadalmi rendszerek befolyásoló ereje. Ugyanakkor az eltérő kultúrák történelmileg is más-más életmód, fejlődési lehetőség feltételeit teremtik meg, például az eltérő nevelési szokásokkal.

A szocializációs szinterek áttekintésével kiemelhetjük a fejlődést alakító tényezők jelentőségét. Az elsődleges szocializáció életünk legmeghatározóbb éveit öleli fel. A családban a felnőttek fontos közvetítő funkciót töltenek be, általuk közvetítődik a nyelv, a világnézet, a szociális élet normarendszere, és alapvető beállítódások és érzelmi viszonyulások kerülnek átadásra. Ezek a korai tapasztalatok interiorizálódnak és az alakuló identitás alapjául szolgálnak. Az elsődleges szocializáció legfőbb tanulási mechanizmusa az azonosulás, amely a gyermek és a szignifikáns személyek között létrejött érzelmi kötődésen nyugszik.

A másodlagos szocializációs környezetben egyre inkább az egyén által választott személyek, társak, csoportok szolgálják az ismeretek bővülését. Az iskolában a gyerekek tapasztalatokat szereznek a közösségi életéről, összevethetik saját tulajdonságaikat, képességeiket a csoporttagok tulajdonságaival, a társas visszajelzések pedig formálják önmagukról alkotott képét.

Az életkori szakaszok személyiségfejlődési sajátosságai más-más követelményeket támasztanak a környezet számára.

Az egyéni fejlődési különbségek ellenére gyakran használjuk az alábbi szakaszolást: újszülöttkor, csecsemőkor, kisgyermekkor, óvodáskor, iskoláskor, serdülőkor, illetve felnőttkor és öregkor. Bár a regisztrálható fontosabb testi, pszichés-intellektuális változások, a korábban létező és az újonnan kialakuló elemek közötti minőségi ugrások elfogadhatóvá teszik a periódusok használatát, sok kutató mégis

megkérdőjelezi ennek jogosságát. Szerintük a fejlődés inkább folyamatos változások sorozataként értelmezhető, és az egyes intervallumok között nem húzható éles határ. Bruner például az értelmi képességek fejlődését egymást átszövő szintek egységeként értelmezi. Ezzel szemben Piaget (1993) látványosan elkülönítette a kognitív működések szerveződésének különböző szakaszait. Freud (1995) jól ismert pszichoszexuális elmélete szintén a szexuális erő érésének elkülöníthető fázisait mutatja be. Az elgondolás alapján az egészséges felnőtté válás a korai kritikus szakaszokon való sikeres áthaladástól függ. Az értelmezés szerint a személyiségfejlődésben az első öt-hat év élményeinek van sorsdöntő jelentősége. Freud az egyes fejlődési szakaszok elnevezését testtájukhoz kapcsolta, amelyek az egyes periódusokban a szexuális készletelés kiélésének a területeit adják.

Erikson (2002) pszichoszociális fejlődéselmélete nemcsak biológiai készletésekről beszél, hanem a társas-társadalmi tényezők szerepét szintén fontosnak tartja. Továbbá egész életen át tartó fejlődési programot határoz meg. Az emberi identitás alakulását jól körvonalazható életciklusokra bontva képzelet el, és az egyes korokhoz más-más célt rendel. Az egyénnek a testi-biológiai változásokkal párhuzamosan a környezet felől érkező elvárásoknak megfelelően kell eredményesen megoldania az adott időszak krízishelyzetét. Eredményes kimenetelnél teljes energiáit a következő életszakaszban jelentkező konfliktussal való megküzdésre fordíthatja. Az egyes életciklusokban olyan érzések megtapasztalására nyílik lehetőség, mint a bizalom, az akaraterő, a célirányosság, a kompetencia, a hűség, a szeretet, a gondoskodás és a bölcsesség.

Erik Erikson elmélete szemlélteti legjobban azt a megközelítési irányt, hogy a növekvő gyerekek fejlődését csak komplexen módon érthetjük meg, a testi, értelmi, lelki és társas változásokat együttesen figyelembevevő rendszerezéssel értelmezhetjük helyesen. A háttérben különböző tényezők kölcsönös függése, összefonódó egymásra hatása fedezhető fel.

A személyiség fejlődésében megnyilvánuló jelenségeket a biológiai tényezők, a pszichikus komponensek, a szociális összetevők, valamint a társadalmi-kulturális jellemzők együttesen befolyásolják, amelyben az örökletes sajátosságok, a környezeti hatások és az egyéni alkalmazkodással szerzett tapasztalatok lényeges szerepet játszanak. Az örökletes adottságokon túl tehát legalább annyira fontosak a környezeti tényezők, és az eltérő egyéni alkalmazkodással formálódó környezethez igazodással átélt tapasztalatok. Nyilván ezeknek a hatásrendszere nem bontható szét, sőt ezek a

hatótényezők folyamatosan egymást át- meg átszöve eredményezhetik az egészséges személyiség integrált, folyamatos és harmonikus fejlődését.

Mindazonáltal kijelenthetjük azt is, hogy a szociális környezeti tényezőknek a figyelembevétele kihagyhatatlan a különböző befolyásoló összetevők hatásrendszerének elemzésében. Ebben a hatásrendszerben a személyes kapcsolatok élményei sorsdöntő szerepet töltenek be. A legfontosabb interperszonális kapcsolatok közül az elsődleges gondozó személye, az anya és a gyermeke közötti viszony, a kettejük között bontakozó érzelmi kötődés tekinthető a legelső személyiségfejlődésben meghatározó jelentőségű szociális tapasztalati forrásnak.

2.2.Korai kötődéseméletek

2.2.1.Az intrauterin kötődés

A születést követő kötődési viselkedés tanulmányozása mellett újabb és újabb kutatások tárgyalják a méhen belüli tapasztalatok és a születést követő viselkedés közötti szoros kapcsolat fontosságát, az intrauterin életkor személyiségfejlődésre gyakorolt hatását. Nemcsak a születés utáni kötődési viselkedés értelmezhető, hanem egyre pontosabban részletezhető a prenatális fejlődés történései. Szakemberek érvelnek amellett, hogy meghatározó jelentőségű a korai időszakban létrejött kontaktus anya és magzata között, és az anyaméh olyan kétszemélyes interaktív környezetként fogható fel, amelynek alakulására a gyermeket körülvevő teljes interperszonális hálórendszer kifejti hatását (*Hidas-Raffai-Vollner, 2002*).

Az anyaméhben fejlődő magzatra különféle összetevők hatnak. A genetikai örökség, a biológiai feltételek, a méhen belüli környezet mellett kiemelhetjük a szülők társadalmi-kulturális, pszichés-szociális helyzetének befolyásoló szerepét. Ezek a tényezők már a fogantatás előtt jelen vannak, sőt egyes megállapítások szerint a szülők életén is túlmutatva legalább két generációra visszavezethetők azok a külső hatások, amelyek determinálják a vállalt gyermek esélyeit (*Hidas-Raffai-Vollner, 2002*).

Életünk valamennyi fejlődési fázisa szerves egységet alkot. A méhen belüli biológiai-fizikai és lelki fejlődés az élet folyamatának olyan lényeges kezdeti szakasza, amely nem választható el a következő életszakaszok eseményeitől, azokkal szoros kapcsolatban áll. Az intrauterin kor kedvező érzelmi élményei pozitívan befolyásolhatják a megszületett gyermek emocionális és kognitív érését (*Raffai, 2000*). Másrészt pedig az is igaz, hogy a teratogén ártalmak, olyan prenatális fejlődési anomáliákat okozhatnak, amelyek a teljes élettartamra súlyos következményeket idézhetnek elő (*Mönks-Knoers, 1998*).

Csak a közelmúlt célirányos tudományos érdeklődésének köszönhetően került a kutatások homlokterébe a prenatális fejlődés, és az intrauterin kötődés tanulmányozása. Számptalan vizsgálatait adat ismert a külvilág és a méhen belüli élet interakciójának létjogosultságának igazolására. A nagyon korai időszaktól regisztrálható belső indíttatású mozgások mellett a méhen belüli élet tizedik-tizenötödik hetétől kezdve megjelennek a kívülről előidézett magzatmozgások. Megfigyelték például, hogy az anya

nevetésére vagy köhögésére a baba erőteljes mozgással válaszol. A terhesség második harmadának közepétől pedig óvatos mozgásos interakciós játékot is lehet játszani vele. Ugyanebben az időszakban a hangokat is jól hallják már. Az anya szervezetének zajai mellett a külső zajok, hangok ugyancsak mozgást indukálhatnak. De spectográfiai vizsgálatok azt is feltárták, hogy már a 26 hetes magzatok megőrzik édesanyjuk hangjának jellegzetességeit. Sőt az apa hangját is preferálják az idegen férfiak kommunikációjával szemben. Több kísérletben is sikerült magzatokat zenére kondicionálni. Az anyaméhben rendszeresen hallott dallamra a születést követően az újszülöttek megnyugodtak, elcsendesedtek és jobban aludtak. A zene mellett mesék és más szövegek felismerésének képességét szintén tudták igazolni. (Cole-Cole, 2003; Raffai, 2000; Hidas-Raffai-Vollner, 2002)

A kapcsolatok személyiségformáló szerepe a fogantatástól életünk végéig tart. Ugyanakkor az élet folyamán a kapcsolatok szereplőinek befolyásoló ereje, és a kapcsolat kölcsönösségének mértéke változhat. Az anya-magzat kötődésében elsődlegesen az édesanya viszonyulása hordozza azokat a lehetőségeket, amelyek befolyásolják, alakíthatják ezt a nagyon korai vonzalmat.

Stern (2006) úgy véli, hogy a gyermekét nevelő anya, a korábbi személyiségétől eltérően, teljesen új öntudatot, lelki-mentális működésmódot alakít ki, amely biztosíthatja számára az eredményes szülői magatartást. Az anyává válás során lélektani értelemben, mély és tartós változáson megy keresztül valamennyi nő. Ennek a folyamatnak a következő fontosabb szakaszai állapíthatók meg: /1/ az anyaságra való felkészülés periódusa, /2/ az anyaság megtalálásának és /3/ az anyai alkalmazkodó viselkedésnek az időszaka. A várandósság ideje alatt a kismama pszichésen felkészül babájának fogadására, és fokozatosan újjáteremti önmagát, gyarapodó babájához fűződő kapcsolatában. Majd a szülést követően további személyiség-változásokkal kialakul az édesanya gyermekét szerető, óvó-gondozó felelősségteljes viselkedése. Végül ez az új anyai magatartás az élet összes területén megjelenik, és olykor előre nem látható okokból adódó kihívásoknak való megfelelésben is megnyilvánul. Például akkor, ha súlyos betegségben szenvedő gyermekét kell elfogadnia, ha fejlődési rendellenességgel született gyermekével kell tartósan együtt élnie.

Más szakemberek a várandósság alatt végbemenő pszichoszomatikus változásokkal kapcsolatosan kihangsúlyozzák, hogy teljesen normális esetben is a kismama voltaképpen egy krízisszituációba kerül, amely erős szorongásérzéssel járhat

együtt (*C. Molnár, 1996*). Továbbá azt is megállapíthatjuk, hogy ez az új helyzet, ez az érzelmileg nagyon intenzív állapot, az anya számára egy új szociális szerepnek, az anyaszerepnek az elfogadását eredményezi.

Az anya-magzat kapcsolat létezésének sorsdöntő bizonyítékát a következőben látják egyes kutatók: a szülést követő korai elszakadás élménye az újszülött számára csak azért lehet annyira traumatikus hatású, mivel kialakult korábban az intrauterin kötődés (*Raffai, 2000*). Ha ez nem történt volna meg, az anyától való elszakadás nem járna súlyos személyiségfejlődési zavarral.

Más értelmezések ugyancsak meghatározó jelentőségűnek gondolják már ebben a nagyon korai fejlődési periódusban az anya és magzatának adott élethelyzetéből következő egymáshoz tartozó szoros fizikai összefonódását (*Hermann, 1984*). Az intrauterin kötődési koncepció alapján a várandós anya érzései indítják el a kötődés alakulását, voltaképpen az ő pszichikumában dől el a kérdés (*Raffai, 2000*). A fizikai fogantatással párhuzamosan végbemegy egy lelki értelemben vett fogantatás is. Ebben a folyamatban nagyon sok tudatos és tudattalan összetevő játszik szerepet. Ez a nagyon korai kapcsolat végeredményben a megfogant, fejlődő magzat folyamatos elfogadásában realizálódik a szülést megelőzően, majd pedig a születést követően.

Újabb vizsgálatok inkább azt erősítik meg, hogy a méhen belüli kötődés alakulásának folyamatában mindenképp a várandós anya magzatának mozgásaira adott erős érzelmi viszonyulásaitól kezdve határozható meg az az időszak, ahonnan számítva jelentőssé válik a legkorábbi kapcsolat erősödése (*Stocker-Hargitai, 2007*).

A várandós anyákkal felvett kötődési interjú (AAI) eredményei továbbá azt is jelzik, hogy a biztonságosan kötődő szülőknél nagyobb valószínűséggel fog biztonságosan kötődő gyereke születni (*Fonagy-Steele-Steele, 1991*). Az intergenerációs hatás alapja a „mentalizáció”. Ez a humán „naív tudatelmélet” (Dennett) teszi lehetővé a szociális viselkedés mentális állapotok figyelembevételével történő előrejelzését és értelmezését. Így a vizsgálatok adatai szerint a biztonságos csecsemő-anya kötődés lényeges indikátorának tekinthető a babáját váró anya azon képessége, hogy érzések, szándékok, vágyak mentén tudja értelmezni saját gyermekkorában átélt szüleihez fűződő kapcsolatát (*Fonagy-Target, 2005*).

Az „anya-magzat kapcsolatanalízis” módszerének köszönhetően pedig olyan eredmények is igazoltak, amelyek szerint nemcsak szorosabbá fűzhető ez a nagyon korai kapcsolat, de terápiás indikációk is megfogalmazhatók (*Raffai, 1997*). Az eljárásnak sokféle technikai eleme ismert, mindenképp olyan gyakorlatban

alkalmazható lehetőségek, amelyek serkentik az édesanya magzatához kapcsolódó pozitív viszonyulásait, pozitív érzelmeit.

2.2.2. John Bowlby kötődésemélete

A tárgykapcsolatok, a szociális viszonyok személyiségfejlődésben betöltött szerepének jelentőségét hangsúlyozó elméletek mindig is központi helyet foglaltak el a pszichológiai kutatásokban. A korai személyiségfejlődésre vonatkozó pszichoanalitikus elméleti megközelítések, a gyermekkor normál és rendellenes fejlődésének tanulmányozásának eredményei meghatározó módon gazdagítják ismereteinket az interperszonális szerveződések személyiségfejlődésre gyakorolt hatásairól. A kezdeti és későbbi pszichoanalitikus fejlődéseméletek, a tárgykapcsolat-elméletek, a személyközi-kapcsolati elméletek, a korai kötődésemélet vagy a mentalizációs modell eredményei egyre árnyaltabb értelmezést tesznek lehetővé (vö. *Fonagy-Target, 2005*).

Bowlby kötődéseméleti modellje etológiai indíttatású. De az etológiai megközelítésen túl olyan tudományterületek eredményei is helyet kapnak az értelmezésben, mint a kibernetika, a kognitív pszichológia, a fejlődépszichológia vagy a pszichoanalízis. Mindezekkel együtt azonban olyan személyiségfejlődési elméletként is értelmezhető, amelynek nevelés-lélektani, valamint a pedagógiai pszichológiához kapcsolódóan a gyermekvédelmi pedagógiai lélektani konzekvenciái is meghatározhatóak.

Bowlby korai kötődéseméletének építőköveit olyan közvetlen tapasztalatok és indirekt ismeretek adják, amelyek alapvetően a következő forrásokból származtathatók: /1/ beilleszkedési zavarral küzdő fiúk otthonában szerzett tapasztalatok, /2/ árvaházi gyerekek gondozási-nevelési feltételrendszerének vizsgálati adatai, /3/ kórházba került kisgyerekek megfigyeléseinek eredményei, valamint /4/ Lorenz imprinting teóriájának és /5/ Harlow rhesus majmokkal kapcsolatos vizsgálatainak ismeretei. (*Bowlby, 1969/1982, 1973, 1980*).

A kötődésemélet részletezi a megfelelő anya-gyermek kapcsolat komponenseit, de érinti a rövidebb ideig tartó és a hosszabb ideig fennálló szülői depriváció következményeit. Az elmélet lényeges üzenete, hogy a csecsemő örökletes kötődési hajlammal jön a világra, továbbá hogy a kisgyermeket gondozó elsődleges személy megfelelő viszonyulása létfontosságú az egészséges személyiségfejlődés szempontjából. A felnőtt viselkedésében az élettani funkciók kielégítésén túlmenően kihangsúlyozandó az újszülött emocionális, biztonság iránti igényének kielégítése.

A rendezetlen családi viszonyok, a nem megfelelő anyai magatartás, az érzelmi elhanyagolás, vagy az anyától való korai elszakadás az anya-gyermek kapcsolat zavarát

idézi elő, amelynek súlyosabb esetben a későbbi életkorban antiszociális viselkedés, tartós érzelmi elköteleződésre való képtelenség, és indiszkrimináns kötődési zavar is a következménye lehet.

Az elsődleges személyhez történő kötődés alakulása, a kisgyermek viselkedésében manifesztálódó folyamat lényegében a következő szakaszokra osztható (*Bowlby, 1969/1982*). /1/ Első időszakban a csecsemő nem tud még különbséget tenni a körülötte lévő személyek között, /2/ majd egyre inkább érzékelhető az édesanya személyének a preferálása. /3/ Ezután fokozatosan bontakozik ki kettejük között az érzelmi kötelék, /4/ végül pedig teljes mértékben megszilárdul ez a kapcsolat.

A rendellenességekhez vezető szeparációt követő reagálási folyamatban az alábbi fázisok változásait figyelhetjük meg: /1/ a gyermek tiltakozása, /2/ kétségbeesése /3/ és a leválás (*Bowlby, 1973*). A kezdetben egyre erősödő érzelmi ellenállás fokozatosan alább hagy és az elsődleges kötődési személynek a végleges elvesztéséhez kapcsolódóan megjelenik a gyász érzése. A leválást követően a gyermek új személyekhez történő kötődési folyamatát rendellenes reakciók kísérik.

A kötődési viselkedés egy másik személy közelségének a keresését és a kapcsolat fenntartásának a szándékát jelenti (*Bowlby, 1969/1982*). Ez a belső motivációval rendelkező alapvető túlélési viselkedés biztosítja a gondozó személlyel történő optimális fizikai távolság kialakítását. A fizikai közelségkeresés fokozatosan kiegészül a közelség átélésének az érzésével, és innentől kezdve a kötődési viselkedés pszichológiai jelentőséggel bír.

Az anya és gyermeke közötti kötődési kapcsoltságban a szociális szignáloknak jut kulcsszerep (*Rutter, 1989*). De az újszülött kötődési rendszerének alapját neurobiológiai meghatározottságú struktúrák képezik (*Molnár-Nagy, 1997*).

Négy fontos viselkedési mozzanat található meg a kötődési folyamatban (*Rutter, 1989*):

1. a szorongás kötődést erősítő hatása,
2. a kötődés explorációt támogató hatása,
3. a kötődés szorongást csökkentő hatása,
4. a kötődést biztosító felnőttől való távolodás, szeparációs szorongást keltő hatása.

A kötődési érzés enyhíti a csecsemő szorongását, és fokozza a biztonságérzetét. Ugyanakkor maga a kötődés eredményezheti a külvilág minél sikeresebb felfedezését, megismerését. A kötődési viselkedési rendszer és az explorációs viselkedési rendszer egymással versengő viszonyban állnak. Az eredményes exploráció feltételezi kezdetben

a kötődési személy jelenlétét, biztonságot nyújtó viszonyulását, majd a megfelelő kötődési rendszer funkcionálását. Az exploráció és a tanulás mellett a kedvező társulási viselkedés háttérében szintén a szükséges mértékben aktiválható kötődési rendszer működése fedezhető fel.

Bowlby (1973, 1980) maga is az elsődleges gondozónak a „rendelkezésre állását”, elérhetőségét és válaszkészségét tartotta a legfontosabbnak. A rendelkezésre állás biztosítja azt, hogy a kisgyermekben kialakuljon a fontos másik személy elérhetőségére szerveződő pozitív tapasztalatok belső reprezentációja. A kötődési élmények „belső munkamodellje” eredményezi a kötődési viselkedést. A kötődést biztosító személy kiszámítható, előrevetíthető elérhetősége, válaszkészsége, elfogadása a biztonságos kötődés kialakulásához vezet, míg a kiszámíthatatlanság, az elfogadás hiánya bizonytalan kötődéshez (*Ainsworth et al., 1978*). Az elfogadásra-elutasításra vonatkozó tapasztalatok a „kiegészítő munkamodell” szerveződésben realizálódnak (*Bowlby, 1973*). Ha a kisgyermek elfogadási igényei nem érvényesülnek, kiegészítő munkamodell alakít ki, amely tartalmazza a kedvezőtlen viszonyulási jellemzőket. Az interiorizálódott korai interakciós élmények, a munkamodellek meghatározó jelentőségűek a későbbi kapcsolat alakulásában, illetve a más személyekhez fűződő kapcsolatok tekintetében.

Az elsődleges gondozóval való interakciók tapasztalati élményeit szervező elérhetőségi elvárásra vonatkozó reprezentációkat tartalmazó belső munkamodellek leírásán túl, későbbi kutatások további reprezentációs rendszereket is feltártak (*Fonagy-Target, 2005*): /1/ a további fontos személyekkel kapcsolatos jellegzetes kölcsönhatásokra vonatkozó elvárások rendszerét, melyek az élet első éveiben keletkeznek, majd a későbbiek során részletesen kidolgozás alá kerülnek. /2/ Az eseményreprezentációkat, melyek által az általános és specifikus kötődéssel kapcsolatos élmények emlékei kódolódnak és elevenednek fel. /3/ Az önéletrajzi emlékeket, melyek révén a specifikus emlékek a folytonos személyes narratívához és a fejlődő önmegértéshez való viszonyuk révén fogalmilag összekapcsolódnak. /4/ Valamint más emberek pszichológiai jellegzetességeinek megértésére és ezeknek a személy saját jellegzetességeitől való megkülönböztetésnek a reprezentációs rendszerét.

2.2.3.A kötődési biztonság mértéke és a korai kötődési mintázatok

A kötődési biztonság mérésének kiindulását jelentő vizsgálatok Mary Ainsworth és munkatársainak a nevéhez fűződik. Az eredmények szerint a csecsemők különböző kötődési stílusokba sorolhatók. Lehetnek biztonságosan kötődők (B típusú) valamint bizonytalanul kötődők: bizonytalan elkerülők (A típusú) és bizonytalan ellenálló/bizonytalan ambivalens kötődésűek (C típusú). Mindhárom kötődési mintázat a szeparációra adott koherens viselkedési stratégiaként értelmezhető. (Ainsworth et al., 1978)

A tipizálás alapjául laboratóriumi környezetben végzett megfigyelések szolgálnak, ahol pontosan feljegyzik a kisgyermeknek az elsődleges gondozó távozására, és egy idegen személy megjelenésére adott reakcióit (Strange Situation Test). A 12-18 hónapos csecsemők és anyjuk kapcsolatának ilyen jellegű vizsgálata több epizód áll, amely során négy különböző kategória alapján regisztrálják az anya és a gyermek együttes viselkedését: /1/ a közelségkeresés, /2/ a kapcsolat fenntartása, /3/ az elkerülés /4/ és az ellenállás.

A szenzitivitás fogalmával jellemezhető az anya gyermeke felé irányuló azon viszonyulása, amely során képes alkalmazkodni a gyermek aktuális érzelmi állapotához, ki tudja elégíteni komfort igényét, és igyekszik figyelembe venni kívánságait (Ainsworth et al., 1978). Donald Winnicott (2004) az „elég jó” anyaság fogalmával írta le azt a magatartást, amely azt eredményezheti, hogy a felnőtt nem alakít ki újabb szükségleteket a gyermekben, hanem a meglévő igényeit megfelelően kielégíti. Nem ingerel túl és nem ingerel alul, mindössze „illeszkedik” a gyermekhez. Nem árasztja el felesleges impulzusokkal, de érzékeny alkalmazkodásával reagál a jelzésekre.

A biztonságosan kötődő csecsemők édesanyáinak viselkedésében a gyerekek szükségleteihez igazodás figyelhető meg, azonnal reagálnak gyermekük sírására, és gyengéden viszonyulnak hozzájuk. Az anya rövid ideig tartó eltávozásakor az ilyen gyerekeket önbizalom és nyugodtság jellemzi, míg a súlyosabb szeparációban aggodalom és félelem. Ezzel szemben a bizonytalan kötődést mutató csecsemő édesanyja inkább saját hangulata, kívánsága szerint jár el, és kevésbé érzékeny gyermeke jelzéseire. Ennek következtében a szeparációs helyzetekhez a kisgyermek reakciói kiszámíthatatlanabbak: bizonytalanság, heves függetlenedési szándék, visszahúzódnás vagy ellenséges megnyilvánulás fedezhető fel. (Ainsworth et al., 1978)

Erikson (2002) elméletében szintén arra hívja fel a figyelmet, hogy csak a megfelelő korai feltételek idézhetik elő a személyiségfejlődés lényeges fundamentumát képező bizalomnak a kialakulását.

Későbbi kutatások egy negyedik típusú kötődési mintázatot is azonosítottak, amit dezorganizált, dezorientált, zavarodott (desorganized, D típusú) viselkedésnek neveztek el (Ainsworth *et al.*, 1978; Main-Solomon, 1986). Ebbe a csoportba azok a kisgyerekek tartoznak, akiknél a vizsgálati helyzetben, olyan megnyilvánulások fordulnak elő, amelyek alapján az előző kategóriák egyikébe sem sorolhatók be egyértelműen, attól eltérően: zavarodottan, ambivalensen vagy teljesen „széteső” módon viselkednek. Jellemző rájuk, hogy visszatérő periódusokban egymással ellentétes: közelítő-elkerülő viselkedéssel élnek. Az előző három kötődési mintázattal ellentétben, itt nem fedezhető fel koherens kötődési stratégia.

A korai kötődési biztonság mérésére alkalmazott „idegen helyzet” eljárással feltárt adatok egyértelműen utalnak az eltérő kulturális kontextusok hatásaira. Eltérések adódhatnak a különböző nevelési szokások miatt. A szülők eltérő módon támogatják az érzelmek kifejezését vagy a gyerekek önállósodási szándékát, de a testi érintés fontosságára vonatkozó felfogások is különbözőek lehetnek. Az amerikai vizsgálati mintában például a biztonságos kötődést mutató csecsemők előfordulási aránya 60% volt, a bizonytalan elkerülőké 20%, az ellenálló/ambivalenseké 15% (Ainsworth *et al.*, 1978), míg Németországban csak 35% -ban voltak a biztonságosan kötődők és 52%-ban az elkerülők (Grossmann *et al.*, 1985), Japánban pedig egyáltalán nem találtak elkerülő csecsemőket, ugyanakkor az ambivalens kötődésűeknek magasabb volt az aránya: 37% (Miyake-Chen-Campos, 1985).

A családi érzelmi környezet jellemzői és a korai intézmények gondozói-nevelői viszonyulása az adott kultúrán belül szintén változást idézhet elő. Ha a csecsemő megfelelő minőségű bölcsődei-óvodai nevelésben-gondozásban részesül, akkor az nem károsítja az anya-gyerek kapcsolat biztonságát (Vajda-Kósa, 2005). De arra is vannak bizonyítékok, hogy a 12 hónapos kor előtt bölcsődébe adott gyerekeknél megnövekszik az elkerülő kötődés kialakulásának kockázata. A kultúrközi különbségeket és a napközbeni gondozás hatásait vizsgáló kutatások tanulsága szerint mind az anya, mind pedig a csecsemő viselkedését rengeteg tényező befolyásolja, amelyek meghatározóak a köztük kialakult kapcsolat szempontjából (Cole-Cole, 2003).

Már Bowlby (1973) is kihangsúlyozta, hogy az érzelmi kapcsolat alakulásában fontos szerepe van a kölcsönösségnek: a kisgyerekek is alkalmazkodnak a szülőhöz és a

szülő is alkalmazkodik a gyermekhez. A kutatások eredményei alapján egyfelől az érzékelhető temperamentumbeli individuális különbségek jellegzetességei játszhatnak szerepet a kötődés alakulásában, másfelől viszont inkább az interakciók tartalma, a személyes kapcsolat minősége a sorsdöntő. Kiderült továbbá az is, hogy kritikus, nehéz élethelyzetek szintén befolyásolhatják a gondozóhoz való kötődést. (*Cole-Cole, 2003; Gervai, 1997*)

2.3.A kötődésrendszer kérdésköre

A korai kötődés jelenségének kutatása mellett előtérbe kerül a későbbi társas kapcsolatokban tetten érhető kötődési összetevők vizsgálata.

A következtetések révén a kötődési viselkedés központi kérdésköre bővül, és a kötődés primér fizikai távolságszabályozó céljára vonatkozó megállapítások kiegészülnek az érzelmi biztonság átélésének fontosságát hangsúlyozó koncepcióval (*Sroufe-Waters, 1977*). A kiterjesztett kötődésméleti értelmezés pedig teret ad a kisgyermekkorot követő személyiségfejlődési periódusok szociális világának kötődés szempontú elemzésére (*Cicchetti et al., 1990*).

Emellett a társas viselkedés tanulmányozásának újabb és újabb eredményei további fontos következtetéseket fogalmaznak meg. Így elmondhatjuk, hogy a kötődés az interperszonális kapcsolatok alapvető összetevőjeként határozható meg, amelynek az érzelmi involválódás az alapja. A vonzódás és a kötődés fogalmi ugyanazon érzelmi kapcsolat különböző oldalát hangsúlyozó értelmezései. A vonzódás a szubjektíven fontos külső ingerhez közeledés szándékát jelenti, míg a kötődés inkább a ragaszkodás emocionális intenzitására utal (*Zajonc, 2003*).

Ugyanakkor a kötődésmélet pedagógiai szempontokat figyelembe vevő alkalmazásakor a kötődések további komponensei és jellemző jegyei is meghatározhatóak, illetve rendszerezhetőek: a kötődések száma, kölcsönössége, erőssége, indítéka (*pl. Nagy, 1997*).

A kötődés az egyén érzelmi működésrendszerének részét képezi. Az egyes személyeknek szóló érzelmi viszonyulások kizárólagosak, nem felcserélhetők. A kötődések iránya szimmetrikus és aszimmetrikus is lehet. (*Ainsworth, 1985*)

A fejlődés során újabb és újabb személyekkel jönnek létre kötődési kapcsolatok. A fontos személyekkel kialakult kapcsolatok rendszert képeznek, amely hierarchikus kötődésrendszerben az elsődleges kötődési személy kulcsfontosságú helyet foglal el (*Bretherton-Munholland, 1999*). Rutter (1989) véleménye szerint a legfontosabb személlyel kialakult kötődés jellege nem különbözik a kötődésrendszer további személyekhez kötődés sajátosságaitól.

A kötődésrendszerben tehát a teljes szociális kapcsolatrendszeren belül az egyén számára az érzelmileg legfontosabb emberek helyezkednek el. A jelentős, fontos személyekké válást mindenekelőtt az alábbi tényezők befolyásolják: a találkozások

gyakorisága, az együtt eltöltött idő mennyisége, a törődés minősége és az érzelmi befektetés mértéke (*Cassady-Shaver, 1999*).

A kötődésrendszer alakulása a személyiség fejlődésével párhuzamosan, a szociális kapcsolatok fejlődési törvényszerűségeinek figyelembevételével, a különböző szocializációs területek változása mentén követhető nyomon. A családtagok után elsősorban az intézményes nevelés-oktatás színtereinek szereplői válnak a kötődési háló részévé.

2.4.A kötődések alakulása a szocializációs szinterek változásával

2.4.1.A családon belüli kötődések

A családban természetesen a gyermek édesanyjához fűződő kapcsolata a legerősebb, azonban az életkorral további személyek is fontossá válnak. Az apához kötődés hasonlóan történik, mint az anyához fűződő kapcsolatban. Általában hasonló intervallum alatt alakul ki vagy egy kicsit később. A kapcsolat alakulását legmeghatározóbban az együtt eltöltött idő mennyisége befolyásolja.

Az apák elérhetősége hasonlóan az anyák viselkedéséhez érzelmi támogatást, biztonságos bázist jelent. Az apák gondozói magatartásának sikere itt is azon múlhat, hogy mennyire tud megfelelő módon illeszkedni a gyermek jelzéseihez.

Az „idegen helyzet” vizsgálatok bebizonyították, hogy a csecsemő az apa jelenlétére, illetve távollétére hasonló módon reagál, mint az anyáéra (*Cole-Cole, 2003*). Más kutatások azt is kimutatták, hogy a két szülőhöz való kötődés alakulásában két éves kort követően kifejezettebben érzékelhető a nemi különbségek szerepe, a fiúk ekkortól az apát részesítik inkább előnyben a választásoknál (*Vajda-Kósa, 2005*).

A kisgyermek-apa kapcsolat a gondozási feladatok mellett együttes játékokra ad lehetőséget, amely örömforrást és izgalomfokozó élményt jelent. A játékos interakcióikra jellemző, hogy intenzívebbek, izgalmasabbak és ritkábban fordulnak elő, valamint másféle stílusúak, mint az anyával folytatott játékok (*Maccoby-Martin, 1983*).

További kapcsolatuk alakulásában a gyermek neme, életkora és más egyéb tényezők változást idéznek elő. Az utóbbi évtizedekben azokban az országokban, ahol ilyen jellegű vizsgálatokat végeztek, az apák egyre fokozódó gyermeknevelési involváltsága volt tapasztalható (*Vajda-Kósa, 2005*).

A szülők mellett a testvérek jelentik a legfontosabb társakat. Egyes tanulmányok szerint a testvérek közötti kötődés erősségét a következők befolyásolják: a kapcsolat érzelmi atmoszférája, a személyes tulajdonságok és a szülőkhöz fűződő viszony (*Feuer, 1988*). Az érzelmi kontaktus az együttnevelkedés során végig intenzív marad, sőt a felnőttkorban is fontos támpontot jelent.

Az idősebb testvér olykor elsődleges kötődési személlyé is válhat, a vizsgálatok szerint ugyanúgy, ahogy a szülőknél tapasztalható, és szorongást keltő helyzetekben védelmet nyújthat.

A testvérek között gyakran előforduló jelenség a féltékenység és a rivalizálás. Fontos referenciaként is szolgálnak egymás számára. Az azonosulás mellett azonban megfigyelhető a deidentifikáció jelensége, amikor ellentétes tulajdonságokat alakítanak ki az elkülönülés jelzésére. A korban közelebb álló és azonos nemű testvérek rivalizálása erőteljesebb lehet. Ugyanakkor ikreknél és közeli életkorú testvéreknél gyakran megfigyelhető a nagyon szoros érzelmi kapcsolat, valamint ezzel párhuzamosan a szülőkkel kialakított kötelék gyengülése. Az azonos nemű testvérek egymás között gyakrabban folytatnak pozitív interakciókat, mint az ellenkező neműek (Dunn, 1990). A kortársakhoz viszonyítva a testvéri kapcsolatokban ritkábban fordulhatnak elő interakciós események, de azok mélysége, intenzitása sokkal erőteljesebb lehet.

Minden gyermeknek a testvérsorban elfoglalt pozíciójából adódóan sajátos szociálpszichológiai helyzete van a családban, amely eltérő személyiségfejlődést eredményez (Adler, 1990). Egyes vizsgálatok szerint a fiú elsőszülöttek szociálbilisabbak, de agresszívebbek és a későbbiekben több magatartási problémával rendelkeznek, mint a fiatalabb testvérek. Az elsőszülött lányok viszont engedelmesebbek, szociálisan felelősebbek, mint a később születettek. A fiatalabb lánytestvéreknek ugyanakkor jobb az elfogadottsága a gyerektársak körében, mint az elsőszülötteknek vagy az egykéknek (Vajda, 1999).

Az idősebb testvér elsősorban játszópartner, aki a versengés és együttműködés megtapasztalása mellett fontos mintaként szolgál, hiszen folyamatosan közvetíti a kortárs csoport szociális normáit, szabályait. Ezzel segítheti a beilleszkedést, illetve a tájékozódást a társas kapcsolatok világában. Továbbá az ismeretek átadásában is szerepet vállal, sok olyan információt tud már, amelynek megszerzésére a kisebb testvér is törekszik.

A nagyszülők szintén hatással vannak a gyerekek személyiségének alakulására. Gyakran a gondozási-nevelési feladatokban is részt vállalnak. A gyerekek életkori igényeihez igazodó tevékenységekkel pedig a szülőket támogathatják.

A vizsgálatok eredményei szerint is az unokák a nagyszülőkkel általában intenzív és meleg érzelmi kapcsolatot építenek ki, amelynek alakulásában a találkozások száma, rendszeressége játssza a döntő szerepet. A nagyszülők és az unokák kapcsolata függ az unokák életkorától. A nagymamáknak inkább a kisebb gyerekekkel van szorosabb kapcsolatuk, míg a nagyapáknak az idősebbekkel. (Vajda-Kósa, 2005)

A gyerekek szüleikhez fűződő vonzalmukat leggyakrabban azzal indokolják, hogy gondoskodnak róluk, ellátják őket, szeretik őket, segítséget nyújtanak, ha bajban vannak, és megbízhatnak bennük. A nagyszülőktől viszont a túlzott engedékenységet és a kényeztetést várják el (*Zsolnai, 1989*).

2.4.2.A bölcsődébe járó kisgyerekek kötődései

A személyes kapcsolatok szerveződésében lényeges fordulópontokat különíthetünk el, és a társas struktúra fejlődése során felfedezhetők az alapvető átmenetek. A változás szempontjából igazán fontos időszaknak tekinthetők a szocializációs intézmények újabb és újabb állomásai.

A bölcsőde működési feltételei és tevékenységei igyekeznek a kisgyermek családból bölcsődébe kerülésének nehézségeit enyhíteni. Ezt segítik elő *A bölcsődei nevelés-gondozás országos alapprogramja* (2008) című dokumentumban részletezett irányelvek is. *A bölcsődei élet megszervezésének elveinek* rendszerében többek között kihangsúlyozásra kerül a bölcsődei nevelés-gondozás kiegészítő jellege, a szülő-gondozónó partneri kapcsolat szerepe, a családdal történő kapcsolattartás lehetősége, valamint a családlátogatás fontossága.

A bölcsődébe kerüléssel lényeges változások történnek a kisgyermek szociális kapcsolatrendszerében. A szoros családi-rokonsági kötelékek köré további személyekkel folyamatosan bővülő kapcsolatháló szerveződik. A szerveződésben kitüntetett helyet foglal el az anya személyének a bölcsődei gondozónó személyével történő, egyre hosszabb ideig tartó kiegészülése.

A gondozónó és kisgyermek egymáshoz közeledését segíti elő a szülővel történő „fokozatos beszoktatás” és a „saját gondozónó-rendszer” működése. A beszoktatás körülménye a gyermek eltérő egyéni igényeihez igazodik, és általában egy-két hétig tart. Ez alatt a szülő biztonságát adó jelenlétének fokozatos elhagyásával párhuzamosan a kisgyermek adaptálódik az új társas és tárgyi környezethez, leglényegesebb változásként pedig elfogadja a gondozónó személyét, és érzelmileg kötődni kezd hozzá. Ugyanakkor a beszoktatás alatt átélt élmények bizonyos időszakokban újra felelevenedhetnek, például a hosszabb ideig elhúzódó otthoni tartózkodást követően.

A gyermek-gondozónó kapcsolat alakulásában itt is több tényező játszik szerepet. A korai kötődési tapasztalatok, a családtagokkal kialakított kapcsolatok élményei, a testvérek leutánozható szociális viselkedési mintája, vagy a nemi különbségekből adódó változások okozhatnak többek között eltérést.

A bölcsődébe járással az azonos korú kisgyerekekkel szerveződő társkapcsolatokban kisebb változások figyelhetők meg. A család életviteléből adódóan különféle informális helyzetekkel már lehetőséget nyújt a kortárskapcsolatok átélésére, de elsődlegesen ebben az életkorban, még a felnőttekhez fűződő kapcsolat a

meghatározó. A kutatási eredmények ugyanakkor arról is beszámolnak, hogy bölcsődei közösségben az egyévesek már jobban érdeklődhetnek egymás iránt (*Vajda, 1999*). A nagyobbak körében pedig rövid ideig tartó kezdetleges csoportosulások is megfigyelhetők. Az egymás mellett játszó gyerekekre először a versengés, majd a közeledés igénye jellemző. Találkozhatunk párokkal, lehetnek népszerűbb és kevésbé népszerű gyerekek. Ugyanakkor a társkapcsolatok formációi, a gyerekcsoportok szerveződési szintjei az óvodáskortól mutatnak színesebb képet.

2.4.3. Az óvodás gyerekek kötődései

Az óvodába járással a kisgyerekek társas kapcsolati hálója tovább bővül. Új felnőttek, új gyerektársak lesznek a teljes szociális tér szereplői. A családi kötődések mellett új, szoros kapcsolatok alakulnak ki az óvónővel, a rendszeresen látott felnőttekkel, és a gyerektársakkal. Ugyanakkor a biztonságot, a védelmet stressz helyzetekben még mindig a szülők vagy az elérhető felnőttek biztosíthatják. Az idősebb korú gyerektársak csak átmenetileg kerülhetnek ebbe a szerepkörbe.

Az empirikus vizsgálatok eredményei itt is azt támasztják alá, hogy az elsődleges személyhez fűződő érzelmi kapcsolat élménye meghatározza a gyerekek későbbi szociális helyzetét. A biztonságosan kötődő csecsemők az óvodáskorban jobb társas kapcsolatokat tudnak kialakítani mind a kortársaikkal, mind pedig a nevelőikkel (N. Kollár-Szabó, 2004). Aktívabbak és általában kezdeményezőbbek. A nevelők szerint nagy tanulási kedvvel és hatékonysággal jellemezhetők, önállóak, jól kooperálnak. A feladatmegoldásukat kitartás, lelkesedés és segítségkérés jellemzi. Sikertelenség esetén nem adják egyből fel, újból próbálkoznak. Ezzel szemben a bizonytalan elkerülő gyerekek visszahúzódnak, elszigeteltek és ellenségeskedőbbek lehetnek. Új helyzetekben bátortalanabbak, tehetetlenebbnek érzik magukat, hamar feladják a küzdelmet, és ritkán kérnek segítséget. Általában gyengébb nyelvi és kommunikációs készséggel rendelkeznek. A bizonytalan ambivalens gyerekek társas viselkedését pedig feszültség jellemzi, valamint megfigyelhető, hogy igyekeznek felhívni magukra a figyelmet. Nem kezdeményeznek, de tolakodás érzékelhető náluk. Könnyen frusztrálhatók, feladathelyzetben hamar dühössé válnak, és sikertelenségüket elkerülhetetlennek látják. A felnőttekhez fűződő kapcsolatukat erősebb ragaszkodás is jellemezheti. Egy vizsgálatban is azt találták, hogy a biztonságosan kötődő óvodások csoportjukban népszerűbbek voltak, és több baráti kapcsolattal rendelkeztek, míg a kötődési jellemzőkben alacsony értéket elért gyerekek nem tartoztak a kedvelt társak közé (Inántszy-P.-Máth, 2004).

Ezek a kutatási eredmények egyértelműen azt támasztják alá, hogy az édesanyával való kapcsolatban kialakult biztonságos kötődés az új tapasztalatszerzéssel, a feladatmegoldással és a társas hatékonysággal kapcsolatos helyzetekben eredményes viszonyulást valószínűsít. A korai belső munkamodellnek megfelelően a gyerekek a környezethez és önmagukhoz való viszonyukkal, jellegzetes magatartásukkal újra és újra megerősítik addigi helyzetüket. Ráadásul a segítő tapasztalatokat nélkülöző

gyerekek kevesebb személyes kontaktust és kommunikációs helyzetet élnek meg, így lehet az, hogy gyengébb szintű kommunikációs készséggel rendelkeznek. Ugyanakkor a korai kötődés minősége mellett a szülő későbbi viszonyulása is befolyásolja a szociális képességeket, hiszen nagyon valószínű, hogy a szülő hasonló módon fordul gyermekéhez a további időszakban is. (*N. Kollár-Szabó, 2004*)

A bölcsődei élethez hasonlóan az óvodában is az óvónőhöz fűződő viszony bír a legnagyobb jelentőséggel, a vele kapcsolatos kötődési viszonyulás milyenségét a gyermek családban szerzett tapasztalatai hasonlóan befolyásolják. Ugyanakkor az óvodapedagógus magatartása is sorsdöntő.

Az óvónő személyisége, nevelői stílusa alakítja az egész gyerekközösséget. A gyerekközpontúság, a gyermek szempontjainak figyelembevétele, az eltérő érési-fejlődési tempóhoz igazodás, a gyerekek kezdeményezéseinek támogatása, elengedhetetlen követelmény. De a sikeres pedagógiai munka szempontjából ugyanilyen fontos a lélektani személyiségfejlődési-fejlesztési törvényszerűségek ismerete és alkalmazni tudása (*vö. P. Balogh-Gergencsik, 1987*).

Többek között Hermann Alice (1950) is kihangsúlyozta az óvónő személyállandóságának jelentőségét, sőt azt is kezdeményezte, hogy az óvónők a majdani iskolai tanítóval egyeztessenek a gyermek eredményesebb fejlődésének támogatása érdekében.

Beszélhetünk közeledéseket támogató és hátráltató tényezőkről. Az óvodapedagógusok akkor támogatják a gyerekek szociális fejlődését, ha akceptálják az eltérő társulási igényeket, tiszteletben tartják a kölcsönös választásokat és igyekeznek minél barátságosabb légkört kialakítani a csoportjukban (*1. melléklet: A. táblázat*).

Az óvodai társulások általában a gyerekek önálló kezdeményezéséből alakulnak ki, és legtöbbször véletlenszerűek, a pillanatnyi helyzetnek megfelelően gyakran változnak. A közösségben megtapasztalt együttlét, együttes cselekvés mindig olyan többlettel jár, amit csak a csoporthoz tartozás adhat meg, mint Mérei Ferenc írja nagyon szépen: „Az együttesen átélt élményeknek nagyobb a hőfoka, fokozott az indulati színezete, s ha felidézzük őket... érzelmileg árnyaltabbak, tartalmilag gazdagabbak, mint a magányosan átélt helyzetek emléknymoi.” (*Mérei-V. Binet, 1970/1993. 138.*)

A személyes kapcsolatok mellett a csoporthoz tartozás ugyancsak meghatározója a szociális magatartásnak. Az óvodáskor társas formációi már egyértelműen hordozzák a szociálpszichológiai értelemben vett csoport lényegesebb jegyeit, és a működésüket irányító csoportdinamikai törvényszerűségeket. Az összejövetelek kezdetben néhány

tagból állnak, és csak rövid ideig léteznek, később megfigyelhetők a hosszabb ideig tartó közös játékok. A spontán szerveződés a magányos cselekvéstől a szerepek alapján strukturálódó együttlétig terjed (*Mérei, 1989*).

A csoportképződés következménye, hogy lesznek népszerűbb és elutasított gyerekek. Lesznek olyanok, akiknek a viselkedését inkább lemásolják mások. A vezető, irányító személyek olyan jegyekkel rendelkeznek, mint a kezdeményezés, ötletgazdagság, társakkal való bánni tudás, és birtokolják a társas hatékonyság képességét.

Szintén Mérei Ferenc vizsgálataiból tudjuk, hogy a vezetők csak abban az esetben képesek megőrizni pozíciójukat egy jól összeszokott csoportban, ha a teljesen új szabályok és új szokások bevezetése helyett átveszik a csoport korábban kialakított hagyományait (*Mérei-V. Binet, 1970/1993*).

Mindemellett már 5-6 éves korban találkozhatunk azokkal a peremhelyzetű gyerekekkel is, akik legtöbbször a „bűnbak” szerepébe kényszerülnek. Ugyancsak problémát jelenthetnek a magányos, nehezen barátkozó, félénk gyerekek. (*Kósáné, 2001*)

A felnőtt-gyerek kapcsolat egyenlőtlen, aszimmetrikus, vertikális relációjával szemben már itt az óvodában lényeges tapasztalatokat szerzünk a gyerektársakkal végzett tevékenységek során, az egyenrangúságon alapuló, szimmetrikus, horizontális viszonyokról. Előfordul, hogy a kisgyermek valamelyik társával kapcsolatban egyidejűleg éli át a vonzódás és a taszítás ellentmondásos érzését. De nem ritka az sem, amikor az egyoldalú erős érzelmi vonzalom mások zaklatásáig fajul. Érdekes jelenség a „fantáziabarát” kitalálása, amely által a magányosság érzése a képzeleti világban kompenzálódhat (*Ranschburg, 2003*).

A nemek szerinti elkülönülés hároméves kor körül tapasztalható, és ettől kezdve találkozunk fiú- és lánytársulásokkal. A párkapcsolatok lányoknál gyakoribbak és tartósabbak. A pár és a csoport nem zárja ki egymást. A fiúk általában ötéves korukban 5-6 fős csoportokat alkotnak, míg a lányok csoportképződése lassabban történik és képlékenyebb. Az óvodai kortárs csoport a következőket biztosíthatja (*Vajda, 1999*): a valahová tartozás érzését, védelmet és biztonságot, önazonossági érzést, az összetartozás élményét, az együttesen végzett tevékenység örömét, valamint interakciós és kommunikációs lehetőséget.

Az érzelmi viszonyulások szerveződésében a térbeli közelség, a megnyerő fizikai külső, a hasonlóságok (*Smith-Mackie, 2004*), valamint az egyéni képességek és a

kompetencia játszhat szerepet. Óvodáskorban elsősorban a külső tulajdonságok és az aktuális érdekek meghatározóak. Olykor a kölcsönös ajándékozás fedezhető fel a barátságok létrejöttében (primitív szolidaritás). Ha a kisgyerekeket megkérdezzük, hogy ki a barátjuk, rendszerint azt válaszolják, hogy aki velük játszik, vagy akitől kölcsönkapják a játékot. A fiúknál jobban érvényesülnek a fizikai képességek, például a fizikai erő, az ügyesség vagy a bátorság. Ezzel szemben a lányoknál inkább a külső megjelenésnek, a szépségnek és a jó ápoltságnak van jelentősége.

Egy összehasonlító vizsgálat eredménye azt erősítette meg, hogy a 6 évesek már sokkal differenciáltabban jellemzik rokonszenvi választásaikat, mint a 3 évesek (*Ferincz, 2007*). A kisebbeknél megfigyelhető okok mellett a nagycsoportosok olyan további indokokat soroltak fel, mint a szeretet, a védelmezés vagy a segítségadás. A személyiségtulajdonságokon túl megjelentek a képességekre, az akarati összetevőkre utalások is. Érzéseiket szintén árnyaltabban fogalmazták meg (például: azért őt választottam „mert mindig átölel”, „ha szomorú vagyok megvigasztal”, „mert mióta megismertem, ő a legaranyosabb”). Az idősebbeknél az együttes játéktevékenységet követően a barátság szerepelt a leggyakrabban előforduló motívumok között. (*1. melléklet: B. táblázat*)

Egy érdekes vizsgálatban a korai proszociális magatartást is vizsgálták és többek között arra az eredményre jutottak, hogy az óvodások adakozási segítő magatartását az életkori emocionális-kognitív változásokkal párhuzamosan a csoportban elfoglalt érzelmi helyzet is befolyásolja. Azok a gyerekek, akik több baráttal rendelkeztek, inkább mutatkoztak jószívűnek, adakozónak és nagyobb önbizalomról árulkodtak. Ezzel szemben a magányos gyerekek bizalmatlanabbnak tűntek, és alacsonyabb önbizalommal rendelkeztek (*Inántszy-P., 2010*).

A barátságok fejlődésében az óvodáskortól kezdődően az alábbi fontosabb szakaszokat különíthetjük el (*Ranschburg, 2003*): /1/ rövid ideig tartó játszótársi viszony, /2/ egyoldalú viszonyulás, /3/ törekeny kapcsolat, /4/ tartósabb kapcsolat. A rendszeresen visszatérő szervezett események kedveznek a magányosan végzett tevékenység mellett a rövid ideig tartó és váltakozó intenzitású együttes játéknak. Ezt követően az egocentrikus világlátásnak köszönhetően egyoldalú igények, kívánságok és vágyak táplálják a barátságokat. A kölcsönösség csírái általában 6-9 éves korban kezdenek megjelenni, amikor az egymáshoz igazodó alkalmazkodás fokozatosan átélhető módon nagyobb előnyökhöz vezet.

2.4.4. Az iskolások kötődései

Az iskoláskor szociális fejlődésében látványos változások figyelhetők meg, amelyek szoros összefüggést mutatnak egyrészt az érzelmi élet fejlődésével, az én fejlődésével, illetve az értelmi funkciók érésével, másrészt pedig az iskola és az iskolán túli különféle társas szerveződések hatásaival (Vajda, 1999).

A hatodik-hetedik évtől növekszik a gyerekek önállóság igénye, és megkezdődik a szülőktől, a családtól való eltávolodás. Az „átpártolásnak” is nevezett időszakban egyre több időt töltenek együtt más személyekkel, főként a hasonló korú gyerekek társaságát kedvelik. A megfigyelések szerint ennek hátterében az áll, hogy egyensúlyba kerül a gyerek-felnőtt és a gyerek-gyerek kötődés „érzelmi hőfoka”, „indulati feszültsége”: a korábbiaké csökken, az utóbbiaké növekszik (Mérei-V. Binet, 1970/1993).

Eltérő viszonyulás tapasztalható a felnőttekhez igazodó viselkedésükben és a gyerekcsoportokban megnyilvánuló magatartásukban. Piaget (1993) megállapításával élve „kettős erkölcs” vezeti őket: egyfelől a felnőtteket abszolút tekintélyként tisztelik, betartják az általuk közvetített normákat, másfelől viszont saját maguknak konstruált szabályokat határoznak meg. Az azonos korú gyerekek saját csoportjaikban egyenrangú félként vannak jelen, viselkedésük szabályozásában a társak mérvadóak, a barátok képviselik a referenciakeretet. A következőkben határozható meg a kortárs csoport szerepe (Wander-Zanden, 1985 idézi Vajda, 2002):

- elősegíti a szülőktől való függetlenedést,
- támogatja a kölcsönösség megtapasztalását,
- lehetőséget ad a versengés és a kooperáció gyakorlására,
- teret kínál különböző csoport pozíció átélésére,
- sajátos gyermeki kultúrát biztosít.

A kortárs csoportnak további előnye lehet, hogy hozzájárul a szociális kompetencia fejlődéséhez, támaszt nyújt, biztonságos légkört teremt, biztosítja a valakihez való tartozás érzését, támogatja az intimitást, én-érvényesítési lehetőséget kínál, valamint különféle szerepek átélését szolgálja (Asher-Parker, 1989 idézi Vajda, 2002).

De hangsúlyoznunk kell a referenciacsoport összehasonlítási és normatív funkcióját is. Buda Béla (1986) szerint a referenciacsoport lehetővé teszi az egyén „önbemérését”. Az egyén a többiekkel összevetheti személyes tulajdonságait, erősségeit illetve gyengeségeit, és az összehasonlítások révén fontos visszajelzéseket kap társas helyzetéről. Ezek a visszajelzések befolyásolják az énkép alakulását.

A 7. életévtől a páros kapcsolatokat követően kezdetlegesen strukturálódó csoportosulások jönnek létre, majd egyre nagyobb létszámú csoportok alakulnak ki. A kisiskolások gyakran váltogatják barátaikat, a kialakult kapcsolatok még mindig elsősorban külső tényezőktől függenek. A népszerűséget-népszerűtlenséget ekkor még lényegtelen elemek befolyásolják. A közkedvelt gyerekek inkább kezdeményeznek, barátságosabbak, mint az alacsony státuszúak, az utóbbiak jellemzően elkerülik a kapcsolatfelvételt. Prepubertáskorig általában a barátságok azonos neműek között szövődnek, jóllehet kialakulhatnak lány-fiú barátságok is. Olykor megfigyelhető a fiúk-lányok szembenállása. A lányok kevesebb, 2-3 személlyel tartanak fenn szorosabb kapcsolatot, míg a fiúk kapcsolatai kevésbé intenzív, de kiterjedtebb. A fiúk ugyanakkor jobban befogadnak maguk közé új tagokat. A lányoknál fontosabb a kölcsönösség. A fiúcsoportokban gyakrabban található olyan személy, aki egyedül irányítja, utasítja a többieket, ezzel szemben a lánycsoportokban jellemzően valamennyien kezdeményezők, és együttesen alakítják a csoport életét. Általában közösen hoznak döntéseket. (*Vajda, 1999*)

Az iskoláskorú gyerekek kötődési mintázatait követő vizsgálatok adatai szerint is a biztonságosan kötődők társas viselkedésükben hatékonyabbak, eredményesebb kapcsolatot tudnak kialakítani társaikkal, továbbá kommunikatívabbak és jobb problémamegoldó képességgel rendelkeznek (*Main-Kaplan-Cassidy, 1985; Sroufe-Rutter, 1984*). Grossmann és Grossmann (1991) kutatásukban ugyancsak igazolták, hogy a biztonságosan kötődő csecsemők a későbbiekben kiterjedtebb baráti körrel rendelkeznek, míg a bizonytalan kötődésű iskolásoknak jóval rosszabb a társas helyzete. De további tanulmányok szintén megerősítik azt a tényt, hogy szoros összefüggés található a családi kötődések és az iskolai szociometriai státusz között (*Zsolnai, 1987; 2001*).

A társas kapcsolatok mellett a kognitív képességek, az iskolai teljesítmények is összefüggést mutatnak a korai érzelmi biztonság élményével, és a biztonságosan kötődő fiatalok jobb tanulmányi eredményt érnek el, figyelmi teljesítményük szintén kedvezőbb, valamint pozitívabb tanulás iránti attitűd is jellemzi őket (*Jacobsen-Hoffman, 1997; Larose-Bernier-Tarabulsy, 2005*).

A magatartási problémák és a kötődés összefüggésének vizsgálati eredményei azt mutatják, hogy az iskolában tapasztalható viselkedési zavarok megjelenése leginkább a dezorganizált kötődésű gyerekek csoportjában figyelhető meg (*Láng, 2008*).

Az általános iskolások leggyakrabban előforduló kortársakhoz kötődési érzelmi és motívumai a következők: kölcsönös szimpátia, hasonló érdeklődés, közös élmények, szolidaritás, segítségnyújtás, védelmezés, bizalom, barátság, szeretet. Általában 4-5 személyhez kötődnek szorosabban, és a fontossági sorrendben a szülőkhöz kötődés után leggyakrabban a kortársak következnek (Zsolnai, 1987). Az érett barátságokban a kölcsönösség: a kölcsönös szeretet, a kölcsönös megbecsülés, a kölcsönös elismerés, a kölcsönös segítség, valamint a meghittség és a bizalom kap helyet. De a stabil kapcsolatokban megjelenik az erősebb szövetség, az összetartozás érzése is (Vajdakósa, 2005).

Egy ausztráliai általános iskolások (1-6. osztályosok) körében elvégzett kutatás arra kérdésre kereste a választ, hogy a gyerekek milyen tulajdonságokkal jellemzik legjobb barátjukat. Leggyakrabban a gondoskodáshoz tartozó és az együttérzéshez kapcsolódó viselkedésformákat sorolták fel (Cole-Cole, 1998) (1. melléklet: C. táblázat).

Az egyén egész életén át tartó tanulási folyamatában az oktatási-nevelési intézmények szerepe jelentősen változik. A konkrét nevelési célok és nevelési feladatok kijelölése helyett figyelembe véve az örökletes adottságokat, olyan motívumok és képességek kialakítására kerülhet sor, amelyek birtokában az egyének, a majdani társadalmi munkamegosztás területén eredményesebben és hatékonyabban megállják a helyüket. (Csapó, 2004.) A nevelési-oktatási intézménystruktúra egyes lépcsőfokain, különböző egymásra épülő tudásrendszerek kialakítása, fejlődése-fejlesztése valósul meg (Letschert, 2004; Ryche-Salganik, 2001; Brüsszeli határozat, 2005/2010). A kognitív képességeken túl a személyes képességek és a szociális képességek tudatos fejlesztése szintén hangsúlyossá válik.

A szociális komponensek jelentőségét emelik ki a modern kiterjesztett intelligencia-modellek is. Az érzelmi intelligencia egyik népszerűsítője, Daniel Goleman (1997) szerint ahhoz, hogy a társadalmi- és magánéletünkben boldogok lehessünk, elengedhetetlen olyan képességek birtoklása, mint az érzelmek felismerésének és kezelésének képessége, az önmotiválás képessége, valamint a kapcsolatkezelési képesség. Az utóbbi döntően meghatározza társas hatékonyságunkat. Goleman szintén rámutat arra, hogy szociális képességeink fejleszthetők. Ebben a fejlesztésben nyilván a pedagógiai intézményeknek van meghatározó szerepe.

A fiatalok alakuló szociális képesség-együttesében több viselkedési terület integrálódik: a proszociális viselkedés, a kommunikációs viselkedés, a kötődés, a csoportviselkedés és a szociális érdekérvényesítés (Nagy, 2000). A pedagógiai intézményektől tehát ezeken a területeken megjelenő, nem annyira lexikális ismeretek, hanem sokkal inkább az alkalmazható, kompetencia-szintű tudás kialakítása várható el. A pedagógiai folyamatban a pedagógusok és a nevelők saját szociális viselkedése kétségtelenül kiemelt helyet foglal el ebben. De további összetevők szintén erőt fejtenek ki. A következő fő hatásrendszereket említhetjük meg (Zsolnai, 2001): /1/ személyiség jellemzők, /2/ családi hatások /3/ és a nevelési-oktatási intézmények hatásai.

A személyiség komponensei közül a következők serkentik a gyermek szociális kompetenciáját:

- pozitív önértékelés,
- pozitív attitűd,
- aktív közreműködés,
- mások elfogadása,
- hatékony kommunikációs készségek,
- problémamegoldó képesség,
- nyitottság,
- egyéni és csoportérdekek összeegyeztetésének képessége.

A pedagógiai intézmények szocializációs környezetében pedig az alábbiak járulnak hozzá a szociális viselkedés fejlődéséhez (Zsolnai, 2001): a pozitív felnőtt-gyermek viszony, a pedagógusok szociális kapcsolatrendszere, a felnőttek saját szociális kompetenciája, biztonságos kötődés az elsődleges gondozóhoz, a közösség magas önértékelése, a megfelelő elvárások, a pozitív modellnyújtás, és a meleg elfogadó környezet.

2.5.A pedagógiai kapcsolat értelmezése

A pedagógiai szakirodalom gyűjtőfogalomként a „pedagógiai kapcsolat” kifejezést használja a nevelő és nevelt közt fennálló személyközi kapcsolat leírására (*Kron, 1997*).

Ez a fogalom az alábbi megkülönböztetéseket tartalmazza:

1. A pedagógiai viszony a nevelődési- művelődési folyamatra utal.
2. A nevelési viszony a szerepeken túlmutató közvetlenebb kapcsolatot jelenti.
3. A generációs viszony tágabb társadalmi-történeti vetületben értelmezi mindezt.
4. A dialogikus viszony filozófiai megközelítésben fejezi ki a gyermek és a nevelő találkozását.
5. A művelődési közösségnek elnevezett aspektus pedig a kultúrjavak hozzáférését hangsúlyozza ki.

Részben a nevelési viszony ismerveivel jellemezhető például a gyermekvédelmi intézmény nevelői és a fiatalok között létrejövő reláció, amely alapvetően a szerepeken túllépő viselkedésekben realizálódik.

Trencsényi (1988) azt emeli ki, hogy a pedagógiai szerephelyzet értelmezésében összetett szempontok jelenhetnek meg. Továbbá aláhúzza, hogy a pedagógia tevékenység, a pedagógus személyisége és az aktuális szituáció egyéb elemei módosíthatják a pedagógiai kapcsolat aszimmetrikus mivoltát és a résztvevő felek közelebb kerülhetnek egymáshoz. A szimmetrikus viszonyulások kiegészíthetik az aszimmetrikus helyzeteket.

A pedagógiai kötődés alapját a kölcsönös bizalom képezi. A pedagógus gyerekekhez fűződő viszonyulásában megjelenik a szocializációs szándék, a proszociális viselkedés: védelmezés, támasznyújtás, segítségnyújtás. A gyerekek részéről pedig a tiszteletadás és az érzelmi ragaszkodás. (*Zsolnai, 2001*) A hivatástudattal végzett pedagógia tevékenységben a gyerekek nevelésének szándéka és a tudás átadásának igénye ötvöződik.

Az életkor meghatározó szerepet játszik a pedagógiai kapcsolat alakulásában. Kisgyermekkorban, óvodáskorban és még kisiskoláskorban is legszembetűnőbben az érzelmeknek van meghatározó jelentősége. Kezdetben a gondozói-nevelői feladatok ellátásának sikerességét, majd pedig az iskolába lépéstől a gyerekek nevelési-tanítási folyamatának eredményességét segíti elő a felnőtt és gyermek között kialakult személyes érzelmi kapcsolat. A kapcsolat alakulásában feltételezhetően sokféle

befolyásoló tényező megtalálható. A korai kötődési élményektől kezdve a személyeslelési és elvárásai folyamatok hatásain keresztül egészen a pedagógus saját korábbi tanáraihoz fűződő kapcsolatainak különböző emlékéig. De érdemes azt is kiemelni, hogy az első gondozási-nevelési kötődési tapasztalatok előrevetíthetik a gyerekek későbbi intézményes életének sikerét, vagy éppen annak kudarcát. A bölcsődébe vagy az óvodába történt eredményes beszoktatás és csoportviselkedés a későbbiekben biztosabbá teheti részint a beilleszkedést az új intézményekbe, részint pedig a viszonyulást az új pedagógusokhoz.

Az életkor változásával a következő tendencia is felfedezhető. A tanulóktól egyre jobban az alkalmazkodást, az iskolai tanulási tevékenység maximális elfogadását várják el. Ebben a folyamatban a kapcsolati összetevők is változnak, mivel az iskolai szintér nevelési orientációja fokozatosan átalakul oktatási irányultsággá. Ugyanakkor, mint a feltárt kutatási eredményekkel korábban is utaltunk rá, a felnőttekhez kötődési intenzitás is egyre inkább vesztit erejéből, és a serdülőkorra mind inkább a kortársi referenciális dominancia lesz jellemző. Az egyik empirikus kutatás is azzal az eredménnyel zárult, hogy a megkérdezett fiatalok a számukra érzelmileg fontosabbnak vélt személyek között csak ritkán említették meg a tanárokat (Zsolnai, 1998).

A pedagógus-gyerekek kapcsolat alakulására nézve a pedagógus személyiségének és nevelési stílusának pedagógiai lélektani vizsgálatai szerint meghatározható személyiségvonásoknak, képességeknek, illetve attitűdöknek lehet pozitív hatása.

Három jellemzőt tart lényegesnek Carl Rogers (1983): a kongruens magatartást, a feltétel nélküli elfogadást és az empátiát. A kongruens viselkedés hitelességet jelent, olyan őszinte viszonyulást, ahol a nevelő nem bújlik szerepek mögé, hanem felvállalja érzéseit, gondolatait. A gyermekek tisztelete, szeretete és az empátia együttesen biztosíthatja a nevelő és gyermek személyes kapcsolatának fejlődését. Vekerdy Tamás (2001) a korai nevelésben szintén a gyerekközpontúságot és a gyerekszeretetet tartja a legmeghatározóbbnak. Hermann Alice (1982) ugyancsak olyan személyiségtulajdonságokat nevez meg, mint az empátia, a bizalom, a gyermek iránti tisztelet és a gyerekszeretet, aminek következtében a növekvő gyermekben kialakul a világ elfogadásának igénye, illetve a világ iránti szeretet.

Kelemen László (1988) szerint a pedagógusnak az alábbi kívánatos pszichológiai jellemzőkkel kell rendelkeznie:

- Társadalmi hivatástudattal: az értékek továbbadásának igényével.
- Magabiztos világnézettel.

- A tanítványokénál magasabb fejlettségi szinttel.
- A tudás átadásának képességével, valamint az érzelmek és akarat kifejezésének képességével.
- Végül: humánus, megértő és gyerekszerető attitűddel.

A szakirodalomban gyakran három nevelői stílust különböztetnek meg (*pl. Lewin-Lippitt-White, 1975; Baumrind*). A tekintélyelvű nevelők általában hagyományos értékrend alapján nevelnek, korlátokat állítanak, és a büntetést részesítik előnyben. Nem hajlandók kompromisszumot kötni, ezzel szemben inkább éreztetik a hatalmukat, és engedelmességre szoktatnak. Az ilyen hatás következménye, hogy hiányoznak a megfelelő társas készségek, a gyerekek ritkán kezdeményeznek, önállótlanabbak. A határozott, irányító nevelő fő sajátossága, a kölcsönösség elvének érvényesítése, ritkábban alkalmaz testi fenytést, és nem hangsúlyozza a tekintélytiszteletet sem. Döntését magyarázat kíséri, és figyelembe veszi a gyerekek nézőpontját. Az irányító nevelők önállóságra ösztönöznek, és magas követelményeket határoznak meg. Ennek a stílusnak következménye az önállóság és a szociális hatékonyság. A túlzottan engedékeny nevelők viszont nagy szabadságot adnak a gyerekeknek, bízva abban, hogy saját tapasztalataikon keresztül tanulnak majd. Nem fegyelmezik, és nem állítanak olyan szintű követelményeket, mint a tekintélyelvű vagy az irányító nevelők. A gyerekek így éretlenebbek lesznek társaiknál, és felelőtlenebbek a társas kapcsolataikban.

Maccoby és Martin (1983) kutatásukban azt találták, hogy a szülői-nevelői attitűd két dimenzió mentén rendszerezhető: a kontrollálás (engedékenységgel – korlátozás) és az érzelmi viszonyulás (meleg – elfogadás, hideg – elutasítás). Ezek alapján négyféle nevelői magatartásról beszélhetünk. Az irányító (megkívánó) nevelő legfontosabb tulajdonsága a szabályok betartatása és az érzelmi elfogadás. Figyelembe veszi a gyerekek véleményét és érzéseit, ritkán büntet, inkább a szabályok szükségszerűségének megértésével próbál nevelni. Magas mércét állít a gyerekek elé, és az egyéniségük kifejlesztésére ösztönzi őket. Az ilyen nevelés mellett a gyerekek barátságosabbak és együttműködőbbek. Nagy önállóság jellemzi őket, új helyzetekben feltalálják magukat. Jó önkontrollal rendelkeznek, ugyanakkor önérvényesítők, és erős a teljesítménymotivációjuk. A tekintélyelvű (megkövetelő) stílus leglényegesebb eleme a szabályközpontúság és az engedelmességre nevelés. Az ilyen nevelők fontosnak vélik a rendet, a munka és a hagyomány tiszteletét. Saját elvárásukat és a tekintélyt előbbre valóknak tartják, mint a gyerek igényeit, nem engednek meg az alkudozást. Kevés

támogatást és melegséget nyújtanak, de gyakran büntetnek. A gyerekek nem kezdeményeznek, nem kreatívak, visszahúzódoak, nem motiváltak a teljesítményre. Általában jellemzőbb az agresszivitás. Az elégedetlenség kifejezésének eredménye, hogy a gyerekek büntudatosá válhatnak, és agressziójukat gyakran önmaguk ellen fordítják. Az engedékeny (megengedő) attitűd legfontosabb jegyei: a gyerekcentrikusság és a korlátozás hiánya. Ebben az esetben a nevelők nagy szabadságot adnak a gyerekeknek, nem nagyon fegyelmeznek, túlzottan engedékenyek. A gyerekek éretlenebbek, önállótlanabbak lesznek, nem alakul ki bennük megfelelő mértékű felelősségtudat, nem tudják indulataikat féken tartani, és gyakran erőszakosak. Végül az elhanyagoló nevelőt a következők jellemzik: nem törődik a gyerek problémájával, magára hagyja a növendékeket, közönyös és elutasító. A gyerekek impulzívabbak, nem tanulják meg kontrollálni agresszív kitöréseiket. Függőségi szükségleteik kielégítésére gyakran kapcsolódnak antiszociális csoportokhoz. Nincsenek hosszú távú céljaik, a pillanatnak élnek.

Az elméletek sugallta viszonylag konzisztens nevelői beállítódás ellenére, a legtöbb szülő és nevelő mégis összetett módon viselkedik. Például az egyes helyzetek okozhatnak különböző viszonyulást, de a gyerekek eltérő személyisége szintén befolyásolhatja a felnőttek magatartását.

A pedagógia kapcsolat értelmezéséhez keretet biztosíthatnak Winnicott (2004) és Bettelheim (1994) gondolatai is. Az általuk megfogalmazott „elég jó” gondoskodó-nevelő magatartás azt jelenti, hogy a felnőtt úgy tud jelen lenni a gyermek életében, hogy folyamatosan segíti őt abban, hogy eljusson a felnőttől való abszolút függés állapotától a reaktív függőség állapotán keresztül a függetlenségig. Winnicott úgy vélekedik, hogy a gyermekre váró fejlődési konfliktusok megoldását nem helyettesítheti a jó bánásmód. Nem a gondoskodó környezet idézi elő a személyiség egészséges fejlődését, hanem az örökletes hajlamokhoz kapcsolódó növekedés és integráció. Ugyanakkor az „elég jó” gondoskodás korai gondozás időszakában nélkülözhetetlen, míg a későbbi életkorokban, iskoláskorban, serdülőkorban nagy a jelentősége. A növekedés előrehaladtával azonban a gyermek egyre kevésbé függ a környezeti gondoskodástól. Az „elég jó” környezeti kontextus az alábbiakat tartalmazza:

- a személyes és tárgyi környezet folytonossága, amely biztosítja a személyiség integrációját,
- a gondozó megbízható, kiszámítható viselkedése,
- a növekvő gyermek változó és kibővülő szükségleteihez való alkalmazkodás,

- a gyermek kreatív késztetéseinek támogatása.

Az „elég jó” gondoskodást nyújtó felnőtt nem játszik szerepet, mindössze önmagát adja. Emellett szükséges az elköteleződés a fejlődő gyermek és a gyermek gondoskodása mellett. Bettelheim azt is kihangsúlyozza az „elég jó” neveléssel kapcsolatban, hogy a felnőtt a tökéletességre törekvés helyett megelégszik a számára elfogadható nevelési magatartással, az elfogadható nevelési helyzetekkel. Elnéző tud lenni nemcsak saját hibáiért, hanem mások tévedéseiért is. A kapcsolat fenntartásáért alkalmazkodik, és a kellemetlen élményű nevelési helyzetekkel szemben felsorakoztatja a pozitív érzelmeket mozgósító együttlétek pillanatait.

2.6.A serdülőkorú fiatalok kötődései

A viselkedésben kifejeződő serdülőkori változásokban szerepet játszó háttér-összetevők értelmezései között, a szexuális éréssel (*pl. Freud, 1995*) vagy az értelmi funkciók fejlődésével, átalakulásával magyarázható elméletekkel szemben (*pl. Piaget, 1993*), más megközelítések inkább az érzelmi élet változásaira fókuszálnak. Ezen változások hatásai a szociális élet átalakulásának területén is jól tetten érhetők.

Wallon (1971) és Elkonyin (1969) is a pubertás központi problémájának az intimitás átélésének kérdéskörét tartották. Szerintük a bensőséges kapcsolatok kialakítását a serdülők önálló énjük elvesztésének félelme nélkül kell tudniuk elérni.

A serdülőkorban olyan további fontos feladatok teljesítése előtt állnak a fiatalok, mint a saját családtól történő érzelmi függetlenedés, a társadalmi-kulturális hatásoktól függő saját nemi szerepel való azonosulás, valamint a felnőtt társadalmi szerep felvállalása oly módon, hogy az ne a saját identitásáról való lemondást, hanem annak beteljesülését jelentse (*Vikár, 1999*).

A családtól való eltávolodás gyakran heves konfliktusokhoz vezet. Ebben az időszakban a családtól származó értékek ütközhetnek a fiatalok szubkultúrájának elvárásaival. Bizonyos körülmények, például a bizonytalanul meglévő családi kapcsolatok, az egyén személyiségfejlődési rendellenességei, és a kortárs közösségek hatásai felerősíthetik az identitási krízist. Gyakori a gyerekkori magányosság, elutasítottság, amely kóros folyamatokat indukálhat. A marginális csoporthelyzet menekülést, akár deviáns csoportokhoz csatlakozást is eredményezhet. (*Vikár, 1999*)

A gyermekvédelmi gondoskodásba került fiataloknál lehet látni például, hogy a deviáns csoportokhoz tartozni akarás vágya mögött gyakran a düh, a harag, a szülőkkel szembeni bosszúvágy, illetve a szeretethiány, az elégedetlenség érzése húzódik meg. Ismert jelenség, hogy egyrészt a társadalmilag kedvezőtlen helyzetű fiatalok, másrészt a jómódú családok gyermekei érintettek a deviánsviselkedésben. Az előzőek az egzisztenciális bizonytalanság, kilátástalanság miatt keveredhetnek veszélyes csoportokba, míg a gazdag családok gyerekei a túlzott engedékenység, a hiányzó követelmények miatt.

A fiatalok szociális rendszerének a következő hierarchikus szintjeit különíthetjük el: /1./ az interakciók szintje, /2./ a kapcsolatok szintje, /3./ a csoportok szintje, /4./ valamint a globális szociális hálózat szintje (*Buhrmester idézi Furman, 1989*). A személyek közötti szorosabb kapcsolódások az interakciók történéseiből alakulnak ki. A

formálódó nevelő-gyermek kapcsolat, a kölcsönös barátságok, vagy a közösségből való kirekesztés és elutasítás mögött interakciós élmények sokasága áll. A különböző formációknak, mint a családi közösségeknek, a kortárs csoportoknak, vagy az intézményi csoportoknak az elemzése lehetővé teszi a csoportviselkedés értelmezését. Míg a teljes kapcsolati háló valamennyi társulásunkat rendszerezheti.

A korábbi életkorban tapasztalható spontán csoportosulások után, a pubertáskorban a csoportok a szerepek differenciálódása mentén stabilizálódnak és megjelennek a szorosabb barátságok, valamint a párkapcsolatok.

Ettől az időszaktól kezdve figyelhető meg a fiatalok fokozott érdeklődése az ellenkező nemű társak iránt. A másik nemhez vonzódás hátterében a nemi érés, és a szexuális érdeklődés erősödése áll.

A fiatalok több időt töltenek társaikkal, saját problémáikat inkább velük kívánják megbeszélni. Ugyanakkor igénylik, hogy a szülők, vagy például a pedagógusok mellett más felnőttekkel is kapcsolatot alakítsanak ki. De az is előfordulhat, hogy képtelenek további társulásokra.

Egy 12 és 16 évesek körében elvégzett kutatásban azt találták, hogy a kamaszok átlagosan 5-6 személyhez kötődtek szorosabban, akik között leggyakrabban a barátok és a szülők szerepeltek, viszont meglepő módon, az iskolai tanárokat csak minimális arányban választották (*Zsolnai, 1998*). Az életkor emelkedésével megfigyelhető volt a családi kapcsolatok gyengülése, továbbá a lányok és fiúk különbségei: a lányok mindkét életkorban együttműködőbbek, empatikusabbak, jóindulatúbbak és engedelmesebbek voltak.

Az életkor előrehaladásával a barátságok egyre fontosabbá válnak, és mint a vizsgálatok eredményei is jelzik, a külső jegyek és a közösen végzett tevékenységek alapján létrejött társulások után, a barátságok sokkal összetettebb és olykor ambivalensebb képet mutatnak. A serdülőkorba lépő gyerekek barátválasztásukat a következőkkel indokolják: kölcsönös bizalom, kölcsönös rokonszenv, segítőkészség, szolidaritás, hasonló érdeklődés és ízlés, régi ismeretség, együtt eltöltött idő. A kötődések fontossági sorrendjében a szülőkhöz kötődés után leggyakrabban a kortárs kapcsolatok következnek. A testvérekhez fűződő kapcsolatban a szeretet, míg a társakhoz fűződő vonzalmukban a kölcsönös rokonszenv fogalmazódik meg leggyakrabban. (*Zsolnai, 1987*)

További empirikus kutatási eredmények szintén arról számolnak be, hogy míg a 8-9 évesek külső szempont alapján alakítják kapcsolataikat, addig a 16-17 évesek már az érzelmi támaszkeresés céljából (*Vajda, 2002*).

Az érett barátságokban a kölcsönösség: a kölcsönös szeretet, a kölcsönös megbecsülés, a kölcsönös elismerés, a kölcsönös segítség, illetve a meghittség és a bizalom kap helyet. Serdülőkortól a kétszemélyes kapcsolatok további tartalommal telítődnek, és egyre gyakrabban találkozhatunk fiú-lány barátságokkal, amelynek alakulását mindinkább a fiatalok egymás iránti szerelmi érzése irányítja.

A serdülőkori identitási krízis eredményes megoldását követően a fiatal felnőttkor leglényegesebb feladatai között szerepel a bensőséges, intim kapcsolatok kialakítása (*Erikson, 2002*). A fiatalok számára ebben az időszakban mindennél fontosabb lesz, hogy elköteleződjenek egy olyan társ mellett, akivel hosszabb távon is együtt tudnak majd élni.

Úgy tűnik, hogy a romantikus kapcsolatok szerveződésében a korábbi élettörténeti kapcsolatok tapasztalatai, és az aktuális partnerrel összefüggő szociális perceptuális folyamatok együttesen meghatározóak (*Urbán, 1996*).

A felnőttkori intimitás szoros kapcsolatban áll a gyermekkorban megszerzett kötődési élménnyel. Egy megközelítés szerint a korai kötődési stílusok mintájára a felnőttek lehetnek biztonságosan kötődők, elkerülők és szorongó-ambivalens kötődésűek (*Hazan-Shaver, 1987*). A biztonságosan kötődőknek sokkal tartósabb kapcsolataik vannak, általában boldogabbak és szeretetteljes viszonyban élnek társukkal. Az elkerülők viszont félnek az intimitástól, kevésbé involválódnak kapcsolataikba, amely kapcsolatok csak rövid ideig tartanak. Gyakran vélekednek úgy, hogy az igazán nagy szerelem ritkán fordul elő. Végül a szorongó-ambivalens kötődésűekre az jellemző, hogy kapcsolataikat szélsőséges érzelmekkel élik át: egyfelől szeretnének közeledni a partnerhez, ugyanakkor túlérzékenységük miatt ez a vágyuk nem teljesülhet.

Egy másik rendszerező modell, a szorongás és az elkerülés mértéke alapján a felnőtt kötődések 4 formáját különíti el (*Bartholomew-Horowitz, 1991*):

- biztonságosan kötődők,
- belebonyolódóan kötődők,
- elutasítóan kötődők,
- félelemtelien kötődők.

A biztonságosan kötődő személyek harmonikusnak és autonómnak érzik magukat intim kapcsolataikban. A belebonyolódóakat viszont a magas mértékű szorongás és az alacsony szintű elkerülés jellemzi. Kapcsolataik miatt sokat aggódnak. Az elutasítók inkább negligálják az intimitást és a kölcsönös függést igénylő relációkat. Míg a félelemtelen kötődő személyek meglehetősen nagy mértékű szorongással élik meg bensőséges kapcsolataikat, és általában kerülnek a szociális helyzeteket.

A felnőtt kötődések mérésére alkalmazott eljárásoknak a hazai adaptálásuk is folyamatban van (*Nagy, 2005; Csóka és mtsai, 2007*).

A későbbi életszakaszban meglévő kapcsolataink stabilizálódnak, intenzitásuk ugyanakkor változik. Az aktív felnőttkor legfontosabb kötődései a családi, a szakmai és a baráti élet köré gyűjthetők.

2.7.A kötődési rendellenességek jellemzői

A kötődési rendellenességek értelmezésekor többféle megközelítéssel találkozunk a szakirodalomban. Az értelmezési szempontok különbözősége eltérő meghatározásokat eredményez.

Az „idegen helyzet” próbával mérhető kötődési stílusok rendszerezési következményeinek jellegzetességeitől elkülönül a kötődési zavar jelensége. Másrészt pedig megállapítható, hogy több pszichopatológiai kórkép velejárója is lehet a kötődési zavar (Gervai, 1997).

Bowlby (1969/82, 1973) kihangsúlyozta, hogy a korai életkorban elszenvedett jelentős szeparációs helyzet illetve deprivációs hatás idézheti elő a személyiségfejlődési anomáliát, így a korai kötődési zavarnak a későbbi életkorokban súlyos pszichopatológiai következményei lehetnek.

Bagdy Emőke (1977) az anya-gyermek kapcsolatának zavarai között a következőket sorolja fel: a gyermek teljes mértékű elutasítása, az anyai szerepre való éretlenség, a túlzott mértékű aggodás, valamint a nagyon ambivalens nevelési viszonyulás.

A DSM-IV (1995) klinikai diagnosztikai kritériumrendszer a szociális interakciókban visszatérően észlelhető fejlődésileg nem adekvát viselkedés alapján, az 5 éves kor előtt jelentkező tünetek figyelembevételével a reaktív kötődési zavar két alcsoportját különbözteti meg: a gátolt és nem gátolt formát. A túlzottan gátolt gyerekek szélsőségesen elkerülők, illetve ellentmondásos módon viszonyulnak társaikhoz vagy a felnőttekhez. A gátlástalanul viselkedő gyerekeknél a válogatás nélküli ragaszkodás és a tartós elköteleződés hiánya figyelhető meg.

Zsolnai Anikó (2001) a leggyakrabban előforduló kötődési rendellenességek között a szorongásos kötődést és a dependens kötődést említi meg. Az anya hiánya szorongásos kötődést eredményezhet, míg az anya elérhetlensége és túlságosan védő-óvó attitűdje függőség kialakulását. A szorongóan kötődő személyek kapcsolataikban, tárgyválasztásaikban bizonytalanok, a túlságosan dependens személyek pedig önállótlanabbak, az átlagosnál nagyobb mértékben függenek másoktól.

Gervai Judit (1997) kiemeli, hogy a kötődési zavar „a kisgyermek biztonságérzetének általános és mélyreható” zavara, amelynek előidézői a súlyos elhanyagolás, a durva bánásmód, illetve a gondozók gyakori cserélődése. Ezt a diagnózist fontos elkülöníteni, más hasonló tüneteket is mutató betegségektől. Három

típusa írható le a kötődési anomáliáknak: /1/ a kötődés teljes hiánya, /2/ az indiszkrimináns kötődés, /3/ valamint a gondozó és gyermek szerepcseréje. Első esetben erős stresszorra, szeparációra sem váltódik ki a kötődési készség, a kisgyermek visszahúzódó, nem közeledik az ismerős személy felé. Az indiszkrimináns viselkedésnek legfontosabb sajátossága a szelektivitás hiánya, amikor a kisgyermek rendszeresen elhagyja a felnőttet, elkóborol és veszélyes helyzetekbe sodorja magát, gyakran testi épségét veszélyeztetve ezzel. Szociális viselkedésére egyfajta gátlástalanság jellemző, válogatás nélkül barátkozik, akár teljesen idegen emberekkel is. A harmadik típusú kötődési rendellenesség olyan családban fordul elő, ahol felcserélődnek a szerepek és a gyermekre hárulnak az alapvető szülői feladatok. Ilyen esetben a gyermek gondoskodik a felnőttről, vagy éppen ellenkezőleg: ő követel, parancsol, és irányítja a felnőttek életét, de az is előfordul, hogy a szülők saját gyermeküktől várják a vigasztalást.

Zilberstein (2006) átfogó jellegű rendszerezése szerint a kötődési zavarok etiológiájában olyan tényezők találhatók meg, mint a helytelen szülői bánásmód (elhanyagolás, bántalmazás, szenzitivitás hiánya), a szülő patológiája (pszichés megbetegedések), a gyermek személyisége és fejlődési eltérése (temperamentum, bizonyos személyiségjegyek, éretlenség), valamint az elégtelen családi környezet (korai depriváció, adoptálás, intézményes nevelés). Megállapításait az alábbi forrásokból származó adatok alapozták meg: /1/ örökbefogadott, nevelőszülőkhöz került árvaházi gyerekek életútját követő vizsgálatok eredményei, /2/ kapcsolat-terapeuták beszámolóit, /3/ illetve a reaktív kötődési zavarok klinikai szempontú elemzésének következtetései.

2.8.A gyermekvédelmi ellátásban részesülő fiatalok kötődésrendszerének és nevelőikkel kialakult kapcsolatának elemzése

2.8.1.Változó gyermekvédelmi tevékenységek

A történelem során a megjelenő és folyamatosan változatos képet mutató gyermekvédelmi aspektusok érvényesülésének alakulásában, különböző szakaszokat különíthetünk el. Ezekben a periódusokban mindig az adott korszak társadalmi-kulturális színvonala határozhatta meg a gyermekvédelmi lehetőségeket.

Az újkor elejétől, a nagyobb állami szerepvállalástól kezdődően beszélhetünk erőteljesebben megnyilvánuló gyermekvédelmi beavatkozásokról. A gyermekvédelmi ellátórendszer a családok támogatására, a családot valamilyen ok miatt nélkülöző személyek részére jön létre.

Az iskolarendszer kiépülése mellett fokozatosan megjelennek a gyermekvédelmi intézkedések és a releváns intézményrendszerek. A későbbiekben a gyermekek helyzetének javításáért küzdő reformpedagógiai irányzatok, olyan elveket hirdetnek meg, mint a gyermek életkori sajátosságainak megfelelő nevelési-oktatási feltételek megteremtésének szükségessége, a gyermeki méltóság tiszteletben tartása, vagy a társadalmi egyenrangúság és esélyegyenlőség biztosítása. A „gyermek évszázadában” minden gyermekre egyaránt kiterjedő gondoskodási igény fogalmazódik meg. Jogi szabályozások, valamint a pedagógia és pszichológia tudományok kutatási eredményei járulnak hozzá a családon kívüli gyerekek optimálisabb személyiségfejlődésének támogatásához.

A magyarországi gyermekvédelem elmúlt 50 évében szintén lényegesebb változások történtek. Az 1949-es államosítási törvény alapján megalakul a gyámhatóság intézménye. Kezdetben az arra rászoruló gyerekek állami gondozásba vagy nevelőszülőkhöz kerülnek. Állami gyermekvédő otthonok és gyermekvédő intézetek létesülnek, majd nevelőotthonokban és gyermekvárosokban többnyire pedagógiai végzettségű szakemberek környezetében valósul meg a közösségi életre nevelés. Az 1980-as évek közepétől fokozatosan előtérbe kerül a családi jellegű nevelési felfogás. Újra éled a hivatásos és a hagyományos nevelőszülői hálózat. (*Blumenfeldné-Volentics, 1992; Veczkó, 2002*)

A fejlett országok magasabb minőségi szintű társadalmi együttélését szabályozó működési rendszerek között a szociálpolitika, a gyermekvédelem professzionális önállósodásának köszönhetően hatékony, eredményeket felmutató intézkedések születhettek. A XIX. és XX. században felerősödő társadalmi törekvések jelentős hatást gyakorolnak a gyermekvédelmi beavatkozásokra. Lényeges sajátossága az újító törekvéseknek, hogy egyre erőteljesebben a mindenkire kiterjedő szocializációs szándék igénye jelenik meg (*Veczkó, 2007*).

De a családot helyettesítő gondoskodásban fontos változás az is, hogy a gyerekek egészséges személyiségfejlődését támogató intézkedések lépnek életbe, és a nagyobb létszámú intézeti nevelés helyett a pedagógiai és a pszichológiai ismereteken nyugvó terápiás szemléletmód, majd pedig a családi környezetben megvalósuló ellátás kerül előtérbe (*Blumenfeldné-Volentics, 1992*). Ezekben a változásokban tehát a személyes kapcsolatok egyre nagyobb jelentőséggel bíró hatásrendszerének a figyelembevétele érzékelhető.

2.8.2.A helyettesítő gyermekvédelmi gondoskodás

Egy szakszerű definíció szerint „...a gyermekvédelem történelmi-társadalmi meghatározottságú és szerveződésű összetett segítő tevékenység, amely arra irányul, hogy az adott társadalom gyermek- (és ifjúsági-) korúnak tekintett népessége kielégíthesse az élete fenntartásához és társadalmi érvényesüléséhez nélkülözhetetlen szükségleteit. Olyan szervezett beavatkozási módokat (intézményeket, foglalkozásokat, módszereket) sorolunk ide, amelyek a szükségletkielégítő funkciókat a családon belül vagy azon kívül segítik, támogatják, zavar esetén korrigálják, helyreállítják vagy ezek eredménytelensége esetén átveszik.” (Domszky, 1999a.16.).

A 20. század elejére valósulhatott meg Magyarországon a család pótlására irányuló beavatkozások társadalmon belüli intézményesülésének feltételrendszere (Domszky, 1994).

Magyarország 1990-től teljes jogú tagjává vált az Európai Tanácsnak, amely humán ügyekkel foglalkozó szervezet követendő ajánlást fogalmaz meg a gyermekek helyettesítő gondozásáról. Ezen gondozási formának „elsődleges célja, hogy a gyermek – a vele és családjával folytatott szakszerű munka végeredményeként – belátható időn belül visszatérhessen vér szerinti családjához, e lehetőség hiányában más megfelelő és tartós környezetbe kerülhessen. Az Európa Tanács határozata is úgy kezeli ezt a megoldást, mint aminek két oldala van: a (lehetőleg) átmeneti gondozás és a család rehabilitációjára irányuló tevékenység (1.3. pont).” (Szöllősi, 1996. 13.).

A hazánkban tehát – a lassan és nagyon viszontagságosan szerveződő gyermekvédelmi múlt után (Herczog, 1997) – több mint egy évtizeddel ezelőtt elindultak azok az alapvető változtatások, amelyek jelentős áttörést hoztak a teljes gyermekvédelmi struktúrában. Ugyanakkor a szakemberek felhívják a figyelmet arra, hogy a kedvező reformok ellenére, bizonyos kérdéseket még mindig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni a helyettesítő neveléssel kapcsolatosan. Többek között „... probléma: mikor tekinthető bizonyosnak a szülő hiánya vagy elutasítása? Gyakran bírált körülmény ..., hogy a vér szerinti szülőknek túlságosan tág lehetőségeik vannak döntésük megmásítására, ezalatt az újszülött- vagy csecsemőkorban magukra maradt gyerekek sorsa nem rendezhető véglegesen... Ellentmondásos a törvényi szabályozás a tekintetben is, hogy a gyermeküket elhagyó anyákat megkeresik, és büntetéssel kell szembenézniük. ... Súlyos dilemma..., hogy milyen feltételek esetén indokolt a

gyereket kiemelni a környezetéből, hol van a határ, amikor a család már nem alkalmas a nevelésre?... gyakran okoz problémát a nevelők személyisége, elköteleződésük hiánya, a szakma devalválódása. Nem tisztázott, mit jelent a »hivatásos nevelés«, milyen szakképzettséggel kell rendelkezniük azoknak, akik ezt a feladatot végzik. ...Végül megemlítendő az állami gondozott gyerekek felnevelkedés utáni sorsa. ...Ma ... tekintettel a szűkülő munkaerőpiacra és a lakás vásárlás tökeigényére, különleges nehézséget jelent a kibocsátás.” (Vajda-Kósa, 2005. 465-467).

Az érzékelhető eredmények elismerése mellett más kutatók is utalnak olyan diszfunkciókra, amely a mára már jól kialakult és működő modern gyermekvédelmi struktúra komplexitásából adódhat, például: a végrehajtási feladatok kivitelezési hiányosságai, vagy a preventív szemlélet gyakorlati mellőzéséből (Büki, 2009).

A prevenció szintek működése jelentheti gazdasági értelemben is a leginkább megtérülő, de a családok érzelmi támogatása szempontjából egyáltalán nem elhanyagolható tényezőként, a leghatékonyabb intézkedést. Ennek ellenére bármennyire is az lenne kívánatos, hogy a gyerekek saját családjukban biztonságos feltételek között, szerető szülők közelében nőjenek fel, mégis kijelenthetjük, hogy mindig is szükség lesz olyan külső fenntartású intézményekre, amelyeknek át kell vállalniuk átmenetileg, tartósan, vagy akár véglegesen is a családi szocializációs feladatokat, a gyerekek helyettesítő, kiegészítő gondozási-nevelési tevékenységeit. A cél azonban az volna, hogy minél kevesebben kerüljenek ebbe a rendszerbe, és amennyire lehet a nevelőszülői hálózat megerősítésére, a szakszerűség érvényre jutásával megvalósuló örökbefogadási eljárások támogatására történjenek még erőteljesebb lépések. Az átmeneti bentlakásos nevelési környezetbe került fiatalok érdekében pedig mindent el kell követni azért, hogy személyiségfejlődésük a továbbiakban minél kevésbé sérüljön. Ehhez járulhat hozzá például a lakásotthonok szerepének erősítése is.

2.8.3.A gyermekotthoni kiegészítő szocializációs környezet

Az 1997-ben kiadott XXXI. *Gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról* szóló gyermekvédelmi törvény is úgy határozza meg a tevékenységeket, hogy azok minél jobban az érintettek személyiségi jogainak érvényesítését, a személyiség védelmét és biztonságát szolgálják.

A jelenlegi gyermekvédelmi rendszer 5 fontos szintjét különíthetjük el (*Barcsi, 2007*):

(1) Gyermekérdekek képviselője, prevenciós tevékenységek.

(2) Gyermekvédelmi észlelő- és jelzőrendszer.

(3) Gyermekvédelmi alapellátások rendszere.

(4) Az otthont nyújtó ellátásokat is magába foglaló gyermekvédelmi szakellátások rendszere.

(5) Hatósági intézkedések rendszere.

A gyermekvédelmi gondoskodás legfontosabb hatósági intézkedései: a védelembe vétel, a családbafogadás, az ideiglenes hatályú elhelyezés, az átmeneti és tartós nevelésbe vétel, az utógondozás, a javítóintézetbeni nevelés és a pártfogói felügyelet, valamint az örökbefogadás.

A gyermekjóléti alapellátás formái: a gyermekjóléti szolgáltatás, a gyerekek napközbeni ellátása és a gyerekek átmeneti gondozása. Ezeknek a gyermekjóléti szolgáltatásoknak elsősorban az a célja, hogy elősegítse a gyermek családban történő testi-lelki egészségességének megőrzését, megelőzze és megszüntesse a veszélyeztetettségi állapotot, valamint hogy minél előbb visszahelyezze a családjából kiemelt gyereket. A területi gyermekvédelmi szakszolgáltatás tevékenységei közé tartozik, hogy megszervezi és működteti a nevelőszülői hálózatot, előkészíti az örökbefogadást, családgondozást, és utógondozást folytat, továbbá, hivatásos gyámügyi feladatokat lát el.

Az állami védelembe, illetve az átmeneti vagy tartós nevelésbe vett gyerekekről egyrészt a nevelőszülők befogadó családjai gondoskodnak, másrészt a gyermekvédelmi intézményrendszer bentlakásos intézményei. A gyermekotthoni intézményrendszer hazánkban létező formái: a csecsemőotthonok, a gyermekotthonok, a lakásotthonok, a speciális gyermekotthonok, a különleges gyermekotthonok és az utógondozó otthonok. Ezek az intézmények születéstől egészen a felnőtté válás időszakáig láthatják el az arra rászorulókat. A gyermekotthonok biztosítják a védelembe vett gyerekek és fiatal

felnőttek teljes körű ellátását, a harmonikus fejlődéshez szükséges szolgáltatásokat. Például az egészségügyi ellátást, az oktatás, a pályaválasztást és továbbtanulást, az önálló életvezetésre felkészítést. (Domszky, 1999b)

A gyermekotthoni ellátás speciálisnak mondható, hiszen az elsődleges és másodlagos szocializációs szintér közé ékelődve valósul meg. Ez a kiegészítő gondoskodás családi közösségre közelítő rendszerben, ugyanakkor szakembereket foglalkoztató munkahelyen történik.

Általánosságban igaz, hogy a korábban létező nagy létszámú nevelőotthonokkal szemben a gyermekotthonokban a gyerekek fejlődési szükségleteinek, különleges nevelési igényeinek jobban megfelelő családi ellátást igyekeznek biztosítani, aminek következtében eredményesebb lehet az önálló életre való felkészítés. Herczog Mária például a régi rendszer főbb hiányosságait a következőkben látja: „Könnyen belátható, hogy a nagyméretű, hagyományos otthonokban többnyire csak személytelen tömegellátást lehetett nyújtani... Másrésről a nevelés, gondozás színvonala, eredményessége, az egyes nevelők, gyermekfelügyelők munkájának minősége nem nagyon volt mérhető, értékelhető. Sok olyasmit eltakartak a falak, ami nem vált a gyerekek előnyére, és következménye aligha lett. A hagyományos otthonokkal kapcsolatos másik gyakori kifogás a 'nagyüzemi' jelleg volt. A centralizált konyhai, mosási, ellátási rendszer nem tette lehetővé, hogy a gyerekek megtanulják azokat az alapvető szabályokat, amelyekre kikerülésük után nagy szükségük volt.” (Herczog, 2001. 207.).

Az átalakult gyermekotthoni szocializációs környezetben az iskolai csoportos nevelési-oktatási szemlélettel szemben, egy heterogén összetételű közösségben, otthonos, családi környezetben az egyénre irányuló gondozás kap helyet, ahol az individuális fejlődési igények jobban érvényesülhetnek (Gottesmann, 1991). Mindazonáltal az új gyermekotthonok családi jelzője azt sem jelenti, hogy valamilyen már létező család-modell átvételére kerül sor.

Ma a családok legfontosabb szerepét a következőkben határozhatjuk meg: gazdasági elosztási funkció, támogató funkció, információsűrési és kezelési funkció, visszajelzési funkció, életcél adó és identitást támogató funkció, referencia funkció, segítő funkció és regenerálódási-pihenési funkció (Vajda-Kósa, 2005). A családnak meghatározó szerepe van az önálló életre való felkészítésben, és alapvető mintákat közvetít a társadalmi viselkedéshez, a személyközi kapcsolatokhoz, valamint sorsdöntő

az erkölcsi nevelés területén, a gyerekek világnézetének, értékrendszerének fejlődésében.

Ehhez kapcsolódva a gyermekotthonokra „családkiegészítő” szerep hárul. Ez a helyettesítő kisközösség különbözik a hagyományosnak mondott családtól, nem válthatja fel azt, ugyanakkor mégiscsak az említett családi funkcióiból vállalhat fel feladatokat, és kiegészíti azokat.

A gyerekek nevelésében speciális beavatkozások történhetnek, amit a szakirodalomban nagyon gyakran pótló, helyettesítő, korrigáló és kiegészítő szocializációs-nevelési tevékenységekben jelölnek meg (Veczkó, 2007). De további speciális beavatkozások is eredményesek lehetnek (vö. Veczkó, 2007; Major-Mészáros, 2007).

A különböző szakmai kompetenciához tartozó beavatkozások a szorosabb interperszonális kapcsolatok révén érvényesülnek. A gyermekgondozók nem apa-, anya- vagy nagyszülő modellek, hanem nevelők és szakemberek, akik a munkahelyükön elsősorban szakmai szerepeltvárásoknak tesznek eleget. Személyiségükkel dolgoznak, a rájuk bízott különböző életkorú és nemű gyermekek családkiegészítő ellátásában felnőtt mintát nyújtanak, valamint gondozó-nevelő és korrekciós-terápiás tevékenységet végeznek.

A *gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről* szóló módszertani levél is elsődlegesen szakmai szempontok figyelembe vételével határozza meg az intézmény szervezeti és működési rendjét (Domszky, 1999b). Ennek alapján – legoptimálisabb esetben – a gyerekek új lakása, épülete illeszkedik a befogadó település szerkezetébe. Így elkerülve a szociális kirekesztést, a saját családjukból kiemelt gyerekek továbbra is fenntarthatják kapcsolataikat családtagjaikkal és rokonaikkal. A kisközösségi élettér célja, hogy a korábbi óriási intézmények deperszonalizációs hatásai, ártalmi ne jelenhessenek meg. Helyette a gondozott személyek áttekinthetőbb, biztonságos környezetben tartózkodnak, ahol az ott élők maguk is formálva, még hatékonyabb szervezetté alakíthatják ideiglenes jellegű, átmeneti vagy tartós otthonukat. Az ideiglenes otthonokban általában 10-15 fős gyerekcsoport közvetlenebb irányítását látják el a nevelők, akik visszatérő rendszerességgel találkoznak a növendékekkel. Ugyanakkor további szakemberek, ott dolgozó felnőttek szintén kapcsolódási lehetőséget jelenthetnek a fiatalok számára. A velük való személyes találkozások élményei meghatározó jelentőségűnek tekinthetők. A fiatalok személyiségének alakulása szempontjából az itt szerveződő szociális háló voltaképpen olyan változási

esélyt is jelent, amely egyrészt pozitívan támogathatja a társadalmi beilleszkedésüket, másrészt kedvezően befolyásolhatja személyiségfejlődésüket.

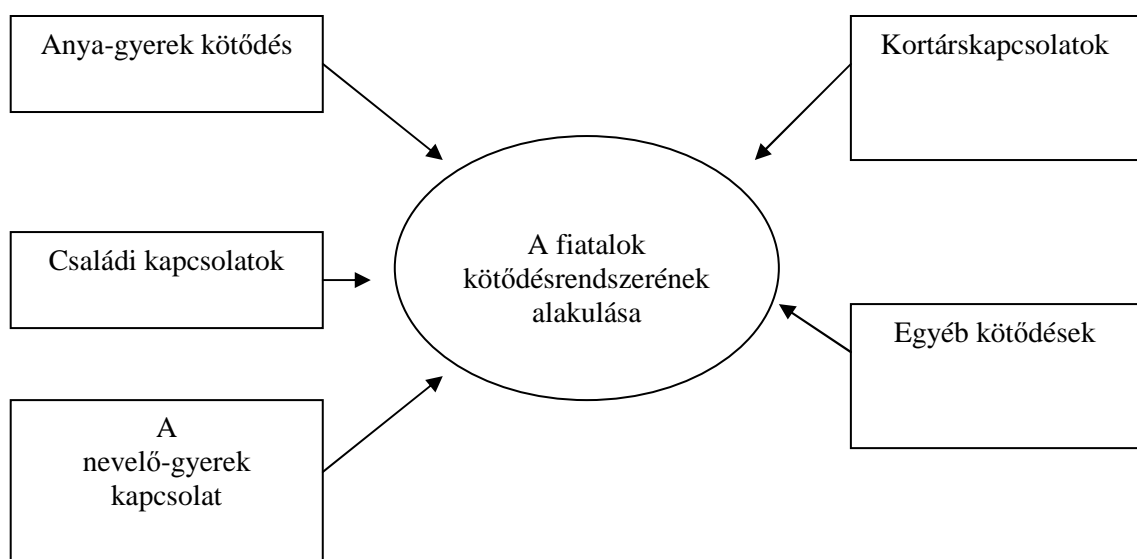
Az érintett fiatalok teljes szociális kapcsolatrendszerében: a gyermekotthonon kívüli és a gyermekotthonon belüli társas mezőben, a bentlakásos otthonban dolgozó felnőttekkel kialakított viszony központi helyet foglal el. A nevelőkhöz fűződő érzelmi kapcsolatok, a felnőttek és a gyerekek közötti kötődések tartalmi sajátosságai befolyásoló erőként, lényeges hatást fejthetnek ki további életük alakulására. A befolyásoló folyamatban a hatások tehát nemcsak az átmeneti ellátás idejére vonatkozhatnak, hanem a későbbi életszakaszra is.

Ebben a környezetben összetett személyi hatások érvényesülnek. Az intézmény belső, gyerek-felnőtt és gyerek-gyerek kapcsolathálója meghatározó, de a családi-rokonsági kötelékek, az iskolai közösség, egyéb szabadidős csoportok, valamint a gyermek gondoskodásában visszatérően jelen lévő emberek ugyancsak markáns személyiségalkakító szereppel bírnak.

A korai kötődésméleti ismeretek, a szignifikáns személyekhez vonzódás jellemzőinek az áttekintése, a kortárs csoportok és a globális társkapcsolati struktúra szerveződési és fejlődési törvényszerűségeinek az ismerete, valamint a nevelőkhöz fűződő érzelmi viszonyulás sajátosságainak az elemzése, együttesen vezethetnek el az érintett fiatalok szociális kötődésrendszerének az értelmezéséhez.

1. ábra.

A gyermekotthonban élő fiatalok társas kötődésrendszerének összetevői.

2.8.4.A gyermekvédelmi bentlakásos intézményrendszerben nevelkedő fiatalok kötődésrendszerének alakulásában szerepet játszó tényezők

A gyermekotthonokban a formálisan szerveződött intézményekhez hasonlóan az emberi kapcsolatoknak két szintjét különíthetjük el: egyfelől a formális közösségeket, másfelől a gyerekek önálló, spontán kezdeményezéséből születő társulásait (*Smith-Mackie, 2004*). Az elsőbe külső szervező elv alapján, a társadalmi-gazdasági működés mentén kialakított hierarchikus elrendeződésű pozíciók és az azokhoz tartozó szerepszerű megnyilvánulások tartoznak bele: egyrészt maguk a gyerekek, másrészt az őket ellátó nevelők, akiknek a munkáját vezető koordinálja. A gyerekek fejlődését önálló szakmai kompetenciával rendelkező szakemberek kísérik figyelemmel. A formális szerveződés fokozatosan átalakul a személyek bensőséges, kölcsönös egymás iránti elköteleződésének rendszerévé. Ennek megvalósulási mértéke a kommunikációban, a szociális szükségletek kielégítésében, az egyén stabilitásában, biztonságérzetében és a motivációban jut kifejeződésre. Az informális struktúra a rokonszenvi alapon szerveződött, önként választott interperszonális kötődések hálózatát jelenti, ami meghatározza a nagyobb intézményi közösségen belül a kisebb társulásokat.

Mindenekelőtt a korai időszak változásai, a biztonságot jelentő szülői jelenlét és a stabil családi szervezet hiánya határozza meg, illetve módosítja a gyerekek későbbi társas életmódját. A rossz gazdasági-kulturális, és olykor kedvezőtlen szociális-pszichés hatások mellett a bizonytalan korai családi kapcsolatok jelentősen veszélyeztethetik az egészséges személyiségfejlődést.

Ezek a hatások rendellenes kötődésekhez vezethetnek, és a későbbi életkorokban súlyos személyiségfejlődési anomáliákat okozhatnak. A tartósan állami nevelt gyerekeknél gyakran megfigyelhetők a kötődési zavar tünetei (*Zilberstein, 2006*). A gyerekek válogatás nélkül igyekeznek közel kerülni az emberekhez. Teljesen idegen személlyel képesek úgy viselkedni, mint a közeli hozzátartozójukkal. Ugyanakkor más esetekben, hiányozhat az elköteleződés, a tartós ragaszkodás igénye. Bármennyire szeretnének, mégsem tudnak bensőséges, bizalmas kapcsolatokat kialakítani. Nemcsak a felnőttekkel nem sikerül elfogadtatniuk magukat, hanem a kortársak között sem. Olykor az életkoruktól elvárt szociális viselkedési színvonaltól jelentősen elmaradnak, illetve nem ritkán az is megfigyelhető, hogy mind a felnőttekhez, mind a

gyerektársakhoz fűződő viszonyukat infantilizmus, ambivalencia, valamint zavarodottság jellemzi.

A kötődési anomáliák hátterében megtalálható összetevők között szerepelhet az anyai gondoskodás elégtelensége, vagy anya megfelelő kötődési képességének hiánya. Gyermekvédelmi intézményekben felnőtt nőknél gyakran tapasztalható, hogy gyermekük neveléséhez nem rendelkeznek olyan érzelmi viszonyulásokkal, amelyek biztosítanák a korai ellátáshoz szükséges feltételeket. Úgy tűnik személyes gyermekkori emlékeiket, intézeti élményeiket nem tudják eredményesen felülírni. Így sokkal nagyobb kihívást jelent gyermekük gondozása. Konkrét kutatásokban is azt találták, hogy gyermekvállalásuk éretlenül történik, nem rendelkeznek tartós párkapcsolattal, nagyobb arányban hagyják el saját gyermekeiket, akiket aztán szintén állami intézetben helyeznek el (*Vajda-Kósa, 2005*). Inkább jellemző rájuk az intoleráns viselkedés, az együttműködés hiánya és a túlérzékenység. Más vizsgálatok is arról számolnak be, hogy a szüleiktől elszakított gyerekek hiába kerülnek tartós vagy átmeneti jelleggel nevelőszülőkhöz, felnőttkorukban mégsem tudnak elköteleződni, mély kapcsolatokat kialakítani.

Általános érvényű személyiség-fejlődéspathológiai törvényszerűség, hogy minél korábbi időszakban történik a zavar, annál komolyabb rendellenességhez vezet. Az anya-gyermek kapcsolatban bekövetkező kedvezőtlen változások súlyos következményekkel járhatnak. René Spitz egyfajta kórházi ártalomnak: „hospitalizmusnak” nevezte el azt a jelenséget, amikor szélsőséges esetben, a kisgyerekeknek az elégtelen személyes kötődés hiányában eltérően fejlődik a személyiségük. A szeretethiány közvetlen következménye olyan tünetekben mutatkozik meg, mint a sztereotip mozgás, a vestibuláris öningerlés, az érdektelenség és apátia, az abnormális szociális viselkedésformák, a fokozott agresszív készlet és a különböző funkciókban megnyilvánuló retardációk (*Mönks-Knoers, 1998*). Az érzelmi megfosztottság későbbi életkorban jelentkező következménye pedig nem ritkán a pszichopátiás személyiségzavar, amikor az egyén nem képes elfogadható módon a társadalomba beilleszkedni.

Az élet első szakaszában az anya vagy az őt helyettesítő gondozó hiánya jelentős rizikófaktort jelent, ugyanakkor a későbbi környezeti hatások, egyedi körülmények együttesen változást hozhatnak. Például a gyermekkorukban elutasított anyák, akiknél tehát nem alakult ki az optimális kötődés, abban az esetben szoros kapcsolatot tudtak létesíteni saját gyermekükkel, ha átértékelték egykori családjuk magatartását. De az

anya gyermekkori elutasítását saját kiegyensúlyozott házassága is kompenzálhatja. Azonban a korai biztonságos kötődést későbbi életesemények (családi konfliktus, válás, új testvér születése) ugyancsak megváltoztathatják (*Vajda, 1999*). Más tanulmányok és kutatási eredmények szintén amellet érvelnek, hogy a korai kötődési mintázat ellenére a későbbiekben módosulások történhetnek, a kapcsolatokban szerepet játszó komplex hatások miatt (*Crowell-Treboux, 1995; Gervai, 1997*).

Ha mindenképpen elkerülhetetlen a család elhagyása, tekintettel kell lenni arra, hogy a növekvő gyermeket sokkal kevesebb károsodás éri, ha az első életév után kerül sor a családból való kiemelésre. Ebben az a szempont játszik szerepet, hogy az elsődleges kötődés élménye sorsdöntő erővel bír, ezért ezt a személyiségfejlődésben kitüntetett jelentőségű folyamatot támogatni kell. Ezt követően azonban, minél hamarabb biztosítani kell az új személyhez kötődés lehetőségét. Egyes megállapítások szerint csak abban az esetben valószínűsíthető az egészséges személyiségfejlődés, ha ez még 3 éves kor alatt megtörténik (*Ranschburg, 1998*).

Más tanulmányok azt erősítik meg, hogy a nevelőszülőkhöz került gyerekek sokkal nagyobb arányban szenvednek valamilyen fejlődési rendellenességben. Kimutatták például, hogy a 6 hónapos korukig örökbe adott gyerekek fejlődési rendellenességi kockázata ugyan kisebb, de még így is kétszer nagyobb, mint a saját családjukban nevelkedő gyerekéké (*Howe-Fearnly, 2003*). Megfigyelhető továbbá, hogy a csecsemőkorban adoptált gyerekek gyorsabban korrigálják fizikai, érzelmi és lelki fejlődésbeli lemaradásukat, mint az idősebb korban nevelőszülőkhöz került gyerekek, akiknél gyakrabban fordulnak elő visszatérő viselkedési és érzelmi problémák.

Véleményem szerint a gyermekotthonokban élő fiatalok szociális rendszerének alakulását további tényezők szintén befolyásolhatják. Így például a gyermek családból való kiemelésének ideje; a helyettesítő gondoskodás terjedelme; a szülők és vér szerinti rokonok vagy nevelőszülők felelősségvállalási szándéka a gyermek gondozásában-nevelésében, illetve a vele való kapcsolatápolásban; a testvérekkel való kapcsolattartás lehetősége; valamint a gyermek életébe belépő új felnőttek és fiatalok kötődést biztosító magatartása.

A szülőkkel, rokonokkal és testvérekkel meglévő kapcsolatok fenntartása jogos igénye a gyermekotthoni gyerekeknek. Ugyanakkor a családtól való eltávolodás, vagy a végleges elszakadás, döntően átírhatja a családtagokkal kialakított kapcsolat sajátosságait: azok számát, tartalmát. Súlyos konzekvenciái lehetnek például, ha nem

tisztázottak határozottan a gyermek viszonyulási keretei, annak tartalma a vér szerinti szülőkhöz vagy nevelőszülőkhöz, illetve a gyermekotthoni nevelőkhöz. A család bizonytalanságban ringathatja, és kilátástalanságba sodorhatja a gyermeket, ha az egyszer már véglegesnek kihirdetett elszakadás után különböző időpontokban, teljesen rendszertelenül, újból közelíteni majd esetleg ismételten távolodni próbál.

Sajátos kapcsolatszerveződések figyelhetünk meg a felbomlott családból érkező gyerekeknél, akik egyszerre tartoznak eltérő kisközösségekhez. Az anya és apa következő párkapcsolatával teljesen új személyek, például féltestvérek felbukkanása átalakíthatja az addig megváltoztathatatlan hitt családi kapcsolatrendszert. Valamelyik családtag hiánya, a gyermeket egyedül nevelő szülő, szintén eltérő kötődési feltételrendszert teremt.

A gyermekotthonokban különböző életkorú, és eltérő ideig együtt nevelkedő gyerekek közössége sajátos társulási feltételt kínál az újonnan érkezők számára. Bár az átmenetileg tartó helyettesítő ellátás és az állami ellátás minél előbbi megszüntetése lenne a cél, legtöbb esetben mégsem kerülhet sor arra, hogy a gyerekek rövid időn belül visszatérjenek saját családjukhoz. Így elmondható, hogy a gyermekotthonok közössége nagyon gyakran tartós szociális mikrovilágot jelent számukra, amit egészen sajátos belső törvények igazgatnak.

Az életkori sajátosságok, a szociális fejlődési jellegzetességek mentén figyelhetők meg az ideiglenes otthonon belül a gyermekkori kötődések, ahol a szubjektív társválasztási igények jutnak leggyakrabban érvényre. Emellett pedig a testvérkapcsolatok erősítése szintén fontos szempont lehet. A nevelők akkor járnak el helyesen, ha ezeket a szempontokat akceptálják. Azonban hatékony megoldásmódokkal is rendelkezniük kell a káros, veszélyt jelentő kapcsolatok felismeréséhez, kezeléséhez. A vegyes életkorú gyerekközösség egyik sajátossága, hogy nem érvényesülhetnek az eltérő szociális fejlődési igények. További gond, hogy a nagyon eltérő korosztályok találkozása sok olyan problémát a felszínre hoz, amit csak nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem lehet kezelni.

Pubertáskorban a meglévő problémák csak tovább fokozódnak, amelyek a társulási viselkedésekben is kifejeződnek. A serdülőkor szociális szerveződéseit jelentősen befolyásolhatják a különböző értékeket közvetítő szubkulturális csoportok. A társadalmon belüli réteghelyzet sajátos kötődési rendszert eredményez: a hasonló gazdasági-szociális státusszal rendelkező csoportok között jön létre kapcsolódás. A gyermekotthonok olyan társulásoknak kedveznek, melyekben a résztvevők

veszélyeztetettek, védelemre szorulnak. A gyermekotthoni intézményen kívüli szabadidős találkozások is gyakran ilyen irányultságúak. Mégis, az intézményeknek a szegregálás helyett a minél előnyösebb társadalmi integrációt szükséges támogatniuk, amely részben a gyerekek külső kedvező hatású közösségekkel való találkozásával valósulhat meg.

Mindazonáltal kihangsúlyozható a kisebb létszámú, családias lakóotthonok kedvezőbb feltételrendszerének szerepe is. Az elvégzett vizsgálatok egyértelműen igazolják, hogy a több gyereket ellátó gyermekotthonnal szemben, inkább a lakóotthon biztosíthatja az előnyösebb életkörülményeket (*Rákó, 2010*). Ez az otthont nyújtó ellátási forma inkább eredményezi az aktívabb munkatevékenységet, a fiatalok nagyobb mértékű önállóságát. A lakóotthonokban élő gyerekek elégedettebbek az elhelyezési körülményeikkel, a nevelők viszonyulásával, valamint gazdagabb szociális kapcsolatrendszerrel rendelkeznek.

2.8.5.A gyermekotthoni nevelő és az átmeneti nevelésben részesülő gyerekek között szövődő kiegészítő kapcsolat értelmezése

A családjuktól elszakított fiatalok hátrahagyva otthonukat, gyakran tartósan, de akár véglegesen is elszakadnak vér szerinti családtagjaiktól. Az átmeneti otthonban voltaképpen nem marad más lehetőségük, mint azokkal a személyekkel megfelelő kapcsolatot kialakítani, akik fogadják őket. Ezért a különböző ideig tartó átmeneti kapcsolatok, egyben utolsó esélyt is jelenthetnek számukra a tekintetben, hogy mennyire sikerül a perszonális kapcsolatok hálójában megkapaszkodniuk, és tovább haladniuk voltaképpen a társadalmi beilleszkedés útján. Így igazán nem mindegy, hogy a felnőttek és a gyerektársak gyűrűjében, milyen lehetőségeket találnak, milyen élményekhez jutnak.

Már a kezdetektől elutasíthatják, vagy befogadhatják őket. A felnőttek hosszabb időn keresztül bizalommal fordulhatnak hozzájuk, vagy visszaélhetnek a gyerekek helyzetével, és legrosszabb esetben kiszámíthatatlan, hol elfogadó, hol pedig elutasító kötődési lehetőséget biztosítanak.

Annak ellenére, hogy a kötődés – pszichopatológia kapcsolatának kutatási eredményei determináló jövőképet vetítenek előre (*pl. Fonagy-Target*) -, a nevelők számára mégis fontos feladat lehet, a gyerekek korai kötődési rendellenességének átértékelésében való közreműködés. A felnőtteknek mindenképpen arra kell törekedniük, hogy megfelelő kötődési lehetőséget teremtsenek a gyerekek számára.

Gyakran tapasztalható, hogy az átmeneti nevelésbe került fiatalok ellentmondásos módon kötődnek saját családjukhoz és a gyermekotthonhoz, továbbá érzékelhető, hogy ez a kettősség jelentős érzelmi feszültséget okoz bennük. A konfliktusok elmélyülésének hátterében rendszerint az található, hogy a családból hozott minták erősen különböznek, és egyben ellenállnak a kedvezőbb értékeket közvetítő nevelési szándéknak (*Berczik, 1998*). A családi tapasztalatok élményei végig megmaradnak a gyermekotthonban tartózkodás ideje alatt, sőt a későbbi életkorban is elsősorban a család értékrendje szolgál irányítóként. A felnőtteknek erre figyelni kell, hogy a segítségnyújtásuk valóban sikeres lehessen.

Mindazonáltal a gyermekvédelmi területen dolgozó nevelőnek a kiegészítő kapcsolat minél eredményesebb alakulása érdekében az alábbiakat is biztosítani kell: a fiatalok igényeihez igazodó kommunikációs szituációkat, valamint az életkori fejlődés

során tapasztalható kötődési változások szorongásainak enyhítését elősegítő helyzeteket.

Jóllehet a pedagógiai pszichológiai kutatások kiemelik a pedagógiai kapcsolat pozitív alakulása szempontjából a pedagógusok, nevelők kívánatos és hatékony személyiségtulajdonságait, vagy sikeres nevelési stílusát, attitűdjét, illetve beszélhetünk „elég jó” nevelői viszonyulásról is, mégis ezeket kiegészítve további aspektusokat tekinthetünk át.

A helyettesítő nevelési kapcsolat értelmezéséhez mindenképpen ide tartozik annak a teóriának a figyelembevétele, amely alapján a gyermekotthoni nevelő és az átmenetileg gondozott gyerek közötti kötelék életben maradását segítheti elő a gyermekotthoni „mentor-rendszer” (*Major-Mészáros, 2007*). Ez az elképzelés a gyermek és felnőtt érzelmi-bizalmi alapú kötődésének alakulásában egyszerre veszi figyelembe a spontán és a tudatos összetevőket.

A felnőttnek nem szabad mindenáron saját személyiségét ráerőltetnie a csoportjába érkező gyermekre, hanem kellő időt hagyva meg kell várnia, míg a gyermek elfogadja az új helyzetet, és érzelmileg elköteleződik az egyes személyek mellett. Tehát részben a gyermek választhatja ki az új környezetben azt a felnőttet, akivel szorosabb kapcsolatot akar kialakítani.

Azonban az életkori jellemzők és az adott aktuális szociális környezeti feltételek szintén formálhatják, megváltoztathatják a ténylegesen létező kapcsolatokat. A kisgyermeknél egészen más szempontok befolyásolják ezt az interperszonális folyamatot, mint például a serdülőknél. A bontakozó gyermek-felnőtt kötődésben nyilván nem hagyható figyelmen kívül a gyermek múltbéli történéseinek fokozatos megismerése, illetve a jövőbeni lehetőségek tervezése sem. A módszer által a felnőtt felelősségvállalása is ellenőrizhetőbb módon nyilvánulhat meg. Az így bontakozó kapcsolat lehetővé teszi azt is, hogy a nevelő hosszabb ideig kövesse a gyermek életútját az intézményben. De további feladatokat is teljesíthet. Például mediátori szerepet vállalhat fel a különböző szakmai tevékenységeket végző emberek, intézmények, illetve a gyermekotthon és a család között.

A gyermekotthoni nevelők a különböző korú gyerekekhez viszonyulásában lehetnek eltérések, ugyanakkor a felnőtteknek mindig ügyelniük kell arra, hogy nem saját gyermekükről gondoskodnak. Különösen a kisgyerekeket gondozó-nevelőknek szükséges ezt átgondolniuk. Ellenkező esetben téves igények alakulhatnak ki a növendékben, amelynek következményeként frusztrációk ébredhetnek mind a

gyermekben, mind pedig a felnőttben. A munkáját lelkiismeretesen végző nevelő gyakran büntudatot élhet át, amiért nem tud megfelelni az önmaga gerjesztett elvárásoknak, és heves nyugtalanságba, türelmetlenségbe vagy akár agresszivitásba is torkollhat a viselkedése (*Falk, 1977*).

Ezen túl a kisgyerekekkel foglalkozó nevelőknek különösen fontos figyelniük a „személy állandóság” elvének gyakorlatban történő megvalósítására. Csak a minél hosszabb ideig tartó rendszeres, kiszámítható együttlétek idézhetik elő a személyes kapcsolat erősödését. Ezzel szemben a nevelők gyakori cserélődése tovább súlyosbítja a gyerekek bizonytalanságát.

A már kialakult kapcsolat várható megszakításakor ugyancsak körültekintően kell eljárni. A gyermeket időben felkészítve, előre megtervezett lépésekkel, fokozatos távolodással tudunk csak hozzájárulni az elszakadási élmény, minél sérülés mentesebb feldolgozásához.

A helyettesítő-kiegészítő gondozásra szoruló gyermek érdekét leginkább az szolgálja, ha a gyermekvédelem egyes szereplői nem próbálják kizárólagosan birtokolni, kisajátítani maguknak, hanem szakmai kompetenciájuknak megfelelően, mindvégig a család és a gyermek védelmében, illetve a gyermek személyiségének egészséges fejlődéséért tesznek lépéseket (*Herczog, 1997*).

Mindazonáltal a gyerekekkel foglalkozó felnőtteknek, nevelőknek és szakembereknek figyelembe kell venni a szakmai kompetenciahatárokat is.

2.9. Az elméleti rész összegzése

A disszertáció elméleti fejezeteiben olyan ismerteket tekintettem át, és olyan értelmezésekre került sor, amelyek felhasználhatók a gyermekvédelmi intézményben nevelkedő fiatalok kötődésrendszerének és a fiatalok nevelőjükkel kialakult kapcsolatának elemzéséhez. Bemutattam a korai kötődéselméletet, és a szociális kapcsolatok fejlődésének szocializációs színterekkel változó legfontosabb jellemzőit. Ehhez kapcsolódóan sor került az intrauterin kötődés értelmezésére, John Bowlby, Mary Ainsworth kötődéselméletének és további kötődéskutatások eredményeinek a felsorolására. Továbbá a kötődésrendszer meghatározására és jellemzésére, a családon belüli kötődések és a nevelési-oktatási intézményekhez kapcsolódó kötődési vonatkozások rendszerezésére. Röviden érintettem a kötődési viselkedési zavar jelenségét és a kötődések pedagógiai konzekvenciáit. Emellett hangsúlyosabban értelmeztem a gyermekvédelmi ellátásba került serdülőkorú fiatalok kötődésrendszerének alakulásában megtalálható fontosabb ismérveket, valamint az átmeneti ideig tartó nevelő-fiatal között szövődő helyettesítő kapcsolat összetevőit.

A most következő empirikus kutatás ismertetése ez utóbbi problémakörhöz kapcsolódik szorosabban. Az előzetes kutatási terv a részletezett releváns szakirodalmi adatok valamint saját gyakorlati tapasztalataim figyelembevételével készült el, ugyanakkor egy általam elvégzett elővizsgálat tapasztalatait is tartalmazza. Az eredmények a hipotézisvizsgálatok következtetései alapján részletezik a gyermekotthonokban és lakásotthonokban élő serdülőkorú fiatalok kötődésrendszerének jellemzőit, valamint a fiatal-nevelő kapcsolat tartalmi összetevőit.

3.Az önálló vizsgálat bemutatása

„Megértő, úgy figyel rám, mintha a gyereke lennék.”

3.1. Az empirikus kutatás központi kérdése

Az empirikus kutatásban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a gyermekvédelmi helyettesítő intézményes ellátásba került serdülőkorú fiatalok rendelkezésre álló személyes kötődésrendszerében, milyen tartalmi jellemzőkkel írható körül a nevelőkkel kialakult érzelmi kapcsolat? Azoknak a kötődési összetevőknek a feltárására törekszem tehát, amelyek meghatározóak a fiatal és a gyermekotthoni nevelő kölcsönös viszonyulásának alakulásában.

Ez a nagyobb problémakör egyfelől a következő részterületekre bontható: kik tartoznak a fiatalok kötődésrendszerének szereplői közé? Ugyanakkor fontos meghatározni a választott személyek sorrendjét, és a hozzájuk fűződő érzelmi kapcsolatok további tartalmi ismérveit.

Mindazonáltal a kutatás centrális céljának megfelelően a gyermekotthoni nevelők kötődésrendszeren belüli helyzetének, legfontosabb ismérveinek a meghatározásán túl kitérek a fiatalok és nevelők között létrejött kapcsolat kölcsönös viszonyulási jellegzetességeinek részletezésére. Mindezt a kapcsolatokban szerepet játszó kötődési és kapcsolati komponensek vizsgált jellemzői alapján végzem el.

A kutatás eredményei vonatkoztathatók a gyermekvédelmi intézményekbe került fiatalok és nevelőik között kialakult átmeneti ideig tartó, kiegészítő kapcsolat összetevőire, továbbá a megállapított kapcsolati tényezők jelentőségére.

3.2.Az első vizsgálat:

A gyermekotthoni nevelőkhöz kötődés mutatói az átmeneti gyermekvédelmi ellátásban részesülő serdülőkorú fiatalok aktuális kötődésrendszerében.

3.2.1.A vizsgálati módszer

A fiatalok kötődésrendszerének a vizsgálatára az önkitöltős kérdőíves módszert választottam.

A kérdőív általánosságban az elméleti részben foglaltakat figyelembe véve, és konkrét szakirodalmi kiindulás alapján készült (*Zsolnai, 1987*).

Szempontra volt mindemellett a bentlakásos gyermekvédelmi intézményrendszer speciális kiegészítő szocializációs környezeti sajátosságainak a figyelembevétele. Voltaképpen a rendelkezésre álló ismeretek birtokában, a gyermekotthonokban történő alkalmazhatóságra törekedtem.

Ugyanakkor a kérdőív összeállításakor a vizsgálat eredményes kivitelezéséhez tekintettel kellett lenni azokra a további szempontokra is, amelyek az érintett fiatalok kedvezőtlenebb családi szociális-kulturális helyzetéből adódnak. Ezért került sor például az egyszerűsítésekre.

A kérdőív egyrészt általános adatokra vonatkozó kérdéseket tartalmaz, másrészt a kötődési összetevőket részletesebben tanulmányozó nyílt és zárt kérdéseket, illetve Likert-típusú minősítési skálákat (*2. melléklet*).

A fiatalok válaszaiból megismerhetjük az érzelmileg legfontosabb személyek számát, kilétét, és a hozzájuk fűződő viszony tartalmi összetevőit, jellemzőit: a kötődési kölcsönösség és kötődési intenzitás mértékét, valamint a kapcsolatban szerepet játszó érzéseket és motívumokat. Tehát a kötődési háló szereplői közül az érzelmileg leginkább hangsúlyos személyekhez kapcsolódás minőségi sajátosságait.

3.2.2.Hipotézisek

Az alapvető feltételezés szerint a személyes kötődések között a fiatalok nevelőikhez fűződő viszonya lényeges szerepet játszik. /H1:/ Ez megjelenik egyrészt abban, hogy a fiatalok kötődésrendszerében a gyermekotthoni nevelő a közvetlenebb családtagokat (az anyát, apát, testvért) követően helyezkedik el a fontossági sorrendben. /H2:/ Másrészt a kötődés erősségének mértéke, és a kötődésben megnevezett érzések ugyancsak utalnak a gyermekotthoni nevelő személyének meghatározó jelentőségére.

3.2.3.A kutatás menete

A vizsgálatra 2007-ben került sor Győr-Moson-Sopron megyében, Vas megyében és Veszprém megyében működő gyermekotthonokban és lakásotthonokban. A kérdőívek felvételében általam felkért és felkészített személyek vettek részt, akik vagy a felsőfokú tanulmányaik révén kerültek a gyermekvédelmi intézményekkel kapcsolatba, vagy pedig már eleve a bentlakásos intézményekben dolgoztak.

3.2.4.Mintavétel

A véletlenszerű mintavétellel történt eljárásban, a visszaérkezett és hiánytalanul kitöltött kérdőívek alapján 120 fiatal véleményét tudtam feldolgozni.

A *Gyermekvédelmi Statisztikai Tájékoztató* (2009) szerint 2007-ben, a részletezett különböző ellátási formában – ugyanakkor az életkori eloszlási adatok részletezésének figyelmen kívül hagyásával – összesen 6585 gyerek részesült gyermekotthoni és lakásotthoni elhelyezésben Magyarországon.

A kapott válaszokat SPSS statisztikai programmal elemeztem.

3.2.5. Az első vizsgálat eredménye

Általános adatok

A vizsgálatban részt vett személyek átlagéletkora 16 év (Mean: 16,03; SD= 1,71; Min: 12; Max:19 év). Közülük 55%-ban voltak a lányok és 45 %-ban a fiúk.

A fiatalok átlagosan 5 éve tartózkodnak az átmeneti otthonban, de jelentős egyéni különbségek tapasztalhatók (Mean: 5,41; SD: 4,75; Min: 1; Max: 19 év).

A megkérdezett egyének 21%-a nem határozott meg semmilyen külső kapcsolatot. A többiek leggyakrabban a vér szerinti szülővel találkoznak rendszeresen. De a válaszok alapján fontos külső kapcsolatuk van még a nevelőszülőkkal, más személyekkel (például: barát, ismerős), a testvérekkel, a nagyszülőkkal és a rokonokkal. A megnevezett fontos személyekkel leggyakrabban heti és havi rendszerességgel találkoznak (30% - 26%). Naponta a válaszolók 15 % - a. (3. melléklet: A. táblázat)

Kapcsolati mutatók

A kötődések száma

Az érzelmi kapcsolati rendszerben a fiatalok átlagosan 3-5 személlyel alakítanak ki szorosabb viszonyt (Mean: 3,64; SD: 1,82; Min: 0; Max: 6).

A válaszolók a gyermekotthonokban eltöltött idő növekedésével egyre kevesebb személyt sorolnak fel. Továbbá megfigyelhető az is, hogy a lányoknak több kapcsolatuk van, mint a fiúknak. Ezek a különbségek voltak az elvégzett statisztikai próba eredménye szerint szignifikáns mértékűek, míg az életkor nem befolyásolta a kötődések számát (3. melléklet: B. táblázat).

Az érzelmileg legfontosabb személyek

A fontosabb személyek között leggyakrabban a testvér, az anya, a barát, a gyermekotthoni nevelő, az apa, a rokon és a szerelmi társ került megnevezésre.

A fontossági rangsor legelső helyén jellemzően az édesanya szerepel, akit az összes megkérdezett fiatal 32%-a nevezett meg, de gyakran előfordult még ezen az első helyen a testvér (19%) és a barát is (9%). Az apát a fiatalok 6%-a tüntette itt fel. (3. melléklet: C. táblázat)

A kötődések erőssége

Az ötfokú Likert-skálán mért eredmények szerint (Mennyire erős a ragaszkodás? 1: nagyon gyenge – 5: nagyon erős), az összesített választások alapján a következő értékek találhatók (1. táblázat).

1. táblázat

A kötődési intenzitás mértéke.

	Mean :	SD :	Min. – Max.:
<i>Testvérek</i>	4,28	1,01	1 - 5
<i>Anya</i>	4,26	0,98	2 - 5
<i>Barát</i>	4,47	0,82	2 - 5
<i>Gyermekotthoni nevelő</i>	4,5	0,9	1 - 5
<i>Apa</i>	4,12	0,99	2 - 5
<i>Nevelőszülő</i>	3,84	1,34	1 - 5

Ez alapján a legerősebb érzelmi kapcsolat a gyermekotthoni nevelőkkel kialakult relációban található, ugyanakkor erős mértékű érzelmi viszonyulás állapítható meg a barátságokban is. A szülőkhöz fűződő ragaszkodásuk szintén erősnek mondható, míg a nevelőszülőkhöz gyengébb szállal kapcsolódnak.

A kötődések erősségében szignifikáns különbség a barát - apa, a barát - nevelőszülő, valamint a gyermekotthoni nevelő - apa és a gyermekotthoni nevelő - nevelőszülő relációkban mérhető (3. melléklet: C. táblázat).

A jelentős személyekhez fűződő kapcsolatban szerepet játszó érzések

A nyílt és zárt kérdések több válaszlehetősége közül csak az érzelmekhez tartozó indokok elemzésére kerül itt sor, a kapcsolatokban megnyilvánuló, a nyílt kérdésekre adott válaszokban megfogalmazott további motívumokra nem.

Az anya személyét valamelyik helyen a válaszadók 52%-a jelölte meg. Választási gyakoriság szerint a következő hozzáfűződő érzelmek jelentek meg: szeretet, tisztelet, bizalom, gondoskodásért kifejezett hála, barátság.

A testvér személye a fiatalok ugyancsak 52%-ánál került előtérbe. Velük kapcsolatban, szintén előfordulási gyakoriság szerint az alábbi érzések szerepeltek: szeretet, bizalom, tisztelet, barátság, összetartozási érzés, empátia.

A barát személye a fiatalok 34%-ánál fordult elő, gyakorisági sorrendben a következő érzésekkel jellemezve: barátság, szeretet, bizalom, tisztelet, rokonszenv, empátia.

Az apa személye ugyancsak 34%-os előfordulási gyakorisággal szerepelt. A hozzáfűződő érzések pedig választási gyakoriság szerint a következők voltak: szeretet, tisztelet, gondoskodásért kifejezett hála, bizalom, barátság, rokonszenv és empátia.

A nevelőszülőket a fiatalok 11%-a nevezte meg, és az alábbi érzéseket tartották velük kapcsolatban fontosnak: szeretet, bizalom, hála a nevelésért, tisztelet. (2. táblázat)

2. táblázat

A kapcsolatban szerepet játszó érzések összesített előfordulási aránya.

	<i>Testvérek</i>	<i>Anya</i>	<i>Apa</i>	<i>Gyermekotthoni nevelő</i>	<i>Barát</i>	<i>Nevelő- szülő</i>
szeretet	a fiatalok 49 %-a határozta meg	47%	30%	28%	22%	5%
bizalom	25%	23%	13%	27%	19%	5%
tisztelet	17%	17%	18%	26%	12%	4%
hála a gondoskodásért, nevelésért	-	14	15%	11%	-	5%
empátia	8%	-	2%	6%	8%	-
barátság	13%	6%	3%	-	28%	-
összetartozási érzés	8%	-	-	-	-	-
rokonszenv	-	-	3%	-	10%	-

A fiatalok kötődésrendszerén belül a gyermekotthoni nevelőhöz fűződő kapcsolat jellemzői

A gyermekotthoni nevelőt a megkérdezett fiatalok 9%-a jelölte meg az érzelmileg legfontosabb első helyen, míg valamelyik fontos helyen a válaszadók 34%-a. A megfogalmazott kapcsolati érzések pedig a következők voltak: szeretet, bizalom, tisztelet, gondoskodásért-nevelésért kifejezett hála, empátia. (2. táblázat)

A hozzáfűződő viszony intenzitása az ötfokú skála összesített átlagértéke alapján (4.5) erősnek mondható (1. táblázat, 3. melléklet: D. táblázat).

3.2.6.A hipotézisvizsgálat eredménye

A gyermekotthoni nevelők érzelmileg fontos helyzetét igazolják az eredmények.

Az első feltételezés /H1/ beigazolódása alapján megállapítható, hogy a fiatalok kötődésrendszerében az anyát és a testvéreket követően a barátokkal és az apával azonos választási arányban fordultak elő a gyermekotthoni nevelők.

A második feltételezés /H2/ szintén beigazolódott, hiszen a feltárt kapcsolati érzésekre vonatkozó eredmények tükrözik a nevelők személyiségének jelentőségét. Egyrészt a választott érzések: a szeretet, a bizalom, a tisztelet, a gondozásért-nevelésért kifejezett hála, az empátia érzései mutatják a kapcsolat érzelmileg meghatározó jellegét. Másrészt pedig a gyermekotthoni nevelőknél legtöbbször megnevezett érzések, és a kötődésrendszer fontosabb személyeihez fűződő (testvér, anya) legtöbbször megnevezett érzések (szeretet, bizalom, tisztelet, hála a gondoskodásért) összehasonlításának eredménye, hiszen mindkét esetben hasonló jelentőséggel és tendenciával jelentek meg.

Emellett a kötődés erősségének mértéke szintén alátámasztja ezt a feltételezést. Ha összevetjük a kötődési intenzitások értékeit, a mért szignifikáns különbségek mellett jellemezhetjük a nevelők érzelmileg hangsúlyos szerepét.

3.2.7.Az első vizsgálat összegzése

A gyermekvédelmi ellátásban élő pubertás fiatalok kötődésrendszerén belül a gyermekotthoni nevelővel kialakult kapcsolat érzelmi jelentőségének vizsgálatára került sor. Az alkalmazott kérdőíves módszer eredménye kimutatta a nevelők személyének hangsúlyos szerepét.

A testvéreket és az anya személyét követően leggyakrabban őt definiálták – a barátokkal és az apával párhuzamosan – az érzelmileg legfontosabb emberek kapcsolatrendszerében meghatározó személyként. Az érzelmi hierarchiában – az anya és a testvér után – a barát személyével megegyező gyakorisággal választották a nevelőt. Ezen túlmenően egyrészt a gyermekotthoni nevelőkhöz társított kapcsolati érzések szintén igazolták ezt a megállapítást, másrészt a kötődés érzelmi intenzitásának mértéke.

Ugyanakkor a választások alapján a vér szerinti testvérek kiemeltebb helyre kerültek, míg az apa személye kevésbé fontosabb helyre. A nevelőszülőkkel kialakult kapcsolatukban ugyancsak gyengébb mértékű érzelmi involválódásról árulkodnak az eredmények.

3.3.A második vizsgálat:

A fiatalok és a gyermekotthoni nevelők kapcsolati összetevőinek megállapítása.

3.3.1.A vizsgálati módszer

A fiatalok és nevelők kapcsolatának vizsgálatára itt is az önkitöltős kérdőíves módszert választottam.

A kérdőív részint az elméleti rész ismereteit felhasználva, részint pedig konkrét szakirodalmi kiindulás alapján készült (*Zsolnai, 1987*). Ugyanakkor az előző vizsgálat, és egy másik korábbi empirikus kutatásom eredményének tapasztalatait is beépítettem (Ez az empirikus kutatás ugyanakkor a most bemutatásra kerülő teljes vizsgálat kivitelezését is jelentősebben formálta.) (*Zsubrits, 2011a, 2011b*).

Külön kérdőív készült a fiataloknak, és külön változat a gyermekotthoni nevelőknek. Az általános adatok mellett egyfelől a fiatalok nevelőjükhöz és iskolai tanárukhöz fűződő kötődési összetevőinek megállapítására vonatkoztak zárt és nyílt végű kérdések, illetve Likert-típusú skálák, másfelől a gyermekotthoni nevelők fiatalokkal kialakult kapcsolatára. (*4. melléklet, 5. melléklet*).

A válaszokból megtudhatjuk a gyermekotthoni helyettesítő nevelési helyzetben a fiatalokhoz érzelmileg legközelebb álló személyek számát, valamint a kötődések minőségi jellemzőit: a motívumokat, az érzéseket, a kötődési intenzitás és a kötődési kölcsönösség mértékét. De arra is vonatkoznak kérdések, hogy a fiatalok szüleikkel kialakult kapcsolatától és az iskolai tanáraikkal kialakult kapcsolatától, milyen mértékben tér el a gyermekotthoni nevelőkhöz fűződő viszony. Továbbá, hogy a kapcsolatok szerveződésében mennyire jelennek meg a szakmai komponensek.

3.3.2.Hipotézisek

A jelzett kapcsolati összetevők vizsgálatában – további fontos eredmények részletezése mellett – a következő feltételezések alapján haladtam:

/h1/: A fiatalok nevelőjükhöz fűződő kapcsolatában és a gyermekotthoni nevelők fiatalok felé irányuló viszonyulásában, tehát a mért kölcsönös kötődési összetevőkben inkább hasonlóságok találhatók.

/h2/: A fiatalok legfontosabb gyermekotthoni nevelőjükhöz fűződő kapcsolati összetevői eltérnek a fiatalok legfontosabb iskolai tanárjukhoz fűződő kapcsolati összetevőitől.

/h3/: A fiatal-nevelő viszony kölcsönös kapcsolati jellemzők között szerepelnek szakmai komponensek, de ezek a szakmai tartalmak inkább a gyermekotthoni nevelő részéről lesznek jelentősebbek.

3.3.3.A kérdőíves vizsgálat körülménye

A vizsgálat 2011-ben történt Győr-Moson-Sopron megyében, Vas megyében és Veszprém megyében működő állami fenntartású gyermekotthonokban és lakásotthonokban. A kérdőívek felvételében itt is általam felkért személyek vettek részt, akik vagy a felsőfokú tanulmányaik révén kerültek az intézményekkel kapcsolatba, vagy pedig már eleve a bentlakásos intézményekben dolgoztak.

3.3.4.A minta

A véletlenszerű mintavétellel történt eljárásban a visszaérkezett és hiánytalanul kitöltött kérdőívek alapján 84 fiatal és 67 nevelő véleményét tudtam kiértékelni.

A 2007-es *Gyermekvédelmi Statisztikai Tájékoztató* (2009) szerint – amely visszamenőlegesen tartalmazza az 1998 és 2007 közötti adatokat –, hazánkban az összes releváns életkorra vonatkoztatva átlagosan 6-8 ezer gyermek részesül évente gyermekotthoni és lakásotthoni elhelyezésben. Tehát az általam vizsgált 12 és 19 éves korosztályban ennél kevesebben vannak, és az életkorokat követő számadatokból

következtetett feltételezés alapján 3000-nél is kevesebben lehetnek. Ezt figyelembe véve a vizsgált fiatalok mintaszámának aránya a teljes érintett létszámra nézve 3% körüli értéknél nagyobb lehet.

A gyermekotthoni nevelők száma 2007-ben 1137 volt, míg öt évvel korábban 1112 fő (*Gyermekvédelmi Statisztikai Tájékoztató 2007; Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelemről 2002*). Ez alapján a nevelői minta nagysága 5-6%-os körüli számaránynak felel meg.

A kapott válaszokat itt is SPSS statisztikai programmal elemeztem.

3.3.5.A második vizsgálat eredménye

A fiatalok eredményei

Általános adatok

A fiatalok átlagéletkora 15 év (Mean: 15,30; SD: 1,77; Min: 12; Max:19 év). 49%-ban voltak a lányok és 51%-ban a fiúk.

Nagyobb mértékű szórás mellett átlagosan 4 éve élnek a gyermekotthonokban (Mean: 4,16; SD: 3,28; Min: 1; Max: 15 év).

A megkérdezett fiatalok átlagosan 2 gyermekotthonban dolgozó felnőttel alakítanak ki szorosabb kapcsolatot, míg leggyakrabban 1 fontos személyt említettek meg (Median: 2; Mode: 1; Min: 1; Max: 6 fő).

A választott fontos személyek számát szignifikáns mértékben nem befolyásolja sem az életkor, sem a nemi különbség, sem pedig a gyermekotthonban eltöltött évek száma. (6. melléklet: A. táblázat)

Az érzelmileg legközelebb álló gyermekotthoni nevelőre vonatkozó eredmények

Általános jellemzők

A fiatalok leggyakrabban 1-2 éves kapcsolatban állnak a számukra legjelentősebb felnőttel, aki döntően női nevelő, és akivel napi rendszerességgel találkoznak (6. melléklet: B. táblázat).

A kötődés kölcsönösségének mértéke és a kötődés intenzitása

Az érzelmileg legközelebb álló nevelővel kialakult kapcsolat a 7 fokú Likert-skálára adott válaszok alapján (Kinek fontos a kialakult kapcsolat? 1: kizárólag a fiatalnak – 7: kizárólag a nevelőnek) inkább a fiataloknak fontosabb (Mean: 3,73; Min: 1; Max: 5; SD: 0,68).

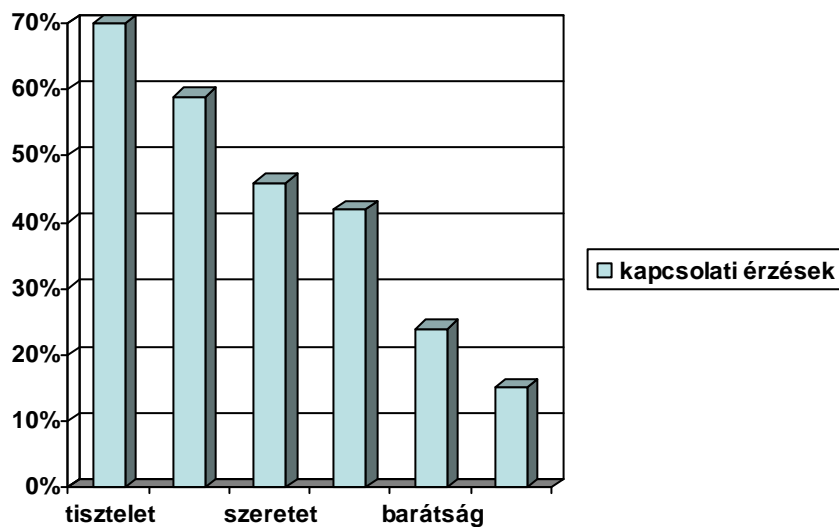
A nevelőhöz fűződő kapcsolat érzelmi intenzitásának mértéke pedig erős szintű lett (Mennyire erős a hozzáfűződő ragaszkodásod? 1: nagyon gyenge – 7: nagyon erős) (Mean: 5,08; Min: 2; Max: 7; SD: 1,20).

A kapcsolatban szerepet játszó érzések

A nyílt és zárt kérdésekre adott válaszok alapján előfordulási gyakoriság szerint a tisztelet, a bizalom, a szeretet, a hála, a barátság és a rokonszenv érzését nevezték meg, amely felsorolásban a nevelő iránti tiszteletadás fontossága fejeződik ki markánsabban (2. ábra).

2. ábra

A fiatalok legfontosabb nevelőjükhöz fűződő kapcsolatában szerepet játszó érzések előfordulási gyakorisága.

A kialakult kapcsolatban szerepet játszó motívumok

A megkérdezett fiatalok a motívumok közül a nevelő személyiségtulajdonságait és a közös beszélgetéseket tartották legfontosabbnak a kapcsolat alakulásában (3. táblázat). Olyan kedvező személyiségtulajdonságokat soroltak fel, mint a megértés, érdeklődés, empátiás magatartás, türelem, figyelmesség, kedvesség, őszinteség, jó humor. Emellett a proszociális viszonyulás (védelemnyújtás, segítségadás, támogatás), az együtt eltöltött idő, a nevelési-gondozási feladatok, a nevelő megjelenése és a nevelő példakép szerepe is megtalálható a lényegesnek gondolt indokok között.

3. táblázat

A fiatalok nevelőjükhöz fűződő viszonyában megjelenő motívumok.

<i>Motívumok</i>	<i>Előfordulási gyakoriság</i>
személyiségtulajdonságok	74%
közös beszélgetések	72%
a nevelő proszociális viszonyulása	52%
együtt eltöltött idő	34%
a felnőtt nevelési tevékenysége	30%
a nevelő külső tulajdonságai	27%
a nevelő példakép szerepe	17%

A gyermekotthoni nevelőhöz fűződő viszony összehasonlítása a szülő-tanár relációban

A fiatalok Likert-skálán jelölhették be, hogy a nevelővel kialakult érzelmi kapcsolatot milyenek látják egyrészt saját szüleikhez fűződő ragaszkodásukhoz képest, másrészt pedig az iskolai tanárukkal létrejött kapcsolatukhoz viszonyítva (A gyermekotthoni nevelőddel kialakult érzelmi kapcsolat az édesanyáddal/nevelőszülőddel kialakult

kapcsolatra hasonlít jobban, vagy pedig egy számokra fontos tanárral kialakult kapcsolatra? 1: Kizárólag az édesanyámmal kialakult kapcsolatra hasonlít – 7: kizárólag a tanárommal kialakult kapcsolatra).

Az átlagolt eredmény szerint a szülő kapcsolatához közelít jobban a fiatal-nevelő kapcsolat (Mean: 3,31; SD: 1,53; Min: 1; Max: 7). Ezt a jellemzést sem a fiatalok életkora, sem pedig a nemi különbség szignifikáns mértékben nem befolyásolja (6. melléklet: C. táblázat).

A fiatalok érzelmileg legközelebb álló tanárakkal kialakult kapcsolatának összetevői

Általános jellemzők

A megkérdezett pubertás fiatalok leggyakrabban 1 pedagógussal alakítanak ki szorosabb kapcsolatot az iskolában (Mean: 1,42; SD: 1,28; Min:0; Max:7 fő). A válaszolók 19%-a ugyanakkor egyetlen tanárt sem tudott megnevezni olyan pedagógusként, akihez érzelmileg szorosabb kapcsolat köti.

A legfontosabb tanárakat átlagosan 1-2 éve ismerik (Mean: 2,09; SD: 1,5; Min: 0; Max: 7 év), aki jellemzően nő (nő: 71%, férfi 29%), 30-40 éves (20-30 éves: 12%, 30-40 éves: 58%, 40-50 éves: 25%, 50 évesnél idősebb: 5%), és akivel jellemzően naponta találkoznak (minden nap: 50%, 3 naponta: 23%, 2 naponta: 15%, hetente: 6%, félévente vagy ritkábban: 4%, 4 naponta: 2%).

A tanárhoz kötődés kölcsönösségének és intenzitásának mértéke

Az érzelmileg legközelebb álló pedagógussal kialakult kapcsolat inkább a fiataloknak fontosabb (Mean: 3,66; Min: 1; Max: 7; SD: 0,95).

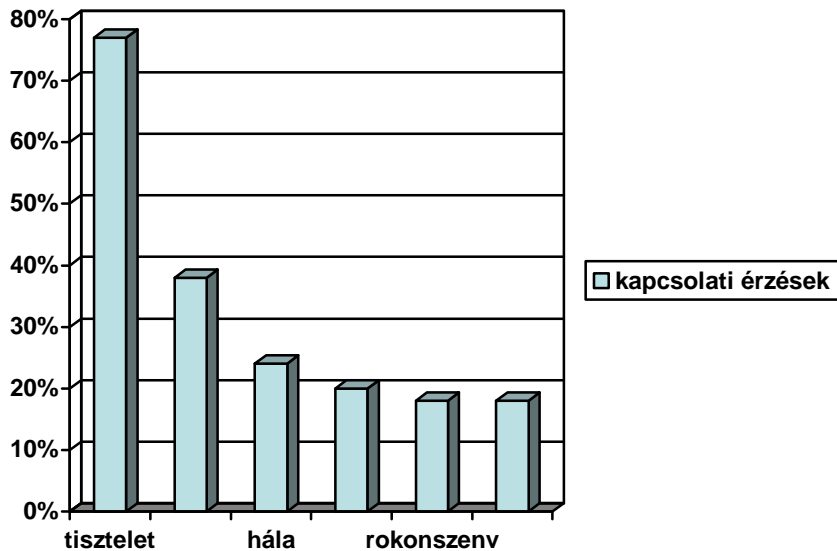
A pedagógushoz fűződő kapcsolat érzelmi intenzitásának mértéke pedig gyenge szintű lett (Mean: 4,24; Min:1; Max: 7; SD: 1,06).

A kapcsolatban szerepet játszó érzések

A következő érzések kerültek előfordulási gyakoriság alapján meghatározásra: tisztelet, bizalom, hála a nevelésért-tanításért, barátság, rokonszenv, szeretet (3. ábra).

3. ábra

A fiatalok legfontosabb tanárukhöz fűződő kapcsolatában szerepet játszó érzések előfordulási gyakorisága.

A fiatal-pedagógus kapcsolat motívumai

A fiatalok a motívumok közül a tanár személyiségtulajdonságait, a tanítási-nevelési helyzetet és közös beszélgetéseket tartották a leglényegesebbnek. Ugyanakkor a tanár szakmai ismerete és a fiatal személyes érdeke is részét képezi a pedagógiai kapcsolat további tartalmi összetevőinek. (4. táblázat)

A tanárhoz fűződő viszony jellemzése a személyes és szakmai tényezők rendszerében

A statisztikai eredmény szerint a tanárhoz fűződő kapcsolatban a személyiség-összetevők fontosabbak, mint a szakmai tényezők (Mean: 3,53; SD: 1,33; Min: 1; Max: 7). Ezt az eredményt sem a fiatalok életkora, sem pedig a nemi különbség szignifikánsan nem befolyásolja.

4. táblázat

A fiatalok tanáraikhoz fűződő viszonyában megtalálható motívumok.

<i>Motívumok</i>	<i>Előfordulási gyakoriság</i>
személyiségtulajdonságok	56%
tanítási-nevelési tevékenység	49%
közös beszélgetés	42%
proszociális viszonyulás	39%
külső megjelenés	35%
szaktudás	35%
együtt eltöltött idő	18%
példakép szerep	6%
személyes érdek	3%

A gyermekotthoni nevelők eredményei

Általános adatok

A gyermekotthoni nevelők átlagéletkora 45 év (Mean: 44,62; SD:10,93; Min:23; Max: 62 év). 85%-ban nők és 15%-ban férfiak vettek részt a vizsgálatban. Jelentős részük felsőfokú végzettséggel rendelkezik (főiskola vagy egyetem: 60%, érettségit követő szakirányú iskola: 29%, középiskola: 8%, általános iskola: 3%). Általában 10 éve dolgoznak bentlakásos gyermekvédelmi intézményekben (Mean: 9,82; SD: 8,88; Min:1; Max: 34 év).

A gyermekotthonban nevelt fiatalokhoz kötődések száma

A nevelők 3-5 fiatallal alakítanak ki érzelmi kapcsolatot (Mean: 4,17; SD: 2,71; Min: 0; Max: 14). A nevelők 8%-a nyilatkozott úgy, hogy nincs szorosabb kapcsolata az otthonban élőkkel.

A kötődések száma a nevelők életkorával mutat szignifikáns különbséget. A kötődések alakulását sem a nemi hovatartozás, sem pedig a nevelők gyermekotthonban eltöltött éveinek száma nem befolyásolja szignifikánsan. (7. melléklet: A. táblázat)

5. táblázat

A gyermekotthoni nevelő és a számára legfontosabb fiatallal kialakult kapcsolatban szerepet játszó érzések.

<i>Érzések</i>	<i>Előfordulási gyakoriság</i>
együttérzés a sorsával	66%
rokonszenv	61%
szeretet	54%
bizalom	36%
tisztelet	16%
barátság	10%
felelősségérzet	3%

A nevelőkhöz legközelebb álló fiatalokra vonatkozó eredmények

A legszorosabb kapcsolatban lévő fiatalt átlagosan 1-2 éve ismerik (1-2 éve: 30%, < 1 éve: 25%, 2-5 éve: 23%, 5-10 éve: 20%, 10 < 3% ismeri), akivel leggyakrabban 2 naponta találkoznak (2 naponta: 51%, minden nap: 29%, 3 naponta és hetente vagy ritkábban: 10% találkozik).

A kötődés kölcsönösségének és erősségének mértéke

A Likert-skálára adott értékek összesített eredménye alapján az érzelmileg legközelebb álló fiatalal kialakult kapcsolat mindkettőjüknek egyformán fontosnak tűnik (Mean: 4,21; SD:0,63; Min: 2; Max: 6).

A fiatalhoz fűződő kapcsolat érzelmi intenzitás átlagértéke erős szintű lett (Mean: 4,91, SD: 0,84, Min: 4, Max: 7)

A kapcsolatban szerepet játszó érzések

A nyílt és zárt kérdésekre adott válaszok alapján a következő érzéseket gondolták fontosnak a nevelők: együttérzés a fiatal sorsával, rokonszenv, szeretet, bizalom, tisztelet, barátság, felelősségérzet (5. táblázat).

Itt kell azonban megjegyezni, hogy mivel a felelősség érzése csak a nyílt kérdésekre adott válaszok alapján volt mérhető, a korábbi vizsgálatok adatainak figyelembevételével, ezért nem került be a már felsorolt választható kérdések közé, így ennek az érzésnek statisztikai szempontból a százalékos előfordulási értéke kevésbé megbízható.

6. táblázat

A nevelők fiatalokhoz fűződő viszonyában megjelenő motívumok.

<i>Motívumok</i>	<i>Előfordulási gyakoriság</i>
közös beszélgetés	84%
személyiségtulajdonságok	53%
nevelési-gondozási teendők	51%
együtt eltöltött idő	50%
proszociális viszonyulás	49%
egymásra utaltság	5%
szakmai ismeret	5%
munkaköri elvárás	3%
külső tulajdonságok	-

A kapcsolat motívumai

Az alábbi okok kerültek meghatározásra: közös beszélgetés, kedvező személyiségtulajdonság, nevelési-gondozási helyzet, együtt eltöltött idő, proszociális viszonyulás (segítségadás, támogatás, védelemnyújtás), interdependens helyzet, szakmai ismeret, munkaköri elvárás (6. táblázat).

A Likert-skála eredménye alapján a fiatalhoz kötődésben inkább a fiatal személyisége döntő a felnőtt szakmai ismereteivel szemben (Mean: 3,31; SD: 0,80, Min: 2, Max: 5). Ezzel a minősítési eredménnyel a nevelők életkora mutat szignifikáns összefüggést, míg a nemi hovatartozás, a gyermekotthonban eltöltött évek száma, és a nevelők iskolai végzettsége nem (7. melléklet: B. táblázat).

3.3.6.A hipotézisvizsgálat eredménye

Az első hipotézis a fiatalok és a nevelők kölcsönös viszonyulásának az összefüggésére irányult, és azt feltételeztem, hogy hasonló összetevők állapíthatók meg, tehát a mért jellemzőkben hasonló eredményeket kapok /h1/. Ezeket az adatokat foglalja össze a 7. - 8. táblázat. Az eredmények szerint ez a feltételezés beigazolódott, hiszen az egyes jellemzőkben egyezések találhatók.

A fiatalok átlagosan 2-3 nevelőhöz kötődnek szorosabban, míg a felnőttek 3-5 fiatalhoz. Az eltérés mértéke erősen szignifikáns különbséget mutat a független mintás t-próba alkalmazásával (8. melléklet: A. táblázat).

A kötődés irányára vonatkozóan, a 7 fokú Likert-skála minősítései szerint a fiatalok és a nevelők is egyaránt inkább a fiatal szempontjából gondolják meghatározónak az adott kapcsolatot. Ez az eredmény jól tükrözi az aszimmetrikus kapcsolati helyzetet.

A kapcsolat intenzitásában nagyfokú hasonlóságot fedezhetünk fel mind a fiatalok, mind pedig a nevelők oldaláról, és a számukra legfontosabb személlyel erős mértékű kapcsolatban állnak.

Ugyancsak azonosság állapítható meg a kapcsolatban résztvevők ismeretségére, és a találkozások gyakoriságára vonatkozóan is.

A kapcsolati érzések és motívumok összehasonlítási eredménye szerint az előfordulási gyakorisági adatokat felhasználva összességében kijelenthető, hogy a kisebb eltérések mellett inkább hasonlóságok jelennek meg (8. táblázat). Ezek szerint kölcsönösen egyaránt fontos érzések a következők: szeretet, bizalom, barátság, tisztelet, rokonszenv. A fiatalok emellett megnevezték a nevelésért kifejezett hála érzését, míg a nevelők nagy arányban fontosnak vélték a fiatalok élethelyzetével való együttérzést, és kisebb mértékben a felelősségérzetet. A motívumok közül a közös beszélgetések, a proszociális viszonyulás, a személyiségtulajdonságok, az együtt eltöltött idő, a nevelési helyzet volt kölcsönösen jelentős. A fiataloknál a nevelő megjelenése és példakép lehetősége is szerepet játszik, míg a felnőtteknél a munkahelyi környezethez igazodóan az interdependens viszony, a szakmai ismeretek és a munkaköri elvárás.

7. táblázat

A fiatalok és a nevelők kölcsönös kapcsolati jellemzői.

	<i>fiatal</i>		<i>nevelő</i>	
	átlagérték	szórás	átlagérték	szórás
kötődések száma p= 0,00	Mean: 2,61	1,46	4,17	2,71
<i>kötődés kölcsönössége</i> p= 0,00	Mean: 3,73	0,68	4,21	0,63
<i>kötődés erőssége</i> p= 0,35	Mean: 5,08	1,20	4,91	0,84
<i>együtt töltött évek száma</i>	Módusz: 1-2 év		1-2 év	
<i>találkozások gyakorisága</i>	Módusz: 2 naponta		2 naponta	

Az eredmények azt mutatják tehát, hogy a fiatalok és a nevelők eltérő számú kapcsolatot alakítanak ki. Ugyanakkor az olyan vizsgált mutatók értéke, mint a kapcsolati kölcsönösség, a kötődési intenzitás, valamint a kölcsönös ismeretség és a találkozás gyakorisága, továbbá az előforduló érzelmek és motívumok összehasonlításának eredményei az első hipotézis beigazolódását támasztják alá.

8. táblázat

A kötődési érzések és kötődési motívumok kölcsönössége.

	<i>Fiatalok válaszaránya</i>	<i>Nevelők válaszaránya</i>
tisztelet	70%	16%
bizalom	59%	36%
szeretet	46%	54%
hála a nevelésért	42%	-
barátság	24%	10%
rokonszenv	15%	61%
együttérzés a sorsával	-	66%
felelősségérzet	-	3%
személyiségtulajdonságok	74%	53%
közös beszélgetések	72%	84%
proszociális viszonyulás	52%	49%
együtt eltöltött idő	34%	50%
nevelési-gondozási tevékenység	30%	51%
külső tulajdonságok	27%	-
példakép szerep	17%	-
interdependens helyzet	-	5%
szakmai ismeret	-	5%
munkaköri elvárás	-	3%

A második feltételezés a fiatal-gyermekotthoni nevelő és fiatal-iskolai tanár kapcsolatok tartalmi összetevőinek különbözőségére vonatkozott (h2).

A fiatalok átlagosan 2-3 nevelőhöz, valamint 1-2 pedagógushoz kötődnek szorosabban (9. táblázat). A kétmintás t-próbával mért különbség erősen szignifikáns (8. melléklet: B. táblázat).

A kötődések kölcsönösségének átlagértéke itt is azt jelzi, hogy a kialakult kapcsolat inkább a fiataloknak fontosabb (9. táblázat).

A kötődések erősségének tendenciájában megfigyelhető a különbség, amit a statisztikai próba eredménye is igazol (9. táblázat). A fiatalok átlagosan közepes intenzitással vonzódnak a fontos tanárhoz, szemben a gyermekotthoni nevelővel kialakult kapcsolatban mért eredménnyel, akihez inkább erősebb szállal.

Eltérés állapítható meg a találkozások gyakoriságában, ugyanakkor mind a nevelővel, mind pedig a pedagógussal egyaránt 1-2 éve ismerik egymást.

9. táblázat

A fiatal-nevelő és fiatal-tanár kapcsolati jellemzőinek különbségei.

	<i>Gyermekotthoni nevelő</i>		<i>Iskolai tanár</i>	
	átlagérték	szórás	átlagérték	szórás
kötődések száma p= 0,00	Mean: 2,65	1,46	1,42	1,28
<i>kötődés kölcsönössége</i> p= 0,51	Mean: 3,74	0,64	3,66	0,95
<i>kötődés erőssége</i> p= 0,00	Mean: 5,20	1,20	4,24	1,07
<i>együtt töltött évek száma</i>	Módusz: 1-2 év	-	1-2 év	-
<i>találkozások gyakorisága</i>	Módusz: 2 naponta	-	naponta	-

A kapcsolati érzésekben és motívumokban inkább hasonlóságok állapíthatók meg csakúgy, mint korábban a fiatalok és gyermekotthoni nevelők kölcsönös viszonyulásában (10. táblázat). A tanárokkal kialakult kapcsolatban ugyanakkor megjelenik jelentősebb arányban a szakmai ismeretek szerepe, illetve kisebb gyakorisággal a fiatalok egyéni érdeke is.

Összességében tehát a mért jellemzőkben inkább hasonlóságokat tártunk fel. Egyértelműen szignifikáns különbség volt mérhető a kötődések erősségében. Ezek alapján tehát a második hipotézis nem igazolódott be.

10. táblázat

A fiatal-nevelő és fiatal-tanár kapcsolatban szerepet játszó érzések és motívumok összehasonlítása.

<i>fiatal -</i>	<i>nevelő</i>	<i>tanár</i>
tisztelet	70%	77%
bizalom	59%	38%
szeretet	46%	18%
hála a nevelésért-tanításért	42%	24%
barátság	24%	20%
rokonszenv	15%	18%
személyiségtulajdonságok	74%	56%
közös beszélgetések	72%	42%
proszociális viszonyulás	52%	39%
együtt eltöltött idő	34%	18%
nevelési-tanítási tevékenység	30%	49%
külső tulajdonságok	27%	35%
példakép szerep	17%	6%
szaktudás	-	35%
személyes érdek	-	3%

A harmadik hipotézisben azt valószínűsítettem, hogy a fiatal-nevelő kapcsolat összetevőiben előforduló szakmai vonatkozású jellemzők inkább a gyermekotthoni nevelők viszonyulásában lesznek jelentősebbek /h3/. Ennek a feltételezésnek az ellenőrzéséhez először a ténylegesen megjelenő szakmai jegyeket kell meghatározni, majd azután sor kerülhet az összehasonlításra.

A nevelők szakmai pályájával kapcsolatosan rendelkezésre álló adatok mellett a kapcsolatok összetevőiben kifejezésre jutott tartalmi ismérvek jelenthetik a releváns megközelítési keretet. Ehhez tartoznak a fiatalok részéről meghatározott jellemzők is.

A felnőttek jelentős részének felsőfokú végzettsége van, és átlagban 10 éves gyermekvédelmi szakmai tapasztalattal rendelkeznek. A kötődési motívumok közül az együtt eltöltött idő, a közös beszélgetés, a nevelési-gondozási feladat, a proszociális viszonyulás, az interdependens helyzet, a szakmai ismeret és a munkaköri elvárás érintheti egyértelműen a szakmai oldalt. De idetartozik a nevelők személyiség-szakmai relációban mért, a 7 fokú Likert-skálán megadott eredmény is.

Ezzel párhuzamosan a fiataloknál a kötődési érzések és motívumok közül a nevelésért-gondozásért kifejezett hála érzését, az együtt eltöltött időt, a közös beszélgetést, a proszocialitást, a nevelési tevékenységet és a nevelő példakép szerepét emelhetjük ki.

Végül a szerephelyzetre utaló kötődési kölcsönösségi értékeket szintén figyelembe vehetjük.

Az explicit módon megjelenő személyiség-szakmai reláció eredménye szerint a felnőttek jellemzően a személyiségi tényezőket tartják meghatározónak a kapcsolat alakulásában, nem pedig a szakmai vonatkozásokat. Ezzel szembe állítva, a további jellemzők összehasonlításának eredményei alapján ugyanakkor érvelhetünk a szakmai komponensek kölcsönös jelentősége mellett. Bár a nevelői motívumok közül a szakmai ismeret, az interdependens viszony és a munkaköri elvárás, valamint a nevelők gyermekvédelmi szakmai útjára utaló információk jelentősen részét képezhetik a szakmai összetevőknek, mégis a fiataloknál szintén hangsúlyosabban előforduló indokokat, valamint a kötődési irány szerephelyzetet igazoló kölcsönösen azonos mértékét figyelembe véve, nem állíthatjuk a szakmai ismérvek nevelőknél tapasztalható egyértelmű dominanciáját.

Az eredményekre tekintettel tehát megállapíthatjuk, hogy a harmadik hipotézis csak részben igazolódott be, hiszen egyrészt valóban megjelentek a szakmai

vonatkozású ismérvek. Másrészt viszont a megállapított szakmai tényezők jellemzői kölcsönös módon bizonyultak fontosnak.

11. táblázat

A kapcsolatok szakmai szempontú összetevőinek kölcsönös megjelenése és előfordulási gyakorisága.

	<i>Gyermekotthoni nevelő</i>	<i>Fiatal</i>
Nevelésért-gondozásért kifejezett hála	-	24%
Közös beszélgetések	84%	72%
Együtt töltött idő	50%	34%
Proszociális viszonyulás	49%	52%
Nevelési feladat	51%	30%
Példakép	-	17%
Egymásra utaltság	5%	-
Szakmai ismeretek	5%	-
Munkaköri elvárás	3%	-
A kötődés kölcsönössége	<i>7 fokú skálán: Mean: 4,21</i>	<i>7 fokú skálán: Mean: 3,73</i>
Személyesség-szakmai reláció	<i>7 fokú skálán: Mean: 3,31</i>	-

3.3.7.A második vizsgálat összegzése

Az első vizsgálat eredményeit és egy másik saját korábbi vizsgálatnak a következtetéseit, valamint a dolgozat első részében bemutatott ismereteket szintén figyelembe véve került sor a második önkitöltős kérdőíves vizsgálatra. A kutatásban megfogalmazott előzetes hipotézisek ellenőrzésének eredményei alapján a következőket emelhetjük ki.

A serdülő fiatalok 2-3 nevelőhöz kötődnek érzelmileg szorosabban, míg az őket nevelő felnőttek 3-5 fiatalot határoztak meg átlagosan olyan személyként, aki emocionálisan fontos szerepet tölt be a gyermekotthoni környezetben. A kötődés kölcsönösségére irányuló eredmények egyértelműen igazolják a gyermekotthoni élet pedagógia kapcsolatának, és az alapvető felnőtt-gyerek kapcsolatának szerephelyzetre utaló aszimmetrikus mivoltát. Nemcsak a fiatalok, de a nevelők is úgy érzékelik, hogy inkább a fiataloknak fontosabb a kialakult kapcsolat. A fiatal-nevelő kötődés intenzitásában hasonlóság állapítható meg, a fiatalok és nevelők is egyaránt a számukra jelentős személlyel erősebb mértékű érzelmi kapcsolatban vannak. Szintén egyezés látható a kapcsolatban résztvevők ismeretségére és a találkozások rendszerességére vonatkozóan. A kötődési érzések és motívumok összehasonlítási eredménye alapján is jobban hasonlóságok tapasztalhatók. Ezek szerint olyan kölcsönösen meghatározó kapcsolati érzések alakítják a szereplők viszonyát, mint a szeretet, a bizalom, a barátság, a tisztelet és a rokonszenv. A fiatalok részéről emellett lényeges még a nevelésért kifejezett hála érzése. A nevelőknek ugyanakkor fontos a fiatalok sorsával való együttérzés és a felelősségérzet is. A motívumok közül a közös beszélgetés, a segítségadás, a védelemnyújtás, a támogatás, a kedvező személyiségtulajdonság, az együtt eltöltött idő, a nevelési helyzet tűnik kölcsönösen jelentősnek.

A fiatal-nevelő és fiatal-tanár kapcsolatok tartalmi összetevőinek összehasonlítása alapján összességében szintén inkább hasonlóságokat találhatunk. Jellemzően 1-2 iskolai pedagógushoz kötődnek szorosabban. Érdekes módon gyakran előfordult, hogy egyetlen érzelmileg jelentős tanárt sem tudtak megnevezni. A kötődés kölcsönösségének átlagértékei itt is a szerephelyzetet igazolják. A fiatalok erősebb szálal kötődnek a nevelőjükhöz, mint az iskolai tanárukhöz. A kapcsolati érzésekben és motívumokban ugyanúgy jellemzően egyezések állapíthatók meg, mint korábban a fiatalok és gyermekotthoni nevelők kölcsönös viszonyulásában. A tanárokkal kialakult

kapcsolatban ugyanakkor sokkal hangsúlyosabb arányban jelent meg a szakmai tényező szerepe.

A harmadik hipotézisvizsgálat eredményeit figyelembe véve pedig úgy összegezhetők a kapott adatok, hogy egyfelől a fiatal-nevelő kapcsolat összetevőinek részét képezik a szakmai jellegű komponensek, másfelől pedig kijelenthető, hogy ezek a szakmai vonatkozások nemcsak a felnőtteknél játszanak szerepet, hanem a fiatalok szempontjából is.

4.Következtetések

4.1.Megbeszélés

A pszichológiai megközelítés mellett a humánétológiai aspektus is részét képezi a személyiség alakulását értelmező elméleteknek. A személyiségfejlődésben több befolyásoló tényező szerepet játszik. A biológiai és testi, valamint lelki és érzelmi fejlődésünk együttesen idézik elő a személyiség harmonikus szerveződését. Az összetevők között az örökletes adottságokon túl legalább annyira fontosak a környezeti tényezők és az egyéni viszonyulásokból adódó eltérések. Nyilván ezeknek a tényezőknek a hatásrendszere ugyancsak nem bontható szét, sőt ennek a komplex rendszernek a hatótényezői folyamatosan egymást át- meg átszöve eredményezhetik az egészséges személyiség integrált és folyamatos fejlődését, működését. (*Bereczkei, 1991; Csányi, 2006; Mönks-Knoers, 1998*).

A velünk született adottságok és funkciók, az érés és tanulás, valamint a környezet teljes hatásrendszere formálja az egyént. A fejlődési folyamatban a belső és külső hatások, illetve az individuális alkalmazkodással szerzett tapasztalatok ugyancsak döntőek. De kiemelten is, a korai életkortól kezdődően meghatározó jelentőségűnek tekinthető szociális kapcsolatok élményei. (*Bronfenbrenner, 1986; Cole-Cole, 2003; Erikson, 2002; Mc Call, 1979; Scarr-McCartney, 1983*)

A társas kapcsolatok fejlődése szintén egyfelől örökletes alapokon nyugvó belső program szerint halad. Másfelől viszont a perszonalizációs folyamatokkal elválaszthatatlanul összefonódó szocializációs színterek mentén történő változások által befolyásolt. Legmeghatározóbb élményeinket a családban éljük át, de a nevelési-oktatási intézmények személyiségfejlődési szerepe szintén egyértelmű.

A család biztosítja a legfontosabb érzelmi élményeket, amelyeket a szignifikáns személyekkel kialakult kapcsolatokban éljük át. A korai tapasztalatok képezik a személyiségünk alapjait. Bár a fontos személyek teljes szociálisrendszere hatást fejt ki, mégis az édesanya és a gyermeke között létrejött kapcsolat tekinthető az elsődlegesen interiorizálódó élmények leglényegesebb forrásának.

Ugyanakkor a kapcsolatok sajátos szerveződését figyelhetjük meg a gyermekvédelmi szakellátásba került gyerekek életében, akik a gyermekvédelmi beavatkozások következtében különböző mértékben elszakadhatnak az édesanyjuktól, és a vér szerinti családtagjaiktól. A családot helyettesíteni szándékozó gyermekvédelmi

gondozási-nevelési szocializációs környezet egészen speciális környezetet biztosít a fiataloknak, amelyben a teljes szociális kapcsolatrendszerük, a gyermekotthonon belüli társas világuk, valamint a nevelőkkel kialakult kapcsolatok befolyásolják megváltozott életüket.

A disszertációban a gyermekvédelmi otthont nyújtó intézményekben nevelkedő fiatalok szociális kapcsolatrendszerének és a nevelőkkel létrejött kiegészítő jellegű kapcsolatnak a vizsgálatára került sor. A kapcsolatokban megállapított komponensek egyfelől az érintett fiatalok kötődésrendszerének alakulásában, valamint a nevelőjükhöz fűződő kötődésében játszanak szerepet. Ennek a jelenségkörnek az értelmezésében gyermekvédelmi pedagógiai pszichológiai megközelítés mentén haladtam, és az alábbi ismereteket használtam fel, mivel úgy gondolom, hogy a részletezett aspektusok mind hozzájárulnak a kérdéskör minél pontosabb elemzéséhez.

Újabb korai fejlődéskutatási eredmények érvelnek az intrauterin kötődés jelensége mellett (*Hidas-Raffai-Vollner, 2002; Raffai, 2000*). A méhen belül fejlődő magzatot érő komplex hatások rendszerében, főként a kívülről is érzékelhető magzatmozgások megjelenésének kezdetétől történő viszonyulások idézhetik elő a szorosabb érzelmi kapcsolatot a várandós anya és babája között (*Hidas-Raffai-Vollner, 2002; Stocker-Hargitai, 2007*). Ebben a folyamatban az anya játszik kulcsfontosságú szerepet, és az ő élményei vezetnek el a kötődéshez. Az anya viszonyulása már ebben a nagyon korai időszakban meghatározó jelentőségű, ugyanakkor anyaként lényeges pszichikus változásokat is átél (*C. Molnár, 1996; Stern, 2006*). Raffai (2000) szerint az anyamagzat kapcsolat létezésének bizonyítéka, hogy a szülést követő korai elszakadás élménye az újszülött számára azért traumatikus hatású, mivel korábban már kialakult az intrauterin kötődés. Az „anya-kapcsolat analízis” módszere által többek között követhetővé válik ennek a nagyon korai kapcsolatnak a folyamata is (*Raffai, 1997*). A várandós anyákkal felvett kötődési interjú (AAI) eredményei továbbá azt is jelzik, hogy a biztonságosan kötődő szülőknek nagyobb valószínűséggel fog biztonságosan kötődő gyereke születni (*Fonagy-Steele-Steele, 1991*). Ennek háttérében az érzelmek értelmezésének képessége fedezhető fel (*Fonagy-Target, 2005*).

Bowlby különböző forrásokat felhasználó kötődéelméletéből (pl. Lorenz imprinting elmélete, vagy Harlow rhesus majmokkal végzett kutatásainak eredménye) – számtalan okból meghatározó jelentőségűnek nevezhető teóriájából – ugyancsak egyenesen következik a megfelelő szülői, gondozói magatartás, amelynek legfőbb

feladata az újszülött érzelmi, biztonság iránti igényének kielégítése (Bowlby, 1969/1982, 1973, 1980). Az elmélet továbbá azt is kihangsúlyozza, hogy örökletes hajlam alapján alakul ki a kötődési viselkedés. A korai életszakaszban a kölcsönös viszonyulások révén a személy érzelmi rendszerének részeként interiorizálódnak, reprezentálódnak a kötődési élmények. Bowlby koncepciója szerint ez a belső munkamodell meghatározza társulási jövőnket. A csecsemőkorban és a kisgyermekkorban is kiemelhető az elsődleges gondozó szenzitív, rendelkezésre álló, elérhető, biztonságot adó szerepe (Ainsworth, Bowlby), valamint a felnőtt által biztosított „illeszkedő”, a kisgyermekhez igazodó „elég jó” perszonális kontextus jelentősége (Winnicott, 2004).

Ainsworth kezdeményezésére kísérleti helyzetben tanulmányozták a csecsemők biztonságos kötődését és a kötődési mintázatokat, amit további vizsgálatok is követtek. A vizsgálatok szerint egyrészt a koherens és nem koherens kötődési viselkedési stratégiák alakulásában további tényezők is megállapíthatók, másrészt a kötődési stílusok újabb és újabb szociális fejlődési jellemzőkkel, személyiség-összetevőkkel, viselkedésekkel, pszichopatológiai kórképek tüneteivel vethetők össze, de mindezeket megelőzve felsorolásra kerülhetnek a korai kötődésemélet további jellemzői is (Ainsworth et al., 1978; Fonagy-Target, 2005; Gervai, 1997; Main-Solomon, 1986; Molnár-Nagy, 1997; Rutter, 1989).

Bár a korai kötődési élmény valóban döntő jelentőségűnek bizonyulhat, mégis további kutatások utalnak arra, hogy a kapcsolatok alakulásában további komponensek is meghatározóak lehetnek (Crowell-Treboux, 1995; Gervai, 1997; Vajda-Kósa, 2005). Ezáltal a korai kötődési hatás szerepe, inkább egyfajta kizárólagos determináltság – nagy mértékű nyitottság kontinuumon helyezhető el.

A kiterjesztett kötődéseméleti értelmezés teret kínál a kisgyermekkorot követő szociális fejlődési periódusok vizsgálatára (Cicchetti et al., 1990). A tanulmányok kihangsúlyozzák, hogy a kötődés jelentősége egész gyerekkorban megmarad, de ritkán externalizálódik. A kötődés fontos marad a szülővel és a testvérekkel, majd serdülőkorban és ifjúkorban áttevődik a romantikus kapcsolatokra. (Furman, 1989).

A társas kapcsolatok fejlődése mentén sor kerülhet a következő kötődési összetevők elemzésére: a kötődések száma, a kötődések iránya, a kötődések kölcsönössége, a kötődések ereje, valamint a kapcsolatokban szerepet játszó indokok, motívumok vizsgálatára (Ainsworth, 1985; Nagy, 2000; Zajonc, 2003).

A kötődésrendszerben a teljes szociális kapcsolatrendszeren belül az egyén számára az érzelmileg legfontosabb emberek helyezkednek el. A fejlődés során az érzelmileg jelentős személyekkel kialakult kapcsolatok hierarchikusrendszert képeznek, amelyben a primér kötődési személy kulcsfontosságú helyet foglal el (*Bretherton-Munholland, 1999*). Fontos azt is leszögezni, hogy a kialakult kötődések kizárólagosak, nem felcserélhetők továbbá, hogy kapcsolataink szimmetrikusak és aszimmetrikusak lehetnek, és hogy az egészséges felnőtt-gyerek kapcsolat mindig aszimmetrikus irányultságú (*Ainsworth, 1985*). Rutter (1989) véleménye szerint a legfontosabb személlyel kialakult kötődés jellege nem különbözik a kötődésrendszer további személyekhez kötődés sajátosságaitól. A kötődések alakulását olyan tényezők befolyásolják, mint a találkozások gyakorisága, az együtt eltöltött idő, a törődés minősége és az érzelmi involválódás mértéke (*Cassady-Shaver, 1999*). Az említett összetevők alapján feltételezhetően meghatározhatóak azok a küszöbértéket jelenthető együttállások is, amelyek eredményezik a kötődési kapcsolat megjelenését.

A családon belül az anyát követően az alábbi személyek kerülhetnek az egyén kötődésrendszerébe: az apa, a testvérek és a nagyszülők. A hozzájuk fűződő viszony tartalmát az érzelmi intenzitás, a kapcsolati kölcsönösség, illetve a további szerepet játszó motívumok, valamint egyéb tényezők alapján elemezhetjük, így például a kapcsolatokban megnyilvánuló tevékenységeket. De a kapcsolatok alakulásában – a kulturális-nevelési hatásokon túl – az életkor és a nemi hovatartozás szintén determináló erejű. (*Adler, 1990; Cole-Cole, 2003; Dunn, 1990; Feuer, 1988; Maccoby-Martin, 1983; Vajda, 1999; Vajda-Kósa, 2005; Zsolnai, 1989*)

A nevelési oktatási-intézmények szintereinek változásával, egyfelől a nevelőkhöz és a pedagógusokhoz kötődést vizsgálhatjuk meg közelebbről, másfelől a gyerektársakhoz fűződő viszonyt. A bölcsődében a kisgyermeknevelő pedagógia eredményessége szempontjából meghatározhatóak azok a feltételek is, amelyek döntőnek számítanak (például: idetartozik a személy állandóság problematikája). Elsődlegesen itt még a felnőttekhez kötődés érdemel nagyobb figyelmet, bár a kutatási eredmények arról is beszámolnak, hogy a tartósabb bölcsődei közösségekben is kialakulhatnak különböző szintű kortársi kapcsolatok. (*Cole-Cole, 2003; Vajda, 1999*)

Az óvodáskorban a felnőttek mellett az óvodapedagógus személyisége és a gyerekek korai kötődési élményei mellett a gyerektársak által szerveződött formációkban érhető tetten a kapcsolati jellegzetességek. A korai kötődés hatásának vizsgálati eredményei egyértelműen a biztonságosan kötődő óvodások kedvező

helyzetéről árulkodnak. Így például a biztonságosan kötődő óvodások szociálisanabbak, aktívabbak, kezdeményezőbbek, hatékonyabbak, önállóbbak, jól kooperálnak, kitartóbbak és nagyobb önbizalommal rendelkeznek. (Inántszy-P.-Máth, 2004, Inántszy, 2010; N. Kollár-Szabó, 2004)

Az óvodás gyerekek egymás iránti közeledésében olyan okok találhatók meg, mint a másokhoz tartozás érzése, a biztonság átélésének érzése, az önazonossági érzés, az együttesen végzett tevékenység öröme, valamint interakciós és kommunikációs lehetőségek. Az érzelmi viszonyulások szerveződésében a térbeli közelség, a megnyerő fizikai külső, a hasonlóságok, valamint az egyéni képességek, és a kompetencia játszhat szerepet. A kiscsoportosoknál elsősorban a külső tulajdonságok és az aktuális érdekek meghatározóak, ugyanakkor a nagycsoportosoknál már sokkal komplexebben véleményezésekkel találkozunk a rokonszenvi választásokban: szeretet, védelmezés, segítségadás, személyiségtulajdonságok, együttes tevékenység, barátság. A barátságok fejlődésében a következő szakaszokat különböztethetjük meg: /1/ rövid ideig tartó játszótársi viszony, /2/ egyoldalú viszonyulás, /3/ törekeny kapcsolat, /4/ tartósabb kapcsolat. (Ranschburg, 2003; Vajda, 1999)

Az iskoláskorú gyerekek kötődési mintázatait követő vizsgálatok eredményei szintén a korai kötődés jelentőségét mutatták ki. A biztonságosan kötődők társas viselkedésükben eredményesebbek, kommunikatívabbak, jobb problémamegoldó képességgel rendelkeznek. A társas kapcsolatok mellett a kognitív képességekre, az iskolai teljesítményre kifejtett kedvező hatását is sikerült igazolni (Grossmann-Grossmann, 1991; Jacobsen-Hoffman, 1997; Main-Kaplan-Cassidy, 1985; Larose-Bernier-Tarabulsky, 2005; Sroufe-Rutter, 1984).

További kutatási eredmények szerint az általános iskolások általában 4-5 személyhez kötődnek szorosabban, és a fontossági sorrendben a szülőkhöz kötődés után leggyakrabban a kortársakat nevezik meg. A társak közötti kötődési érzések és motívumok a következők: kölcsönös szimpátia, hasonló érdeklődés, közös élmények, szolidaritás, segítségnyújtás, védelmezés, bizalom, barátság, szeretet. Az érett barátságokban a kölcsönösség: a kölcsönös szeretet, a kölcsönös megbecsülés, a kölcsönös elismerés, a kölcsönös segítség, valamint a meghittség, a bizalom és az összetartozás érzése található meg. Más vizsgálatokban a barátságokban szerepet játszó összetevők között a következőket sorolják fel: szeretet, törődés, vigasztalás, bántalmazás hiánya, védelmezés, elérhetőség, kölcsönös fontosság, kölcsönös megértés,

egymás élményeiben való osztozás és azonos érdeklődési kör. (Cole-Cole, 2003; Vajda-Kósa, 2005; Zsolnai, 1987)

A kötődés részét képezi a fiatalok fejlődő szociális kompetenciájának, amely fejlődésben meghatározhatók a nevelési-oktatási intézmények feladatai is. A szociális kompetencia alakulását befolyásoló tényezők: a személyiség jellemzők, családi hatások és a nevelési-oktatási intézmények hatásai. A személyiség komponensei közül a következők serkentik a gyermek szociális kompetenciáját: pozitív önértékelés, pozitív attitűd, aktív közreműködés, mások elfogadása, hatékony kommunikációs készségek, problémamegoldó képesség, nyitottság, egyéni és csoportérdekek összeegyeztetésének képessége. A nevelési intézmények szocializációs környezetében pedig az alábbiak járulnak hozzá a szociális viselkedés fejlődéséhez: a pozitív felnőtt-gyermek viszony, a pedagógusok szociális kapcsolatrendszere, a felnőttek saját szociális kompetenciája, biztonságos kötődés az elsődleges gondozóhoz, a közösség magas önértékelése, a megfelelő elvárások, a pozitív modellnyújtás, és a meleg elfogadó környezet. (Nagy, 2000; Zsolnai, 2001):

A pedagógusokkal szintén szorosabb kapcsolatok alakulhatnak ki. A hozzájuk fűződő viszonyban a kölcsönös bizalom, a szocializációs szándék, a proszociális viselkedés, a tiszteletadás és az érzelmi ragaszkodás fedezhető fel. A pedagógiai aszimmetrikus szerephelyzet rigiditását a pedagógus személyisége, beállítódása, nevelési stílusa, és az aktuális szituáció egyéb elemei módosíthatják. Így az életkori eltérések, a korai kötődési élmények, a személyészlelési és elvárási folyamatok hatásai. Ugyanakkor az is kijelenthető, hogy a serdülőkorral a felnőttek, így a pedagógusok hatása szintén gyengül. Az egyik empirikus vizsgálatban is azt találták (Zsolnai, 1998), hogy a fiatalok a kötődésrendszerükben csak ritkán sorolták fel az iskolai tanárokat. (Bettelheim, 1994; Hermann, 1982; Kelemen, 1988; Lewin-Lippitt-White, 1975; Maccoby-Martin, 1983; Rogers, 1983; Trencsényi, 1988; Vekerdy, 2001; Winnicott, 2004; Zsolnai, 2001).

A serdülőkor több szintéren zajló változásai között felsorolható érzelmi változások a szociális életre is hatással vannak (Vikár, 1999). Ebben a korban jelennek meg a szorosabb barátságok és a párkapcsolatok. Egy kérdőíves vizsgálat eredményeiben azt találjuk, hogy a 12-16 évesek 5-6 személyhez kötődnek szorosabban, az életkor emelkedésével a kapcsolatok intenzitása csökken, és a jellemzőkben nemi különbségek fedezhetőek fel (Zsolnai, 1998). A barátválasztás leggyakoribb motívumai: a kölcsönös bizalom, rokonszenv, segítőkészség, szolidaritás, hasonló érdeklődés, megegyező

ízlésvilág, tartós ismeretség. A kötődési hierarchiában a szülők után a kortársak következnek (*Zsolnai, 1987*). Azt is aláhúzhatjuk, hogy ebben az időszakban az érzelmi támaszkeresés, az intimitás szerepe meghatározó jelentőségű (*Vajda, 2002*). Erikson (2002) elmélete szintén az intimitás átélését, a bensőséges kapcsolatok kialakításának képességét tartja a fiatal felnőttkor leglényegesebb feladatának, amit majd követhet a hosszabb távra szóló társ melletti elköteleződés igénye. A romantikus kapcsolatok szerveződését a korai kötődési élmények, a társkapcsolati tapasztalatok, és az aktuális észlelési folyamatok egyaránt befolyásolják (*Urbán, 1996*). Vizsgálati eredmények igazolják, hogy a biztonságosan kötődőknek tartósabb kapcsolataik vannak, boldogabb, szeretetteljes, harmonikusabb párkapcsolatban élnek (*Hazan-Shaver, 1987; Bartholomew-Horowitz, 1991*).

A gyermekvédelmi szakellátásba került pubertás fiatalok élethelyzetében további változások is tetten érhetők. A személyiségfejlődési rendellenességek, a korai családi élet kedvezőtlen hatásai, az ugyancsak kedvezőtlenebb szociális tényezők jelentős rizikófaktort jelentenek. A kötődési zavarok háttérében olyan komponensek találhatók meg, mint az elhanyagolás, a bántalmazás, a szenzitivitás hiánya, a szülő patológiája, a gyermek temperamentuma, a gyermek személyiségjegyei, a fejlődési elmaradása, valamint a korai depriváció, az adoptálás, és az intézményes nevelés (*Zilberstein, 2006*). A kötődési zavarok jellegzetességei elkülöníthetők a korai és későbbi kötődési stílusok rendszerezéséből adódó kötődési viselkedések következményeitől. Ugyanakkor lehetnek átfedések. A kötődési zavar megnyilvánulása több pszichopatológiai kórkép tünetei közé is tartozhat. Gervai Judit szerint (1997) a kötődési anomália a kisgyermek biztonságérzetének alapvető zavara, amelynek olyan típusai különíthetők el, mint a kötődés teljes hiánya, az indiszkrimináns kötődés, vagy a gondozó és gyermek szerepcseréje.

Ezek a rendellenességek tehát alakíthatják a gyermekvédelmi intézményekben élő fiatalok személyes viszonyulásait. Ugyanakkor a további személyiségfejlődésük támogatása szempontjából egyáltalán nem mindegy, hogy az adott gyermekotthoni szocializációs környezetben milyen feltételrendszer fogadja őket. Milyen szociális kapcsolatrendszer áll rendelkezésükre. Lényeges szerepet játszik a teljes kapcsolati hálózaton belül az a kötődésrendszer, amely aktuálisan meghatározza az érintettek életvitelét. De ebben a hatásrendszerben a gyermekotthoni nevelőkkel kialakult kapcsolatok is kitüntetett figyelmet érdemelnek.

A családot helyettesítő gyermekvédelmi otthont nyújtó ellátás elemzésekor a fiatalok további személyiségfejlődésének alakulása szempontjából a következők meghatározása tűnik megkerülhetetlennek.

A nemzetközi szintéren követhető történelmi-gazdasági-kulturális változásokhoz igazodva a 1990-es évek végétől kezdve hazánkban is megteremtődtek azok a feltételek, amelyek előidéztek a napjainkban is működő modern gyermekvédelem intézményrendszerét (*Blumenfeldné-Volentics, 1992; Domszky, 1994; Herczog, 1997; Veczkó, 2002*). A mindig is nagyon problematikus gyermekvédelmi területhez tartozó beavatkozásokkal, tevékenységekkel kapcsolatos kritikai megállapítások ellenére (*Büki, 2009; Vajda-Kósa, 2005*), jól látható a gyermekvédelmi szakma előremutató erősödése is, amelyben a pszichológiai vonatkozások ugyancsak megtalálhatók (*Domszky, 2006; Vecskó, 2007; Vajda-Kósa, 2005*)

A gyermekotthonok helyettesítő gondozási-nevelési feltételrendszerében (*Szöllősi, 1996*) a családi jellegű, a családot kiegészítő feladatok találhatóak meg, amelyek részben a családi funkciókhoz kapcsolhatók (*Vajda-Kósa, 2005*), részben pedig további családi funkciókat kiegészítő professzionális tevékenységekhez, így a gyermekotthonok intézményeiben sor kerülhet az érintett fiatalok teljes körű ellátására (*Domszky, 1999b; Major-Mészáros, 2007; Veczkó, 2007*). A helyettesítő családi környezetben egyszerre kell, hogy érvényesüljenek a szakmai szerephez és a személyes viszonyuláshoz kapcsolható szempontok.

A gyermekotthonokban alacsony létszámú csoportokban történik a gondozás-nevelés, amiben több szakember is bekapcsolódik, mindazonáltal a gyermekotthoni nevelőkkel találkoznak a gyerekek rendszeresen, ezáltal az ő helyzetük kitüntetettebb. A nevelőkkel alakuló érzelmi kapcsolatok, kötődések lényeges hatást fejthetnek ki a fiatalok személyiségének alakulására.

Bár a korai kötődési élmény pszichopatológia következtetései determináló jövőképet vetítenek előre (*Fonagy-Target*), ugyanakkor tény az is, hogy a későbbi életszakaszok kötődéseinek alakulása újabb hatásokat is magukba foglalhatnak (*Crowell-Treboux, 1995; Gervai, 1997*). Emellett az aktuális kapcsolatokban szerepet játszó sokszereplős hatásrendszer szintén implicálja a kedvező pedagógiai folyamatban rejlő reményeket. Ennek következtében egyáltalán nem mindegy a gyermekotthoni környezet mikéntje, az ott dolgozó nevelők fiatalokhoz fűződő viszonyulása. Fontos a kötődési lehetőségek, a kommunikációs helyzetek biztosítása. A nevelők támogató, megértő, segítő magatartása, valamint a gyermekotthoni nevelő személyiségének

jellemzői és szakmai ismeretei. Elengedhetetlen a bizalom, a gyerekszeretet, a fiatalok életkori pszichológiai sajátosságainak a figyelembevétele. Mindazonáltal a szakmai kompetenciahatár megtartása is indokolt.

Az empirikus kutatásban az eddig felsorolt ismeretek rendszerezésére támaszkodva a gyermekotthoni nevelők fiatalokkal kialakult kapcsolatának összetevőit elemeztem. Szakirodalmi adatok, saját tapasztalataim, illetve egy elvégzett vizsgálatnak az eredményei alapján került sor a két nagyobb kérdéskörhöz tartozó kérdőíves vizsgálatra.

A kérdőívek felvétele 2007-ben és 2011-ben történt Győr-Moson-Sopron megyében, Vas megyében és Veszprém megyében működő gyermekotthonokban és lakásotthonokban. A Gyermekvédelmi Statisztikai Tájékoztató információira hagyatkozva, a 12 - 19 éves fiatalok véletlenszerű mintavétellel nyert adatait SPSS statisztikai programmal dolgoztam fel. A kérdőív egyrészt általános adatokra vonatkozó kérdéseket tartalmazott, másrészt a kapcsolati összetevőket részletesebben tanulmányozó nyílt és zárt kérdéseket, illetve Likert-típusú minősítési skálákat.

Az első vizsgálatban azt a feltételezést ellenőriztem, hogy a gyermekotthonban, lakásotthonban élő serdülőkorú fiatalok kötődésrendszerében, milyen mértékű érzelmi szerepet töltenek be a gyermekotthoni nevelők? A második vizsgálatban központi célként részletesen tanulmányoztam a fiatal-nevelő viszony kölcsönösen meghatározó kötődési összetevőit, tartalmi jellemzőit.

Az első kutatás eredménye szerint a fiatalok aktuális kötődésrendszerébe 3-5 személy tartozik (Mean: 3,64; SD: 1,82). Ez kevesebb személyt jelent, mint azt a korábban részletezett normál populációban találták, ahol a fiatalok kötődésrendszerét átlagban 4-6 szereplő alkotja. A fiatalok gyermekotthonban eltöltött idejének növekedésével csökkent az érzelmileg hangsúlyos személyek száma. Ugyancsak szignifikáns különbség volt mérhető a lányok és a fiúk kapcsolatai között: a lányok több társulással rendelkeztek.

Az érzelmileg legfontosabb személyek rangsora a következőképpen alakult. A megkérdezett fiatalok leggyakrabban a testvér, az anya, a barát, a gyermekotthoni nevelő, az apa, a rokon és a szerelmi társ személyét nevezték meg. A kötődési hierarchia csúcsán jellemzően a vér szerinti anya fordult elő. Az ötfokú Likert-skálán adott átlageredmények szerint a gyermekotthoni nevelőhöz (Mean: 4,5; SD: 0,9), a baráthoz (Mean: 4,47; SD: 0,82), a testvérhez (Mean: 4,28, SD: 1,01) és az édesanyához (Mean: 4,26) kötődnek legnagyobb intenzitással. Az anyához, az apához fűződő

kapcsolati érzések a következők: szeretet, tisztelet, bizalom, hála a gondoskodásért-nevelésért. A testvérhez kötődésben szerepet játszó érzések: a szeretet, a bizalom, a tisztelet, a barátság és az összetartozás.

A gyermekotthoni nevelőt a gyerekek 9%-a sorolta a kötődési hierarchia első helyére, míg valamelyik fontos helyen a fiatalok 34% -a. A megfogalmazott kapcsolati érzések pedig az édesanyához és az édesapához fűződő viszonytal megegyezően itt is a szeretet, a bizalom, a tisztelet, a gondoskodásért-nevelésért kifejezett hála volt. Ezek az eredmények, valamint a kötődés erősségének értéke, valamint az összehasonlításokat is figyelembe véve, mutatják a gyermekotthoni nevelők helyzetének meghatározó szerepét a fiatalok aktuális kötődésrendszerében.

A második vizsgálatban ezt a kérdéskört folytatva arra voltam kíváncsi, hogy a nevelő-gyerek relációban, milyen kölcsönösen érvényes összetevők állapíthatók meg. Az elővizsgálattal kimutatott eredmények (*Zsubrits, 2011a, 2011b*), illetve a tapasztalatok pontosították a kérdőív tartalmát, és így további kapcsolati jellemzők összehasonlító vizsgálatát végezhettem el.

A második kutatás alapján az alábbi eredmények és következtetések fogalmazhatók meg. A fiatalok átlagosan 2-3 nevelőhöz kötődtek szorosabban (Mean: 2,61; SD: 1,46), míg a felnőttek 3-5 fiatalhoz (Mean: 4,17; SD: 2,71). A 7 fokú Likert-skálán adott minősítések szerint a fiatalok és a nevelők is egyaránt inkább a fiatal szempontjából gondolták meghatározónak az adott kapcsolatot (fiatalok: Mean: 3,73; SD: 0,68; nevelők: 4,21; SD: 0,63). Ebben az eredményben az aszimmetrikus felnőtt-gyerek reláció fejeződik ki. A kapcsolat intenzitásában nagyfokú hasonlóságot fedezhettünk fel mind a fiatalok (Mean: 5,08; SD:1,20), mind pedig a nevelők oldaláról (Mean: 4,91; SD: 0,84), és megállapítottuk, hogy a számukra legfontosabb személlyel erős mértékű kapcsolatban állnak.

A szorosabb kapcsolat alakulásában szerepet játszó ismeretségi és találkozási mutatókban szintén hasonlóságok voltak felfedezhetők. Az eredmények alapján jellemzően 1-2 éve ismerték egymást, és 2 naponta találkoztak egymással.

A kapcsolati érzések és motívumok összehasonlítási eredménye alapján szintén inkább hasonlóságok jelentek meg. Ezek szerint kölcsönösen egyaránt fontos érzések a szeretet, a bizalom, a barátság, a tisztelet és a rokonszenv. A fiatalok emellett megnevezték a nevelésért kifejezett hála érzését, míg a nevelők a fiatalok élethelyzetével való együttérzést. A kapcsolati motívumok közül a közös beszélgetések,

a proszociális viszonyulás, a személyiségtulajdonságok, az együtt eltöltött idő, a nevelési helyzet volt kölcsönösen meghatározó jelentőségű.

A továbbiakban megvizsgáltam a fiatal-gyermekotthoni nevelő és fiatal-iskolai tanár kapcsolat tartalmi összetevőit is. A fiatalok átlagosan 2-3 nevelőhöz és 1-2 pedagógushoz kötődtek szorosabban, amely különbség erősen szignifikáns eltérést mutatott ($p=0,000$). A kötődések kölcsönösségének átlagértéke itt is azt jelezte, hogy a kialakult kapcsolat inkább a fiataloknak fontosabb (Mean: 3,66; SD: 0,95).

A kötődések erősségében mért differenciák ugyancsak szignifikáns mértékben különböztek ($p=0.000$). A fiatalok átlagosan közepes intenzitással vonzódtak a fontos tanárhoz (a 7 fokú Likert-skála értéke: Mean: 4,24; SD: 1,07), míg a gyermekotthoni nevelőhöz erősebben (a 7 fokú Likert-skála értéke: Mean: 5,20; SD: 1,20).

Eltérés volt tapasztalható a találkozások gyakoriságában. A pedagógusokkal ritkábban találkoztak, ugyanakkor mind a nevelővel, mind pedig a pedagógussal kölcsönösen 1-2 éve ismerik egymást. Ezek a kapcsolati összetevők a korábban tett megállapítással párhuzamosan, a kötődések külső feltételrendszereként értelmezhetők, és utalnak az elméleti részben felsorolt kötődéseket befolyásoló összetevők jelentőségére (*Cassady-Shaver, 1999*).

A kötődési érzésekben és motívumokban inkább hasonlóságok voltak megállapíthatók csakúgy, mint korábban a fiatal-nevelő relációban. A tanárokkal kialakult kapcsolatban ugyanakkor a szakmai faktorok hangsúlyosabbak voltak, mint a gyermekotthoni nevelők esetében.

Továbbá megállapítottam azt is, hogy az egyes kapcsolati összetevőkben tapasztalható eltérések ellenére, inkább hasonlóságok fedezhetők fel a fiatal-nevelő és a fiatal-pedagógus relációban.

A második kutatás kérdéskörének utolsó részében a kapcsolatban szerepet játszó szakmai tényezők kölcsönösségét vizsgáltam meg. Az eredmények azt mutatták ki, hogy egyrészt valóban a szerveződő fiatal-nevelő kapcsolatnak fontos összetevőjét képezik a szakmai vonatkozások, másrészt – az előfeltevésemmel ellentétesen – ezek a szakmai összetevők kölcsönösen meghatározzák a kapcsolatot.

Az elvégzett empirikus kutatások eredményei jól mutatják a vizsgált helyettesítő kapcsolat legfontosabb összetevőit. Ugyanakkor az eredmények szorosan illeszkednek a disszertáció elméleti részében közölt releváns ismeretekhez is. Azokat megerősítik és

kiegészítik. A kötődéseméleti és a társas kapcsolatfejlődési elméletek alkalmazása, az elvégzett kérdőíves vizsgálat eredményeivel együtt összességében a következőre utal.

A gyermekotthoni nevelő-fiatal viszonyban szerepet játszó kötődési és további kapcsolati összetevők egyaránt meghatározó jelentőséggel bírnak. A megállapított kapcsolati jellemzők lényegesen a gyermekvédelmi ellátásba került fiatalok és nevelőik kapcsolatának alakulása szempontjából, de tovább haladva a fiatalok személyiségének alakulása vonatkozásában szintén. Az empirikus vizsgálattal feltárt eredmények, a kölcsönösen megnyilvánuló kötődési, kapcsolati, érzelmi, személyes és szakmai mutatók figyelembevétele az elméleti következtetések mellett gyakorlati konzekvenciákat is eredményezhet.

Végül pedig megállapítható, hogy a gyermekotthoni nevelő és fiatal között szövődő speciális kapcsolat átmenetileg tartó helyzetekre vonatkozik, amely viszony elkülöníthető a gyerek-vér szerinti szülő, a gyerek-nevelőszülő, a gyerek örökbefogadó szülő, valamint a gyerek-pedagógus kapcsolattól. Az említett kapcsolatoknak a tartalmát a kötődési összetevők és további kapcsolati komponensek együttesen határozzák meg. A helyettesítő kapcsolat tartalmi összetevői elvezetnek a szorosabb kölcsönös érzelmi kötelék szerveződéséhez, amely összetevők megismerhetők és megnevezhetők mind a fiatalok, mind pedig a felnőttek részéről.

Ezeket a megállapításokat figyelembe véve a gyermekotthoni nevelő és fiatal között létrejött kiegészítő kapcsolat értelmezésében a következők hangsúlyozhatók ki:

- A gyermekotthonon kívüli és a gyermekotthonon belüli teljes társas mezőben a fiatalok aktuális kötődésrendszerében meghatározó jelentőségű a gyermekotthoni nevelők személye.
- A gyermekotthoni nevelő és fiatal között szövődő kapcsolat átmenetileg tartó helyzetre vonatkozik. Az intézményben kezdete és vége is van.
- A gyermek több felnőtthez kötődhet a gyermekotthonban, amely kötődéseknek az érzelmi intenzitása, valamint a kapcsolatok további jellemzői eltérést mutathatnak.
- A felnőttek ebben a kiegészítő kapcsolatban sajátos szakmai és személyes viszonyulással vesznek részt. Ahol a személyes, az érzelmi vonatkozások az elsődlegesek, a kötődésben szerepet játszó mutatók figyelembevételével.

- Kijelölhetők azok a tevékenységek, feladatok, amelyek az átmeneti kapcsolat alapján megvalósíthatók. De a szakmai kompetenciahatárok betartása is fontos.
- A kötődések alakulásának gyermekvédelmi pedagógiai pszichológiai szempontú értelmezésében ugyanakkor a fiatalok életkori, fejlődési sajátosságainak figyelembevétele szintén meghatározó jelentőségű.

A felsorolt szempontokhoz ugyanakkor újabb kérdések tartozhatnak, amelyek további kutatási célokhoz is vezethetnek. Így például vizsgálhatjuk a gyermekotthoni nevelő és a vér szerinti szülőhöz viszonyulás különbségeit. De az említett megállapítások gondozási-nevelési, gyakorlati konzekvenciákat ugyancsak implikálhatnak.

4.2.Összefoglalás

A gyermekvédelmi pedagógiai pszichológia olyan tudományterületként definiálható, amelyben az alap pszichológiai tudományágak által feltárt ismereteknek az alkalmazása történik. A disszertációban emellett további tudományágak kutatási eredményeit is felhasználtam. A gyermekvédelem és a pedagógia tudományágak releváns tárgyi vonatkozásait. Mindezt a vizsgált kérdéskör sajátos komplexitása miatt tettem.

Az érintett kötődéelméletek, a társas kapcsolatok szocializációs színtereket figyelembevevő fejlődésére vonatkozó értelmezések, a gyermekotthonok szociális rendszerének elemzése, valamint a nevelő-gyerek kapcsolat tartalmának vizsgálata alapozta meg az empirikus kutatást.

Az empirikus kutatás eredménye szerint a gyermekotthonokban élő fiatalok kötődésrendszerében a nevelőkkel kialakult érzelmi viszonyulásban, a vizsgált kapcsolati összetevőkben a személyes és a szakmai komponensek egyaránt szerepet játszanak. A kapcsolati összetevőkben kötődési jellemzők és további kapcsolati tartalmi ismérvek állapíthatók meg. A mutatók elemzésének eredménye alapján ezek a kötődési és kapcsolati összetevők együttesen befolyásolják a fiatalok gyermekotthoni nevelőjükhöz, valamint a nevelők fiatalokhoz fűződő kiegészítő kapcsolatának alakulását.

A tanulmányban részletezett és alkalmazott gyermekvédelmi pedagógiai pszichológiai aspektus mentén haladó elemzések a gyermekvédelmi bentlakásos intézményi környezethez kapcsolódó nevelő-gyerek között létesülő perszonális kapcsolat tartalmi értelmezéséhez járulnak hozzá.

5.Mellékletek

1. melléklet:

A. táblázat

A társkapcsolatok stabilitását segítő és gátló körülmények az óvodában.

<i>A társulásokat támogatja</i>	<i>A társulásokat gátolja</i>
Az intézmény szervezeti kultúrája	Szervezetlenség
A napirend eseményei	Az időbeosztás lazítása
Szervezett foglalkozások	Szabadtéri foglalkozások
Homogén életkori csoport összetétel	Heterogén csoport
Demokratikus légkör	Rossz csoportklíma
A nevelő pozitív viszonyulása	

B. táblázat

A rokonszenvi választások motívumainak előfordulása két óvodai korosztálynál.

<i>Kiscsoportosok kötődési motívumai</i>	<i>Előfordulási gyakoriság</i>	<i>Nagycsoportosok kötődési motívumai</i>	<i>Előfordulási gyakoriság</i>
1. Együtt játszás	68%	1. Együtt játszás	32%
2. Belső tulajdonságok	14%	2. Barátság	17%
3. Személyes érdek	8%	3. Személyes érdek	14%
4. Barátság	5%	4. Belső tulajdonságok	11%
5. Külső jegyek	5%	5. Szeretet	10%
		6. Külső jegyek	8%
		7. Segítségadás	5%
		8. Védelemnyújtás	3%

C. táblázat

A jó barát jellemzésére adott legfontosabb válaszkategóriák, osztályfokok szerint (*Cole-Cole, 1998*).

	<i>1-2. osztály</i>	<i>3-4. osztály</i>	<i>5-6. osztály</i>
<u>Gondoskodó attitűd:</u>			
Szeretet, törődés, vigasztalás	22%	25%	21%
Bántalmazás hiánya	5%	3%	5%
Védelmezés	5%	3%	5%
Elérhetőség	3%	2%	3%
<u>Megértés és együttérzés:</u>			
Kölcsönös fontosság	19%	19%	26%
Kölcsönös megértés	4%	8%	19%
Osztozás egymás élményeiben	25%	24%	11%
Közös hobbi, érdeklődés	6%	7%	6%

2. melléklet

Kötődési kérdőív

Arra kérek, hogy az itt található kérdésekre kiegészítéssel, vagy a szám bekarikázásával válaszolj.

Hány éves vagy?

Nemed:

(1) *fiú* (2) *lány*

Hány éve élsz a gyermekotthonban?

A gyermekotthoni nevelőkön kívül, ki nevel, kivel találkozol rendszeresen?

(1) *vér szerinti szülő* (2) *nevelőszülő* (3) *nagyszülő* (4) *testvér* (5) *rokon*

(6) *más személy:*

Milyen gyakran találkozol velük?

(1) *naponta* (2) *hetente* (3) *havonta* (4) *félévente* (5) *évente vagy ritkábban:*

Kérlek, sorold fel azokat az embereket, akik nagyon fontosak számodra, akikhez erős érzelmi kötelék fűz. Írd le őket **fontossági sorrendben**. Hatnál kevesebb személyt is írhatasz, ha ennél kevesebb emberhez kötödsz szorosan. Mindegyik személy alá írd oda azt is, hogy miért ragaszkodsz hozzá!

1. *személy:*

Miért ragaszkodsz hozzá?

.....

2. *személy:*

Miért ragaszkodsz hozzá?

.....

3. *személy:*

Miért ragaszkodsz hozzá?

.....

4. személy:.....

Miért ragaszkodsz hozzá?

.....

5. személy:.....

Miért ragaszkodsz hozzá?

.....

6. személy:.....

Miért ragaszkodsz hozzá?

.....

Először írd be az előbb felsorolt személyeket!

1. személy 2. személy 3. személy 4. személy 5. személy 6. személy

.....

.....

Mennyire erős
a ragaszkodásod?

<i>nagyon erős</i>	5	5	5	5	5	5
<i>erős</i>	4	4	4	4	4	4
<i>közepes</i>	3	3	3	3	3	3
<i>gyenge</i>	2	2	2	2	2	2
<i>nagyon gyenge</i>	1	1	1	1	1	1

Kinek fontos a kapcsolat?

<i>kizárólag nekem</i>	1	1	1	1	1	1
<i>inkább nekem</i>	2	2	2	2	2	2
<i>mindkettőnknek</i>	3	3	3	3	3	3
<i>inkább neki</i>	4	4	4	4	4	4
<i>kizárólag neki</i>	5	5	5	5	5	5

Milyen érzés fűz hozzá? (többet is bekarikázhatsz!)

<i>szeretet</i>	1	1	1	1	1	1
<i>szerelem</i>	2	2	2	2	2	2
<i>barátság</i>	3	3	3	3	3	3
<i>bizalom</i>	4	4	4	4	4	4
<i>rokonszenv</i>	5	5	5	5	5	5
<i>tisztelet</i>	6	6	6	6	6	6
<i>hála a</i>						
<i>gondoskodásért</i>	7	7	7	7	7	7
<i>egyéb (ide írd le):</i>						
.....
.....
.....

Köszönöm, hogy kitöltötted a kérdőívet!

3. melléklet:

A. táblázat

A fiatalok gyermekotthonon kívüli kapcsolatai.

	A választások százalékos aránya		A találkozások rendszeressége	A választások százalékos aránya
Nincs külső kapcsolat	20,8		Nincs külső kapcsolat	20,8
Vér szerinti szülő	52,2		Naponta	15,0
Nevelőszülő	7,5		Hetente	30,0
Testvér	5,8		Havonta	25,8
Nagyszülő	3,3		Félévente vagy ritkábban	5,0
Rokon	2,5			
Más személy	7,5			

B. táblázat

A fiatalok fontos személyekkel kialakult kapcsolatának száma és a további független változóknak összefüggései a mért variancia-analízis eredményei alapján.

		Négyzetes összeg	Szab. fok	Variancia	F	Szignf.
<i>kötődések száma – életkor</i>	külső variancia	28,469	7	4,067	1,242	0,286
	belső variancia	366,831	112	3,275		
<i>Kötődések száma – nem</i>		13,603	1	13,603	4,205	0,043
		381,697	118	3,235		
<i>Kötődések száma – gyermekotthonban töltött idő</i>		85,707	16	5,357	1,782	0,043
		30,593	103	3,006		

C. táblázat

A kötődésrendszer személyeinek fontosságai sorrendje.

	Az 1. helyre választók gyakorisági aránya	A 2. helyre választók aránya	A 3. helyre választók aránya	A 4. helyre választók aránya	Az 5. helyre választók	A 6. helyre választók aránya
<i>Anya</i>	31,7 %	11,7 %	1,7 %	1,7 %	0,8 %	2,5 %
<i>Testvér</i>	19,2 %	15 %	17,5 %	10,8 %	3,3 %	1,7 %
<i>Gy.otthoni nevelő</i>	9,2 %	15 %	13,3 %	10,8 %	9,2 %	5,8 %
<i>Barát</i>	9,2 %	7,5 %	10,8 %	14,2 %	9,2 %	9,2 %
<i>Nagyszülő</i>	8,3 %	5,0 %	3,3 %	3,3 %	1,7 %	-
<i>Apa</i>	5,8 %	18,3 %	5,8 %	0,8 %	3,3 %	-
<i>Nevelőszülő</i>	4,2 %	0,8 %	3,3 %	-	0,8 %	1,7 %
<i>Rokon</i>	4,2 %	6,7 %	7,5 %	5,8 %	3,3 %	1,7 %
<i>Szerelmi társ</i>	3,3 %	4,2 %	1,7 %	3,3 %	4,2 %	1,7 %
<i>Más személy</i>	3,3 %	0,8 %	2,5 %	1,7 %	1,7 %	-
Nem szerepel személy	1,7 %	15,0 %	32,5 %	47,5 %	62,5 %	75,8 5

D. táblázat

A kötődések erősségének összefüggései a kétmintás t-próba szignifikanciaszintek eredményei alapján.

	testvérek	anya	barát	<i>nevelő</i>	apa	nevelőszülő
testvérek		p=0,920	p=0,213	p=0,162	p=0,416	p=0,172
anya	p=0,920		p=0,194	p=0,154	p=0,485	p=0,198
barát	p=0,213	p=0,194		p=0,845	<i>p=0,049</i>	<i>p=0,026</i>
nevelő	p=0,162	p=0,154	p=0,845		<i>p=0,042</i>	<i>p=0,028</i>
<i>apa</i>	p=0,416	p=0,485	<i>p=0,049</i>	<i>p=0,042</i>		p=0,425
<i>nevelőszülő</i>	p=0,172	p=0,198	<i>p=0,026</i>	<i>p=0,028</i>	p=0,425	

4. melléklet:

Kapcsolati kérdőív gyerekeknek

A kérdőív kitöltésével egy kutatást támogatsz, amelynek célja a gyermekotthoni nevelők és a gyerekek kapcsolatának pontosabb megismerése.

Arra kérek, hogy az itt található kérdésekre kiegészítéssel, vagy a válasz előtti szám bekarikázásával válaszolj. Általában csak egy választ kell bejelölni, ahol több választási lehetőség is van, ott zárójelben szerepel.

0. A gyermekotthonod, melyik megyében található:

1. Életkorod:

2. Nemed:

(1) *Fiú* (2) *Lány*

3. Hány éve élsz a gyermekotthonban?

4. A gyermekotthonban dolgozó felnőttek közül, hány személyhez fűz szorosabb kapcsolatot?

A következőkben válaszd ki azt a nevelőt, akivel legszorosabb a kapcsolatod a gyermekotthonban, és rá gondolva válaszolj a kérdésekre.

5. A számodra jelenleg legfontosabb nevelőt, hány éve ismered?

(1) *kevesebb mint 1 éve*

(2) *1-2 éve*

(3) *2-5 éve*

(4) *5-10 éve*

(5) *több mint 10 éve*

6. Nő vagy férfi az illető?

(1) *Nő* (2) *Férfi*

7. Életkora: (1) 20-30 éves (2) 30-40 éves (3) 40-50 éves (4) 50 évesnél idősebb

8. Milyen gyakran találkoztok?

- (1) minden nap
- (2) 2 naponta
- (3) 3 naponta
- (4) 4 naponta
- (5) hetente vagy ritkábban

9. Szerinted miért alakult ki köztetek a szorosabb kapcsolat?

.....

.....

10. Kinek fontos a kapcsolat?

- (1) kizárólag nekem
- (2) többnyire nekem
- (3) inkább nekem
- (4) mindkettőnknek egyformán
- (5) inkább neki
- (6) többnyire neki
- (7) kizárólag neki

11. Írd le miért ragaszkodsz hozzá? (Itt többet is bejelölhetsz!)

- (1) sok időt töltünk együtt
- (2) kellemes megjelenésű
- (3) segít, védelmet nyújt
- (4) türelmes
- (5) megbízható
- (6) meg lehet vele beszélni mindent
- (7) nevel, gondoskodik rólam (főz, ruhát vásárol nekem)
- (8) példakép
- (9) egyéb:.....

12. Mennyire erős a hozzáfűződő ragaszkodásod?

- (1) nagyon gyenge
- (2) elég gyenge
- (3) gyenge
- (4) közepes
- (5) erős
- (6) elég erős
- (7) nagyon erős

13. Milyen érzés fűz hozzá? (Itt többet is bejelölhetsz!)

- (1) *rokonszenv*
- (2) *bizalom*
- (3) *barátság*
- (4) *szeretet*
- (5) *tisztelet*
- (6) *hála a gondoskodásért, nevelésért*
- (7) *egyéb :.....*

14. A gyermekotthoni nevelőddel kialakult érzelmi kapcsolat, az édesanyáddal (vagy nevelőszülőddel) kialakult kapcsolatra hasonlít jobban, vagy pedig egy számodra fontos tanároddal kialakult kapcsolatra?

- (1) *Kizárólag az édesanyámmal/nevelőszülőmmel kialakult kapcsolatra*
- (2) *Jelentősebben az édesanyámmal/nevelőszülőmmel kialakult kapcsolatra*
- (3) *Inkább az édesanyámmal/nevelőszülőmmel kialakult kapcsolatra*
- (4) *Mindkettővel kialakult kapcsolatra egyformán*
- (5) *Inkább a tanárommal kialakult kapcsolatra*
- (6) *Jelentősebben a tanárommal kialakult kapcsolatra*
- (7) *Kizárólag a tanárommal kialakult kapcsolatra*

Diák-tanár kapcsolati kérdőív

A most következő kérdések a számodra legfontosabb tanárodhoz fűződő kapcsolatodra vonatkoznak. Arra kérek, hogy a kérdésekre kiegészítéssel, vagy a válasz előtt látható szám bekarikázásával válaszolj. Általában csak egy választ kell bejelölni. Ahol több válasz is adható, ott zárójelben szerepel.

1. Hányadik osztályba jársz?
2. Hány tanárhoz fűz szorosabb kapcsolat az iskolában?

A következőkben válaszd ki azt a tanárt, akivel legszorosabb a kapcsolatod az iskolában, és rágondolva válaszolj a kérdésekre.

3. A számodra legfontosabb tanárod, hány éve ismered?

4. Férfi vagy nő az illető?

(1) *Férfi* (2) *Nő*

5. Életkora: (1) 20-30 éves (2) 30-40 éves (3) 40-50 éves (4) 50 évesnél idősebb

6. Szerinted miért alakult ki köztetek szorosabb kapcsolat?

.....
.....
.....

7. Milyen gyakran találkozol vele?

(1) *minden nap*
(2) *2 naponta*
(3) *3 naponta*
(4) *4 naponta*
(5) *hetente*
(6) *havonta*
(7) *félévente vagy ritkábban*

8. Írd le, miért ragaszkodsz hozzá? (Itt többet is bejelölhetsz!)

- (1) *sok időt töltünk együtt*
- (2) *kellemes megjelenésű*
- (3) *segít, védelmet nyújt*
- (4) *pozitív személyiség tulajdonságokkal rendelkezik*
- (6) *meg lehet vele beszélni mindent*
- (7) *nevel, gondoskodik rólam*
- (8) *megfelelő szaktudással rendelkezik*
- (9) *példakép*
- (10) *egyéb:.....*

9. A köztetek kialakult kapcsolat, kinek fontos?

- (1) *kizárólag nekem*
- (2) *többnyire nekem*
- (3) *inkább nekem*
- (4) *mindkettőnknek egyformán*
- (5) *inkább neki*
- (6) *többnyire neki*
- (7) *kizárólag neki*

10. Mennyire erős a hozzáfűződő ragaszkodásod?

- (1) *nagyon gyenge*
- (2) *elég gyenge*
- (3) *gyenge*
- (4) *közepes*
- (5) *erős*
- (6) *elég erős*
- (7) *nagyon erős*

11. Milyen érzés fűz hozzá? (Itt többet is bejelölhetsz!)

- (1) *rokonszenv*
- (2) *bizalom*
- (3) *barátság*
- (4) *szeretet*
- (5) *tisztelet*
- (6) *hála a nevelésért, tanításért*
- (7) *egyéb :.....*

12. A tanárral kialakult szorosabb kapcsolatban, szerinted milyen mértékben játszik szerepet a tanár személyisége, illetve az ő szakmai ismerete?

- (1) kizárólag a személyisége*
- (2) jelentősebben a személyisége*
- (3) inkább a személyisége*
- (4) mind a kettő egyformán*
- (5) inkább a szakmai ismeretei*
- (6) jelentősebben a szakmai ismeretei*
- (7) kizárólag a szakmai ismeretei*

Köszönöm, hogy kitöltötted a kérdőívet!

5. melléklet:

Kapcsolati kérdőív gyermekotthoni nevelőknek

A kérdőív kitöltésével egy tudományos kutatás támogat, amelynek célja a gyermekotthoni nevelők és a gyerekek kapcsolatának pontosabb megismerése.

Kérem, hogy a kérdésekre kiegészítéssel, vagy a válasz előtti szám bekarikázásával válaszoljon. Általában csak egy válasz mellett kell döntenie, ahol több választási lehetőség is van, ott feltüntettük.

0. Melyik megyében található a gyermekotthon, ahol dolgozik?.....

1. Életkora:

2. Neme:

(1) *Férfi* (2) *Női*

3. Legmagasabb iskolai végzettsége:

- (1) *általános iskola*
- (2) *középiskola vagy gimnázium*
- (3) *érettségit követő szakirányú képesítés*
- (4) *főiskola vagy egyetem*

4. Összesen hány éve dolgozik gyermekotthonban?

5. A gyermekotthonban hány fiatalhoz fűzi szorosabb érzelmi kapcsolatot?

A következőkben arra kérem, hogy a gyermekotthonban lakó fiatalok közül, válassza ki azt a személyt, akivel jelenleg a legszorosabb a kapcsolata, és rágondolva válaszoljon a kérdésekre.

6.a. A legszorosabb kapcsolatban lévő fiatallal hány éve van együtt?

- (1) *kevesebb mint 1 éve*
- (2) *1-2 éve*
- (3) *2-5 éve*
- (4) *5-10 éve*
- (5) *több mint 10 év*

6.b. Ön szerint miért alakult ki övele szorosabb kapcsolat?

.....
.....
.....

6.c. Milyen gyakran találkozik vele?

- (1) *minden nap*
- (2) *2 naponta*
- (3) *3 naponta*
- (4) *4 naponta*
- (5) *hetente vagy ritkábban*

6.d. Mivel magyarázható a fiatallal kialakult szorosabb kapcsolat? (többet is bejelölhet)

- (1) *sok időt töltünk együtt*
- (2) *sokat beszélgetünk*
- (3) *védelemre- segítségre szorul*
- (4) *egymásra vagyunk utalva*
- (5) *a fiatal személyisége, személyiségtulajdonságai*
- (6) *szakmai ismeretek*
- (7) *munkaköri elvárás*
- (8) *nevelni-gondoskodni kell róla*
- (9) *egyéb:.....*

6.e. Kinek fontos a kialakult kapcsolat?

- (1) *kizárólag nekem*
- (2) *többnyire nekem*
- (3) *inkább nekem*
- (4) *mindkettőnknek egyformán*
- (5) *inkább neki*
- (6) *többnyire neki*
- (7) *kizárólag neki*

6.f. Mennyire erős a kapcsolat?

- (1) *nagyon gyenge*
- (2) *elég gyenge*
- (3) *gyenge*
- (4) *közepes*
- (5) *erős*
- (6) *elég erős*
- (7) *nagyon erős*

6.g. Milyen érzés fűzi a fiatalhoz? (többet is bejelölhet)

- (1) rokonszenv
- (2) bizalom
- (3) barátság
- (4) szeretet
- (5) tisztelet
- (6) együttérzés a sorsával
- (7) egyéb:.....

6.h. A fiatallal kialakult kapcsolatban véleménye szerint milyen mértékben játszik szerepet az ön személyisége, illetve a szaktudása?

- (1) kizárólag a személyiség
- (2) jelentősebben a személyiség
- (3) inkább a személyiség
- (4) mind a kettő egyformán
- (5) inkább a szakmai ismeretek
- (6) jelentősebben a szakmai ismeretek
- (7) kizárólag a szakmai ismeretek

Köszönöm, hogy kitöltötte a kérdőívet!

6. melléklet:

A. táblázat

A fiatalok által választott gyermekotthoni nevelők számarányának és a további független változóknak összefüggései a mért variancia-analízis eredményei alapján.

		Négyzetes összeg	Szab. fok	Variancia	F	Szignf.
<i>kötődések száma – életkor</i>	külső variancia	23,410	7	3,344	1,646	0,135
	belső variancia	154,399	76	2,032		
<i>Kötődések száma – nem</i>		0,914	1	0,914	0,424	0,527
		176,895	82	2,157		
<i>Kötődések száma – gyermekotthonban töltött idő</i>		33,615	11	3,056	1,526	0,141
		144,194	72	2,003		

B. táblázat

Az érzelmileg legfontosabb nevelő összesített jellemzése.

	A fiatalok választásainak százalékos aránya
<i>Ismeretségi idő</i>	1-2 év: 37% < 1 év: 35% 2-5 év: 15% 5-10 év: 11% 10 < év: 2%
<i>A nevelő neme</i>	Nő: 83% Férfi: 17%
<i>Életkora</i>	40-50 éves: 36% 30-40 éves: 35% 50 < éves: 18% 20-30 éves: 11%
<i>A találkozások gyakorisága</i>	minden nap: 34% 2 naponta: 25% 3 naponta: 24% hetente vagy < 11% 4 naponta 4%

C. táblázat

A fiatalok gyermekotthoni nevelőjükhöz fűződő kapcsolatának összefüggése a szülőhöz és fontos tanárhoz fűződő relációban.

		Négyzetes összeg	Szab. fok	Variancia	F	Szignf.
<i>Szülő-tanár reláció – életkor</i>	külső variancia	14,373	7	2,053	0,857	0,545
	belső variancia	177,383	74	2,397		
<i>Szülő-tanár reláció – nem</i>		8,244	1	8,244	3,594	0,062
		183,512	80	2,294		

7. melléklet

A. táblázat

A nevelők fiatalokhoz kötődésének számaránya valamint további független változók összefüggései a mért variancia-analízis eredményei alapján.

		Négyzetes összeg	Szab. fok	Variancia	F	Szignf.
<i>Kötődések száma</i> – <i>életkor</i>	külső variancia	310,271	32	9,696	2,027	0,024
	belső variancia	157,850	33	4,783		
<i>Kötődések száma</i> – <i>nem</i>		18,193	1	18,193	2,588	0,113
		449,929	64	7,030		
<i>Kötődések száma</i> – <i>gyermekotthonban</i> <i>töltött idő</i>		166,251	20	8,313	1,196	0,300
		319,600	46	6,948		

B. táblázat

A személyiség-szakmai ismeret és további független változók statisztikai összefüggései.

		Négyzetes összeg	Szab. fok	Variancia	F	Szignf.
<i>Személyiség- szakmai ismeretek – életkor</i>	külső variancia	26,232	30	0,874	2,041	0,026
	belső variancia	12,850	30	0,428		
<i>Személyiség- szakmai ismeretek – nem</i>		10,187	1	13,603	0,283	0,597
		38, 895	59	0,659		
<i>Személyiség- szakmai ismeret- gyermekotthonban eltöltött idő</i>		18,665	20	0,933	1,828	0,052
		20,417	40	0,510		
<i>Személyiség- szakmai ismeret – végzettség</i>		0,767	3	0,256	0,380	0,767
		38,315	57	0,672		

8. melléklet:

A. táblázat

A fiatal-nevelő és a nevelő-fiatal kapcsolat jellemzőinek összehasonlítása, értékei a független mintás t-próba eredménye alapján.

	Mean:	SD:	Szig.
Kötődések száma:			
Fiatal	2,61	1,46	
Nevelő	4,17	2,71	p= 0,000
Kötődések kölcsönössége:			
Fiatal-nevelő	3,73	0,68	
Nevelő-fiatal	4,21	0,63	p= 0,000
Kötődések erőssége:			
Fiatal-nevelő	5,08	1,20	
Nevelő-fiatal	4,91	0,84	p= 0,356

B. táblázat

A fiatalok gyermekotthoni nevelőjükkel és az iskolai tanárjukkal kialakult kapcsolati jellemzőinek értékei, valamint az értékek összehasonlítása az elvégzett kétmintás t-próba eredménye alapján.

	Mean:	SD:	Sig.
A nevelők száma/	2,65	1,46	<i>p= 0,000</i>
A tanárok száma	1,42	1,28	
A legfontosabb nevelőhöz kötődés iránya/	3,74	0,64	p= 0,512
A legfontosabb tanárhoz kötődés iránya	3,66	0,95	
A legfontosabb nevelőhöz kötődés erőssége/	5,20	1,20	<i>p= 0,000</i>
A legfontosabb tanárhoz kötődés erőssége	4,24	1,07	

6.Irodalom

- A bölcsődei nevelés-országos alaprogramja (2008). Tervezet. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Bp.
- Az Európai Parlament és a Tanács ajánlása az élethosszig tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról.Brüsszel,2005:http://ec.europa.eu/education/policies/2010/keyrec_hu.pdf
- Az 1997. évi XXXI. Törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.
- Adler, A. (1990): Emberismeret. Göncöl Kiadó, Bp.
- Ainsworth, M. D. S. - Blehar, M. C. - Waters, E. - Wall, S. (1978): Patterns of attachment. A psychological study of strange situation. Hillsdale, NJ, Lawrence Erlbaum.
- Ainsworth, M. D. S. (1985): Attachments accross the lifespan.In: Bulletin of the New York Academy of Medicine, 61. 792-812.
- Bagdy E. (1977): Családi szocializáció és személyiségzavarok. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Barcsi A. (2007): Gyermekvédelmi útmutató. Mozaik Kiadó, Szeged.
- Bartholomew, K. - Horowitz, L. (1991): Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. In: Journal of Personality and Social Psychology, 61. 226-244.
- Bereczkei T. (1991): A génektől a kultúráig. Gondolat Kiadó, Bp.
- Berczik K. (1998): Nevelőotthonba került gyerekek viszonya családjukhoz. Gyermekvédelem-Nevelőközösség. 1998/6. 2.
- Bettelheim, B. (1994): Az elég jó szülő. Könyv a gyermeknevelésről. Gondolat Kiadó, Bp.
- Blumenfeldné M. J. - Volentics A.(1992): Nevelőotthoni nevelés I. Tankönyvkiadó, Bp.
- Bowlby, J. (1969/1982): Attachment and Loss I. Attachment. Basic Books, New York.
- Bowlby, J. (1973): Attachment and Loss II. Separation. Anxiety and Anger. Basic Books, New York.
- Bowlby, J. (1980): Attachment and Loss III. Loss. Sadness and Depression. Basic Books, New York.
- Bretherton, K. - Munholland, K.A. (1999): Internal working models in attachment. In: Cassidy, J .- Shaver, P.R. (eds.): Handbook of Attachment: Theory, Research and Clinical Applications.Guilford, New York, 89-114.

- Bronfenbrenner, U. (1986): Ecology of the family as a context for human development. In: *Developmental Psychology*, 22. 723-742.
- Buda B. (1986): A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszichológiája. Tankönyvkiadó, Bp.
- Büki P. (2009): A gyermek védelme. A gyermekvédelem elméleti alapvetése. PONT Kiadó, Bp.
- Cassidy, J. - Shaver, P.R.(1999): *Handbook of Attachment: Theory, Research and Clinical Applications*. Guilford, New York.
- Cicchetti, D.-Cummings, E.M. - Greenberg, M.T. - Marvin, R.S. (1990): An organizational perspective on attachment beyond infancy. In: *Cicchetti-Greenberg-Cummings : Attachment in the Preschool Years. Theory, Research, and Intervention*. University of Chicago Press, Chicago, 3-49.
- C. Molnár E. (1996): A születés előtti élet és a terhesség pszichológiája. In: C. Molnár E.: *Az anyaság pszichológiája*, Akadémiai Kiadó, Bp. 55-83.
- Cole, M. - Cole, S. R. (1998): *Fejlődéslélektan*. Osiris Kiadó, Bp.
- Cole, M. - Cole, S. R. (2003): *Fejlődépszichológia*. Osiris Kiadó, Bp.
- Crowell, J. A. - Treboux, D.(1995): A Review of adult attachment measures: Implications for theory and research. In: *Social Development*, 4. 294-327.
- Csányi V. (1999): *Az emberi természet*. Vince Kiadó, Bp.
- Csányi V. (2007): *Az emberi viselkedés*. Sanoma Kiadó, Bp.
- Csapó, B. (2004): Knowledge and competencies. In: Letschert, J. (ed.): *The Integrated Person*. CIDREE. 35-50.
- Csóka Sz. - Szabó G. - Sáfrány E. - Rochlitz R. - Bódizs R. (2007): Kísérlet a felnőttkori kötődés mérésére – A Kapcsolati Kérdőív (Relationship Scale Questionnaire) Magyar változata. In: *Pszichológia*, 2007/ 4. 333-355.
- Domszky A. (1994): Bevezető gondolatok a gyermekvédelem értelmezéséhez. In: Csóka L. - Domszky A. - Hazai V. - Herczog M.: *A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata*. PONT Kiadó, Solymár. 9-18.
- Domszky A. (1999a): *Gyermek és ifjúságvédelem*. Államigazgatási Főiskola, Bp.
- Domszky A. (1999b): *Módszertani levél: A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről*. Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet, Bp.
- Domszky A. (2006): Gondolatkísérlet egy intellektuális gyermekvédelem-elmélet megalapozásához. In: *Fejlesztő Pedagógia* 2006/1. 5-10.
- DSM-IV diagnosztikai kritériumai (1995). Animula, Bp.
- Dunn, J. (1990): *Testvérek*. Gondolat Kiadó, Bp.
- Elkonyin D.B. (1969): *Gyermeklélektan*. Tankönyvkiadó, Bp.

- Erikson, E.H.(2002): Gyermekkor és társadalom. Osiris Kiadó, Bp.
- Falk J. (1977): A gondozónő-gyerek kapcsolat személyességének jelentősége és alapfeltétele a csecsemőotthonban. In: Aczél A. - Volentics A. (1994): Pszichopedagógia. Nevelőotthoni nevelés 1. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 56-65.
- Ferincz N. (2007): Az óvodáskorú gyerekek társas kapcsolatai. Szakdolgozat. Kézirat. NyME BEPK, Sopron.
- Feuer M. (1988): A testvérkapcsolatok jelentősége. In: Család, gyermek, ifjúság 1988/2. 30-33.
- Fonagy, P. - Steele, H, - Steele, M. (1991): Maternal representations of attachment during pregnancy predict the organization of infant-mother attachment at one year of age. Child Development, 62. 891-905.
- Fonagy, P. - Target, M. (2005): Pszichoanalitikus elméletek a fejlődési pszichopatológia tükrében. Gondolat Kiadó, Bp.
- Freud, S. (1995): A szexuális élet pszichológiája. Cserépfalvi Könyvkiadó.
- Furman, W.(1989): The Development of Children's Social Networks. In: Deborah Belle (ed): Children's Social Networks and Social Supports. John Wiley & Sons, Inc. 151-173.
- Gervai J. (1997): A korai kötődés jelentősége a gyermek fejlődésében. In: Hidas Gy.: A megtermékenyítéstől a társadalomig. Dinasztia Kiadó, Bp. 29-38.
- Goleman, D. (1997): Érzelmi intelligencia. Háttér Kiadó, Bp.
- Gottesmann, D. (1991): Nevelőotthonok 22 országban. IN: Blumenfeldné Mikola J. - Volentics A. (1994): Pszichopedagógia, Nevelőotthoni nevelés 2. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 74-79.
- Grossman, K. E. - Grossmann, K. (1991): Attachment quality as an organizer of emotional and behavioural responses in a longitudinal perspective. In: Parkes-Stevenson-Hinde - Morris (eds.): Attachment across the life cycle. Tavistock, Routledge, London.
- Grossmann, K.E. - Grossmann, K. - Spangler, G. - Sness, G. - Unzner, L. (1985): Maternal sensitivity and newborns orientation responses as related to quality of attachment in northern germany. In: Bretherton, I.-Waters, E. (eds.): Growing points of attachment theory and research. Monographs of the Society for research in Child Development, 50. No. 209.
- Gyermekvédelmi Statisztikai Tájékoztató 2007. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Szociális és Munkaügyi Minisztérium. Bp., 2009.
- Hazan, C. - Shaver, P.R. (1987): Romantic love conceptualized as an attachment process. Journal of Personality and Social Psychology, 52. 2. 511-524.
- Herczog M. (1997): A gyermekvédelem dilemmái. PONT Kiadó, Bp.

- Herczog M. (2001): Gyermekvédelmi kézikönyv. KJK-KERSZÖV Kiadó, Bp.
- Hermann A. (1950): Iskolai előkészítés az óvodában. In: Gyermeknevelés, 10-11. 20-22.
- Hermann A.(1982): Emberré nevelés. Tankönyvkiadó, Bp.
- Hermann I. (1984): Az ember ősi ösztönei. Magvető Kiadó, Bp.
- Hidas Gy. - Raffai J. - Vollner J. (2002): Lelki köldökszínór. Beszélgetek a kisbabámmal. Válasz Könyvkiadó, Bp.
- Howe, D. - Fearnly, S. (2003): Disorders of Attachment in Adopted and Fostered Children: Recognition and Treatment. In: Clinical Child Psychology and Psychiatry. Vol. 8.(3) 369-387.
- Ináncsy-P. J. - Máth J. (2004): A szülőkhöz való kötődés és az óvodai társas kapcsolatok. In: Magyar Pszichológiai Szemle, 2004/2. 215-229.
- Ináncsy-P. J. (2010): Megosztás és társas kapcsolatok gyermekkorban. In: Magyar Pszichológiai Szemle, 2010/1. 85-102.
- Jacobsen, T. - Hoffman, V. (1997): Children's Attachment Representations: Longitudinal Relations to School Behavior and Academic Competency in Middle Childhood and Adolescence. In: Developmental Psychology, 4. 703-710.
- Kelemen L. (1988): Pedagógiai pszichológia. Tankönyvkiadó, Bp.
- Kósáné O.V. (2001): A mi óvodánk. Nevelépszichológiai módszerek az óvodában. OKKER Kiadó.
- Kron, F.(1997): Pedagógia. Osiris Kiadó, Bp.
- Larose, S. - Bernier, A. - Tarabulsky, G. M. (2005): Attachment State of Mind, Learning Dispositions, and Academic Performance During the College Transition. In: Developmental Psychology, 1. 280-289.
- Láng A.(2008): A kötődéselmélet alkalmazhatósága a nevelés-oktatási folyamatban. In: Képzés és Gyakorlat, 2008. 1. 16-28.
- Letschert, J. (ed.) (2004): The integrated person. How curriculum development relates to new competencies. CIDREE/SLO, Enschede.
- Lewin, K. - Lippitt, R. - White, R. K. (1975): Agresszív viselkedési sémák kísérletileg kialakított társas légkörben. In: Lewin, K.: Csoportdinamika. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 159-194.
- Maccoby, E. - Martin, J. (1983): Socialisation in the context of the family: parent-child interaction. In: Mussen, P.H.: Handbook of child psychology. Vol.4. New York, 1-103.
- Main, M - Kaplan, N. - Cassidy, J. (1985): Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation. In: Bertherton- Waters: Growing

- points of attachment theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development, 50. No. 209.
- Main, M. - Solomon, J. (1986): Discovery of a disorganized/disoriented attachment pattern. In: Brazelton, M.W. (ed.): Affective development in infancy. Norwood, NJ, Ablex, 95-124.
 - Major Zs. B. - Mészáros K. (2007): “Fotel vagy karfa” Gyakorlat- és eszközközpontú nevelés-módszertani kézikönyv gyermekvédelemben, gyerek- és lakásotthonokban dolgozók számára. FORRÁS KLUB Tudományos Informatikai és Média Fórum Közhasznú Egyesület, Szeged.
 - Mc Call, R. (1979): Az értelmi fejlődés során jelentkező átmenetek vizsgálata. In: Kalmár M. (szerk.)(1989): Fejlődépszichológia Szöveggyűjtemény I. Tankönyvkiadó, Bp. 123-136.
 - Mérei F. (1989): A társkapcsolatok megszilárdulása. Csoportlélektani vizsgálatok óvodában. In: Mérei F.: Társ és csoport. Tanulmányok a genetikus szociálpszichológia köréből. Akadémiai Kiadó, Bp.56-79.
 - Mérei F. - V. Binét Á. (1970/1993): Gyermeklélektan. Gondolat kiadó, Bp.
 - Miyake, K. - Chen, S. - Campos, J. J. (1985): Infant temperament, mother 's mode of interaction, and attachment in Japan. In: Bretherton, I. - Waters, E. (eds.): Growing points of attachment theory and research. Monographs of the Society for Research in Child development, 50. No. 209.
 - Molnár P.- Nagy E. (1997): A veleszületett szocialitás jelenségéről. In: Hidas Gy.: A megtermékenyítéstől a társadalomig. Dinasztia Kiadó, Bp. 23-28.
 - Mönks, F. J. - Knoers, A. M. R.(1998): Fejlődéslélektan. FITT IMAGE - Ego School, Szentendre.
 - Nagy J. (1997): Kötődési háló és nevelés. In: Iskolakultúra, 1997/9. 61-71.
 - Nagy J. (2000): XXI. század és nevelés. Osiris Kiadó, Bp.
 - Nagy L. (2005): A felnőtt kötődés mérésének új lehetősége: a közvetlen kapcsolatok élményei kérdőív. In: Pszichológia, 2005/3. 223-245.
 - N. Kollár K. - Szabó É. (szerk.) (2004): Pszichológia pedagógusoknak. Osiris Kiadó, Bp.
 - Óvodai Nevelés Országos Alapprogram. 137/1996. (VIII. 28.) Kormány rendelet.
 - Piaget, J.(1993): Az értelem pszichológiája. Gondolat Kiadó, Bp.
 - Porkolábné B. K. - Gergencsik E.(1987): Pedagógiai-pszichológia. Kézirat. Tankönyvkiadó, Bp.

- Rákó E. (2010): Gyermekvédelmi intézményekben élő gyerekek az empirikus kutatások tükrében. In: Soós Zs. (szerk.): Társadalomtudományi tanulmányok a pedagógia és történettudomány köréből. Galénos Alapítvány, Debrecen 58-80.
- Ranschburg J. (1998): Az érzelem és a jellem lélektanából. Okker kiadó, Bp.
- Ranschburg J. (2003): Az én és a másik. OKKER Kiadó, Bp.
- Raffai J. (1997): Anya-magzat kapcsolatanalízis. In: Hidas Gy.: A megtermékenyítéstől a társadalomig. Dinasztia Kiadó, Bp. 75-80.
- Raffai J. (2000): Megfogantam, tehát vagyok. Párbeszéd a babával az anyaméhben. Press Publica Kiadó, Bp.
- Rogers, C. R. (1983): A személyes kapcsolat, mint a tanulás serkentője. In: Balogh L. - Tóth L. (szerk.) (2000): Fejezetek a pedagógiai pszichológia köréből II. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 223-236.
- Rutter, M (1989): Attachment és társas kapcsolatok fejlődése. In: Pszichológia, 1989/3. 407-435.
- Ryche, D. S. - Salganik, L. H. (eds.) (2001): Defining and Selecting Key Competencies. Hogrefe-Hubert Publishers, Seattle-Toronto-Bern-Göttingen
- Scarr, S. - McCartney, K. (1983): How people make their environments: A theory of genotype-environment effects. In: Child Development, 54. 424-435.
- Smith, E. R. - Mackie, D. M. (2004): Szociálpszichológia. Osiris Kiadó, Bp.
- Stern, D. N. (2006): Anya születik. Animula Kiadó, Bp.
- Sroufe, L. A. - Rutter, M. (1984): The domain of developmental psychopathology. In: Child Development, 55. 17-29.
- Sroufe, L.A. - Waters, E. (1977): Attachment as an organizational construct. In: Child Development, 48. 1184-1199.
- Stocker A. - Hargitai R. (2007): Az anya-magzat kötődés narratív pszichológiai vizsgálata. In: Pszichológia 2007/3. 239-259.
- Szöllősi G. (1996): Az Európa Tanács ajánlásai a gyermekeknek nyújtott helyettesítő gondozásról. In: Család, gyermek, ifjúság, 1996/1. 12-15.
- Tájékoztató A család, gyerek- és ifjúságvédelemről 2002. év. Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium, Gyermek és Ifjúságvédelmi Főosztály. Bp., 2003.
- Trencsényi L. (1988): Pedagógusszerepek az általános iskolában. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Urbán R. (1996): Felnőttkötődés és intim kapcsolatok. In: Magyar Pszichológiai Szemle, 1996/ 4-6. 347-361.
- Vajda Zs. (1999): A gyermek pszichológiai fejlődése. Helikon Kiadó, Bp.

- Vajda Zs.(2002): A társas kapcsolatok és viselkedés fejlődése kisiskolás kortól serdülőkorig. In: Mészáros Aranka (szerk.): Az iskola szociálpszichológiai jelenségvilága. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 147-163.
- Vajda Zs. - Kósa É. (2005): Neveléslélektan. Osiris Kiadó, Bp.
- Vallon H. (1971): Válogatott tanulmányok. Gondolat Kiadó, Bp.
- Veczkó J.(2002): Gyermek- és ifjúságvédelem. APC-Stúdió, Gyula.
- Veczkó J. (2007): Gyermekvédelem pszichológiai és pedagógiai nézőpontból. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Vekerdy T. (2001): Gyerekek, óvodák, iskolák. Saxum Kft.
- Vigotszkij, L. Sz. (1972): A gyermeki fejlődés életkori periodizációjának problémája. In: Kalmár M. (szerk.) (1989): Fejlődépszichológia Szöveggyűjtemény I. Tankönyvkiadó, Bp. 13-25.
- Vikár Gy. (1999): Az ifjúkor válságai. Animula Kiadó, Bp.
- Winnicott, D.W. (1965/2004): Gondoskodás a gyermekről egészségben és válságban. In: Winnicott, D.W. (2004): A kapcsolatban bontakozó lélek. Válogatott tanulmányok. Szerkesztette: Péley B. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp.126-132.
- Winnicott, D.W. (1963/2004): A függőségtől a függetlenség felé az egyéni fejlődés során. In: Winnicott, D.W. (2004): A kapcsolatban bontakozó lélek. Válogatott tanulmányok. Szerkesztette: Péley B. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp.133-140.
- Zajonc, R. (2003): Érzelmek a társas kapcsolatokban és megismerésben. Osiris Kiadó, Bp.
- Zilberstein, K. (2006): Clarifying Core Characteristics of Attachment Disorders: A Review of Current Research and Theory. In: American Journal of Orthopsychiatry, Vol. 76.(1) 55-64.
- Zsolnai A. (1987): A gyermekkori kötődések vizsgálatának egy lehetséges eszköze. Acta Univ. Szeg. de A. J. nom Sectio Paed. et Psych. No. 29. Szeged, 165-180.
- Zsolnai A. (1989): A gyermekkori kötődések vizsgálatának lehetőségei. Pedagógiai Szemle, 1989/ 5. 430-437.
- Zsolnai A. (1998): A szociális kompetencia fejlettsége serdülőkorban. In: Magyar Pedagógia 1998/3. 187-210.
- Zsolnai A.(2001): Kötődés és nevelés. Eötvös József Könyvkiadó, Bp.
- Zsubrits A. (2011a): A bentlakásos gyermekvédelmi ellátásban részesülő fiatalok nevelőjükkel kialakított kapcsolatának kötődési sajátosságai. V. Képzés és Gyakorlat Nemzetközi Neveléstudományi Konferencia, Kaposvár.

- Zsubrits A.(2011b): Az érem két oldala: Gyermekvédelmi átmeneti ellátásban részesülő fiatalok és nevelők kapcsolatának összetevői saját nézőpontjukból. In: Új Pedagógiai Szemle. Megjelenése folyamatban.

7.Saját publikációs jegyzék

Konferencia-részvételek:

Változások az integrált nevelés-oktatás területén.

Tudomány Napja Konferencia NyME BEPF, Sopron, 2003. november.

Rendszeres részvétel a Regionális Iskolapszichológiai Nemzetközi Műhelykonferenciákon. („CERNET/EdQ” – regionális oktatási együttműködés 2004/2005.) Győr MPI, Sopron-Győr- Bécs-Brüno-Pozsony. 2004. augusztus – 2005. július.

Támogatta: EU Magyarország – Ausztria Phare CBC Program 2002.

Az óvodapedagógus személyiségének hatása a korai társas kapcsolatok alakulására.
Óvodapedagógiai Konferencia. NyME BEPFK, Sopron, 2005. május 27.

A kisiskoláskorú gyerekek szociális kompetenciájának fejlődését befolyásoló hatások.
Kultúra és képzés. A Veszprémi Akadémiai Bizottság Pedagógiai Tagozatának Nemzetközi Tudományos Ülése. NyME BEPFK, Sopron, 2005. június 28.

Agresszív megnyilvánulások a gyerekközösségben.

Óvodapedagógusok Konferenciája és a Körlánc Egyesület XV. Országos Konferenciája.
Kecskemét, 2006. június 22.

Bántalmazás a nevelési-oktatási intézményekben.

IX. Apáczai Napok Nemzetközi Tudományos Konferencia. Győr, 2006. október 12-14.

A művészi alkotó folyamat szerzői narratívái.

Magyar Tudomány Napja Konferencia: Ember és művészet. NyME BEPK, Sopron, 2006. november 7.

Gyermekotthonban élő fiatalok személyes kötődésrendszerének jellemzése.

Apáczai-napok, Értékkörzés és értékteremtés. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Győr, 2007. október 18-20.

Factors affecting the global social networks of children in children's homes.

International Conference for Theory and Practice in Education: Current Issues in Education, Fürstenfeld, Austria. 2008. május 23.

A pszichológia alkalmazott területei.

Pszichológia Napja Tudományos Konferencia, NYME BEPK, Sopron, 2009. március 9.

A gyermekvédelmi intézményekben nevelkedő fiatalok személyes kapcsolatrendszerének vizsgálata.

Tudomány és társadalom a Kárpát-medencében. Tudományos Konferencia. NYME BPK, Sopron, 2010. november 10.

A bentlakásos gyermekvédelmi ellátásban részesülő fiatalok nevelőjükkal kialakított kapcsolatának kötődési sajátosságai.

V. Képzés és Gyakorlat Nemzetközi Neveléstudományi Konferencia „Nevelés és társadalom: Hagyomány és megújulás”. KE PK, Kaposvár, 2011. március 25.

Publikációk:

Zsubrits A. (2004): *Változások az integrált nevelés-oktatás területén.* In: Szála E. (szerk.): *Tudomány Napja 2003.* Edutech Kiadó, Sopron, 256-267.

Zsubrits A. (2005): *Az óvodáskor társas kapcsolatai.* In: *Hogyan Tovább.* 2005/2. Győr, 21-23.

Zsubrits A. (2005): *A társas kapcsolatok alakulása kisiskoláskorban.* In: *Iskolapszichológusok az intézményi nevelés szolgálatában. Tanulmányok, nevelési segédanyagok.* Győr, 2005. 20-23. „EdQ” – regionális oktatási együttműködés – 2004/2005.

A tanulmány megjelenését támogatta: EU Magyarország – Ausztria Phare CBC Program 2002.

Zsubrits A. (2005): *Művészi alkotó folyamat és megváltozott tudatállapot.* In: *Várhely.* 2005/3. EDUTECH Kiadó, Sopron. 59-69.

Zsubrits A. (2006): *A tanulói kompetenciafejlesztés célterületei.* In: Ollé J. - Perjés I. (szerk.) (2006): *A katedra árnyékában. A tanárjelöltek kulcskompetenciáinak dimenziói egy empirikus vizsgálat tükrében.* Aula Kiadó Kft., Bp. 170-184.

Zsubrits A. (2007): *A gyermekkori kötődések motívumai.* In: *Új Pedagógiai Szemle,* 2007/ 7-8. 16-23.

Zsubrits A. (2007). *Bántalmazás a nevelési-oktatási intézményekben.* In: Lőrincz I. (szerk.): *Apáczai-napok 2006 Tanulmánykötet I.* Győr, 122-130.

Zsubrits, A. – Szikra, A. (2008): *Global attachment networks of young people living in children's homes.* In: *Practice and Theory in Systems of Education,* 2008. Vol.3. 35-44.

Zsubrits A. (2008): *Gyermekotthonban élő fiatalok személyes kötődései*. In: Lőrincz I.(szerk.): Apáczai-napok 2007. Értékörzés és értékteremtés. Tanulmánykötet. Győr, 164-173.

Zsubrits A. (2011): *A gyermekkor kötődései. Nevelés-pszichológiai jegyzet*. Sopron, Benedek Könyvek, NyME. Megjelenés alatt.

Zsubrits A.: *A gyermekotthonokban nevelkedő fiatalok nevelőjükhöz fűződő kapcsolatának kötődési jellemzői egy empirikus kutatás eredménye alapján*. Család, Gyermek, Ifjúság. Megjelenése folyamatban.

Zsubrits A.: *A helyettesítő kapcsolat jelentősége a gyermekotthoni nevelő és nevelt személyközi viszonyának értelmezésében*. Magyar Pszichológiai Szemle. Lektorálás alatt

Zsubrits A.: *Az érem két oldala: Gyermekvédelmi átmeneti ellátásban részesülő fiatalok és nevelőik kapcsolatának összetevői saját nézőpontjukból*. In: Új Pedagógiai Szemle. Megjelentetése folyamatban

A Ph.D.- kutatáshoz kapcsolódó előadások és publikációk

Előadások:

A kisiskoláskorú gyerekek szociális kompetenciájának fejlődését befolyásoló hatások.

Kultúra és képzés. A Veszprémi Akadémiai Bizottság Pedagógiai Tagozatának Nemzetközi Tudományos Ülése. NyME BEPFK, Sopron, 2005. június 28.

Gyermekotthonban élő fiatalok személyes kötődésrendszerének jellemzése.

Apáczai-napok, Értékkörzés és értékteremtés. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Győr, 2007. október 18-20.

Factors affecting the global social networks of children in children's homes.

International Conference for Theory and Practice in Education: Current Issues in Education, Fürstenfeld, Austria, 2008. május 23.

A gyermekvédelmi intézményekben nevelkedő fiatalok személyes kapcsolatrendszerének vizsgálata.

Tudomány és társadalom a Kárpát-medencében. Tudományos Konferencia. NyME BPK, Sopron, 2010. november 10.

A bentlakásos gyermekvédelmi ellátásban részesülő fiatalok nevelőjükkel kialakított kapcsolatának kötődési sajátosságai.

V. Képzés és Gyakorlat Nemzetközi Neveléstudományi Konferencia „Nevelés és társadalom: Hagyomány és megújulás”. KE PK, Kaposvár, 2011. március 25.

Publikációk:

Zsubrits A.: *A társas kapcsolatok alakulása kisiskoláskorban*. In: Iskolapszichológusok az intézményi nevelés szolgálatában. Tanulmányok, nevelési segédanyagok. Győr, 2005. 20-23. „EdQ” – regionális oktatási együttműködés – 2004/2005.

A tanulmány megjelenését támogatta: EU Magyarország – Ausztria Phare CBC Program 2002.

Zsubrits A. (2006): *A tanulói kompetenciafejlesztés célterületei*. In: Ollé J. - Perjés I. (szerk.) (2006): *A katedra árnyékában. A tanárjelöltek kulcskompetenciáinak dimenziói egy empirikus vizsgálat tükrében*. Aula Kiadó Kft., Bp. 170-184.

Zsubrits A. (2007): *A gyermekkori kötődések motívumai*. In: Új Pedagógiai Szemle, 2007/ 7-8. 16-23.

Zsubrits, A. – Szikra, A. (2008): *Global Attachment Networks of Young People Living in Children's Homes*. In: *Practice and Theory in Systems of Education*, 2008. Vol.3. 35-44.

Zsubrits A. (2008): *Gyermekotthonban élő fiatalok személyes kötődései*. In: Lőrincz I. (szerk.) (2008): *Apáczai-napok 2007. Értékkörzés és értékteremtés*. Tanulmánykötet. Győr, 164-173.

Zsubrits A (2011): *A gyermekkor kötődései. Nevelés-pszichológiai jegyzet*. Sopron, NyME. Benedek Könyvek. Megjelenése folyamatban.

Zsubrits A.: *A gyermekotthonokban nevelkedő fiatalok nevelőjükhöz fűződő kapcsolatának kötődési jellemzői egy empirikus kutatás eredménye alapján*. Család, Gyermek, Ifjúság. Megjelenése folyamatban.

Zsubrits A.: *A helyettesítő kapcsolat jelentősége a gyermekotthoni nevelő és nevelt személyközi viszonyának értelmezésében*. Magyar Pszichológiai Szemle. Lektorálás alatt

Zsubrits A.: *Az érem két oldala: Gyermekvédelmi átmeneti ellátásban részesülő fiatalok és nevelők kapcsolatának összetevői saját nézőpontjukból.* In: *Új Pedagógiai Szemle.* Megjelentetés alatt